

ԵՐԵՎԱՆԻ «ՀԱՅՔՈՒՍԱԿ» ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԳԻՏԱՄԵԹՈԴԻԿԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ
YEREVAN "HAYBUSAK" UNIVERSITY SCIENTIFIC AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

SOCIAL SCIENCES

ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN - 2021

ՀՏԴ 33:34:159.9:37
ԳՄԴ 65+67+88+74
Ե 813

*Երաշխավորված է տպագրության Երևանի «Հայբուսակ» համալսարանի
գիտական խորհրդի որոշումով*

Խմբագրական կոլեգիա.

Աբրահամյան Մարտին - ֆիզմաթ գր, պրոֆ, գլխավոր խմբագիր
Բոստանջյան Վարդան - տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆ,
Պետրոսյան Հայկ - մանկավարժական գր, պրոֆ,
Պետրոսյան Տիգրան - կենսաբ. գթ, դոց, խմբագիր
Սաֆարյան Գառնիկ - իրավագիտության դոկտոր, պրոֆ,

Օտարերկրյա անդամ՝

Բալասանյան Դիանա - բանասիրության դոկտոր, ԼաԼագունայի
համալսարան, Իսպանիա

Ե 813 Երևանի «Հայբուսակ» համալսարանի գիտական և գիտամեթոդական
հանդես - 2021, Երևան: Էդիթ Պրինտ, 2021, 148 էջ:

*Հանդեսը պարունակում է 2020-2021 ուստրում Երևանի «Հայբուսակ»
համալսարանի ակադեմիական համակազմի գիտական և գիտամեթոդական
աշխատանքները՝ տնտեսագիտություն, մանկավարժություն և հոգեբանություն,
դասավանդման մեթոդիկա, բանասիրության, իրավագիտություն ոլորտներում:*

ՀՏԴ 33:34:159.9:37
ԳՄԴ 65+67+88+74

ISBN 978-99930-805-7-2

© «Հայբուսակ» հրատ., 2021

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Բոստանջյան Վ., Կիրակոսյան Գ. - ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ COVID-19-ով ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ 5

Бостанджян В., Захарян А., Акопян Ю. - ПРОБЛЕМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ.....13

Գևորգյան Գ.Ա. - ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՄԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ԶԵՂՈՔԱՑՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ ՀՀ - ում 26

Ասատուրյան Ս.Ռ., Ասատուրյան Լ.Ս. - ԱԳՐՈՏՈՒՐԻԻՉՄԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ում 35

Մկրտչյան Լ. - ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏԸ ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ..... 44

Գրիգորյան Գ., Գևորգյան Գ. - ՂԵԿԱՎԱՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ 53

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ և ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Պետրոսյան Հ.Հ. - ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 63

Պապիկյան Կ., Հակոբյան Լ. - ՀԵՌԱՎԱՐ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄՆ ԻՔՐԵՎ ՆՈՐԱՐԱՐԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ 73

Վահանյան Ա.Վ., Գոմցյան Թ. - ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒՍՈՒՑՉԻ ԱՆՁԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՈՒՄ 80

Պետրոսյան Բ.Ա. - ՄՏԱՎՈՐ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԿԱՄՁԱԿԵՐՊՈՒՄԸ 91

Մարտիրոսյան Ա., Սիմոնյան Ս. - ԶԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ 95

Սահակյան Ա. - ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐՎԵՍՏՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՈՒՄ ՍՏԵՂՇԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ 99

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Բալայան Ն.Մ. - ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻ «ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ»
ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....107

Мидоян М.А. - РУССКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ,
ВЫРАЖАЮЩИЕ ОТРИЦАТЕЛЬНОЕ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОЕ
СОСТОЯНИЕ ЧЕЛОВЕКА..... 115

ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

Балоян М.А. - ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ121

Khachatryan Y. - RP AS AN ACCENT AND THE CHANGES IT HAS
UNDERGONE..... 126

Арзуманян Н.Р. - КАКОЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ЛУЧШЕ ВЫБРАТЬ:
ОНЛАЙН ИЛИ ОФЛАЙН? 131

ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Սաֆարյան Գ.Հ., Հարությունյան Լ.Ս. - ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ135

Մալխասյան Լ.Մ., Տերոյան Ս. - ԻՐԱՎԱՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ և ԻՄԱՍՏԱՎՈՐՈՒՄ 141

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ COVID-19-ՈՎ ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Վարդան Բոստանջյան

ԵՀՀ, ԵՊՀ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Գևորգ Կիրակոսյան

ԵՊՀ, Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Ամփոփում. Կատարված է համաճարակի հետևանքով առաջացած տնտեսական ճգնաժամի հաղթահարման հնարավոր ուղիների ուսումնասիրությունը: Վերլուծության է ենթարկվել Հայաստանում COVID-19 համաճարակի հետևանքով սրեղծված սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը, բացահայտվել են այդ ուղղությամբ առկա հիմնախնդիրներն և առաջարկվել են դրանց լուծման ուղիներ: Քննարկվել են հանրապետության կառավարության և կենտրոնական բանկի խնդիրները հակաճգնաժամային քաղաքականության իրականացման գործում և ներկայացվել են համապատասխան առաջարկություններ:

Բանալի բառեր. ֆինանսական կայունություն, կենտրոնական բանկ, հակաճգնաժամային քաղաքականություն, վարկային ռիսկ, դրամավարկային քաղաքականություն

Ֆինանսական կայունությունն ընդհանրական հասկացություն է, որը վերաբերում է միմյանց հետ փոխկապակցված ֆինանսական համակարգի բաղկացուցիչներին՝ ֆինանսական հաստատություններին, ֆինանսական ենթակառուցվածքներին և ֆինանսական շուկաներին: Ֆինանսական կայունությունը կարող է խաթարվել, եթե նշված համակարգի բաղկացուցիչներից որևէ մեկում անբարենպաստ զարգացումներն էական անդրադարձ ունենան ամբողջ ֆինանսական համակարգի բնականոն գործունեության վրա: Ֆինանսական համակարգում, ինչպես նաև դրա բաղկացուցիչներում կարող են առաջանալ մակրոտնտեսական տատանումներ, որոնք կունենան բացասական ազդեցություն ֆինանսական կայունության վրա: Նման զարգացումները բացառելու նպատակով մշակվում է համապատասխան քաղաքականություն: Այն մեխանիզմների և գործընթացների մի ամբողջություն է, որի հիմնական տարրերն են հանդիսանում մշտադիտարկումը, վերլուծությունը, գնահատումը և որպես վերջնական արդյունք՝ անհրաժեշտ քաղաքականության կիրառումը:

Հայտնի է, որ ֆինանսական կայունությունը ենթադրում է ֆինանսական համակարգի փլուզման կամ խափանման բացառում, որի պարագայում ապա-

հովվում է անհրաժեշտ իրացվելիության մակարդակ, գործարքների անխափան իրականացում, խնայողությունների ռացիոնալ մոբիլիզացում և դրանց արդյունավետ ներդրում: Ամենապարզ սահմանմամբ ֆինանսական կայունությունն այն է, երբ ֆինանսական ակտիվների գները չեն ենթարկվում մեծ տատանումների, և ֆինանսական կազմակերպությունները ունակ են կատարելու իրենց ստանձնած պարտականությունները՝ ավանդների ներգրավում և վարկերի տեղաբաշխում, վճարումների և հաշվարկների իրականացում, ֆինանսական ռիսկերի արդյունավետ կառավարում, ինչպես նաև շոկային իրավիճակներում հնարավոր բացասական զարգացումների զսպման գործառույթներում:

Հարկ է նշել նաև, որ ֆինանսական կայունության ապահովման համար կենտրոնական բանկերի կողմից դրամավարկային կայունության և վճարահաշվարկային համակարգերի բնականոն գործունեության ապահովման համար իրականացվող միջոցառումների հիմնական մասը նույնական են: Ավելին, դրամավարկային քաղաքականության փոխանցման մեխանիզմի միջոցով կենտրոնական բանկը ունակ է ազդել իրական հատվածի զարգացումների վրա, և հետևաբար ֆինանսական կայունության ապահովման դեպքում միայն իրականացվող դրամավարկային քաղաքականությունը կարող է առավել արդյունավետ լինել: Ֆինանսական կայունության ապահովման պատասխանատվությունը կրելով, Կենտրոնական բանկերը համագործակցում են Կառավարության (Գանձապետարան, Ֆինանսների նախարարություն) և Ֆինանսական կարգավորման համար պատասխանատու այլ մարմինների հետ, եթե այդպիսիք գոյություն ունեն:

Տարբեր երկրների փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ֆինանսական կայունության ապահովման գործընթացում էական են.

- կենտրոնական բանկերում ֆինանսական կայունության համար պատասխանատու կառուցվածքային միավորների առկայությունը,
- վերջինիս գործառույթների տարանջատումը և համագործակցության ապահովումը Կենտրոնական բանկի այլ ֆունկցիոնալ ստորաբաժանումների հետ:

COVID-19 համավարակը համաշխարհային մասշտաբով ստեղծել է ընդգծված ցնցումային իրավիճակ բոլոր երկրներում: Այդպիսի իրավիճակն, անշուշտ, խիստ բացասական ազդեցություն է թողնում ֆինանսական համակարգի վրա, որի կայունության խաթարումը տնտեսական համակարգում, որպես կանոն, գեներացնում է դժվար կառավարելի ռիսկեր ու զարգացումներ: Իրավիճակն ավելի բարդ է Հայաստանի Հանրապետությունում, որը կորոնավիրուսի հետևանքների հաղթահարմանն ուղղված քայլերին զուգահեռ հայտնվեց տարածաշրջանային լայնածակատ ընդհարման մեջ: Այդ ամենը հանրապետությունում ստեղծել է մի իրավիճակ, որը պահանջում է ՀՀ կառավարության և Կենտրոնական բանկի կողմից կոորդինացված յուրահատուկ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

քաղաքականության իրականացում՝ առկա մարտահրավերներին դիմակայելու, տնտեսական անկումը զսպելու և ֆինանսական համակարգի ու գների հարաբերական կայունությունն ապահովելու համար:

Կարևորելով կառավարության քաղաքականությունը COVID-19-ի հետևանքների հաղթահարման ուղղությամբ առկա մարտահրավերներին դիմակայելու գործում, անշուշտ, մեծ է նաև դրամային իշխանությունների դերը, քանի որ Կենտրոնական բանկն այն պետական կառույցն է, որն իր դրամավարկային քաղաքականությամբ է կարգավորում ֆինանսական հոսքերը տնտեսական շրջանառությունում, ապահովում է ֆինանսական համակարգի ու գների կայունությունն, ինչպես նաև վճարահաշվարկային համակարգի անխափան գործունեությունը: Այդ իսկ պատճառով Կենտրոնական բանկը պետք է իրականացնի մի շարք միջոցառումներ, որոնք, մեր կարծիքով, էականորեն կնպաստեն հանրապետության առջև ծառայած խնդիրների արդյունավետ լուծմանը: Մասնավորապես, վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի մակարդակի սահմանումը Կենտրոնական բանկը պետք է մշտապես պահի իր ուշադրության կենտրոնում: Շուկայական հարաբերությունների ձևավորման անցած ժամանակահատվածում վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը չափազանց բարձր մակարդակից իջեցվեց մինչև 4.25 տոկոս, մեծապես նպաստելով տնտեսական աշխուժացմանը: Սակայն վերջին ժամանակներում ֆինանսական համակարգում ծագած դժվար կառավարելի դիսկերի և ազգային արժույթի արժեզրկման պայմաններում այն բարձրացվեց 1 տոկոսով՝ հասնելով 5.25 տոկոսի: Այդուհանդերձ, հաշվի առնելով արտաքին և ներքին ընթացիկ ու կանխատեսվող զարգացումները, թուլացող պահանջարկը և առկա ցածր գնաճային միջավայրը՝ Կենտրոնական բանկը պետք է ուշադրության կենտրոնում պահի դրամավարկային պայմանների խթանման չափի վերանայման հարցը՝ աշխատելով նվազեցնել վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքն այնքան, որ դա բացասաբար չազդի հանրապետությունում ֆինանսական կայունության վրա: Ֆինանսական շուկայի տատանողականությունը հարթելու, ռիսկերն ու անորոշությունները նվազեցնելու և դրամավարկային քաղաքականության փոխանցումային մեխանիզմի անխափան գործունեությունն ապահովելու նպատակով դրամավարկային քաղաքականության հիմնական ռեպո գործիքի միջոցով անհրաժեշտ է ապահովել շուկայի աճող պահանջարկին համահունչ դրամային իրացվելիություն: Այս գործողության արդյունքում միջբանկային կարճաժամկետ տոկոսադրույքը կպահպանվի նպատակային տոկոսադրույքի շրջանակներում և կապահովվի պետական արժեթղթերի եկամտաբերության կորի կայունացում:

Համավարակով պայմանավորված տնտեսական հնարավոր ռիսկերի կառավարման առավել առարկայական մոտեցումներ ներդնելու համար, մեր համոզմամբ, Կենտրոնական բանկը պետք է իջեցնի հիմնական կապիտալի համարժեքության նորմատիվի մակարդակը: Նման քայլն, անշուշտ, չի հակասի

Կենտրոնական բանկի որդեգրած երկարաժամկետ քաղաքականությանը, քանի որ նրա կողմից մշտապես ապահովվում է բանկային համակարգի կարգավորման սկզբունքների (այդ թվում՝ կապիտալի կառուցվածքի նկատմամբ պահանջների) համապատասխանությունը Բազելյան կոմիտեի կողմից սահմանված ստանդարտներին: Տնտեսական ակտիվության և դրա դինամիկայի վրա COVID-19-ի տարածմամբ պայմանավորված անորոշությունների բացասական հետևանքները մեղմելու նպատակով ընդհանուր կապիտալի կառուցվածքում անհրաժեշտ է մեծացնել լրացուցիչ կապիտալի տեսակարար կշիռը՝ հնարավորություն տալով բանկերին ստորադաս փոխառություններ և կապիտալի այլ գործիքներ ներգրավելու միջոցով կատարել տնտեսության լրացուցիչ վարկավորում: Այդպիսի մոտեցումն, ըստ էության, կարող է դառնալ Կենտրոնական բանկի ֆինանսական կայունության երկարաժամկետ քաղաքականության տվյալ պահի անհրաժեշտ ուղղություններից մեկը և ապահովել բանկերի հնարավոր ռիսկերը և վնասները կլանող գործիքների բավարարմակարգակ:

Ձևավորված կապիտալի բուֆերները բանկային գործառնությունների իրականացման շարունակականությունն ապահովելու նպատակով օգտագործելու համար Կենտրոնական բանկը պետք է համապատասխան ազդակներ փոխանցի առևտրային բանկերին: Առաջնորդվելով միջազգային փորձով՝ Կենտրոնական բանկը Հայաստանի Հանրապետության բանկային համակարգի կարգավորման դաշտում պետք է ներդնի սթրեսային իրավիճակներին դիմակայելու և տնտեսական անկման փուլում վնասները կլանելու տարբեր գործիքներ: Այդպիսի գործիքների առկայությունը կստեղծի լայն հնարավորություն տնտեսության ժամանակավոր անկման փուլում միջոցները տնտեսավարող սուբյեկտների վարկավորմանն ուղղելու և սթրեսային իրավիճակներից բխող մարտահրավերներին դիմակայելու համար: Նմանատիպ գործիքներից են կապիտալի բուֆերները, որոնք սահմանված են ի լրումն կապիտալի համարժեքության նորմատիվների և նախատեսված են սթրեսային ժամանակահատվածին բնորոշ ռիսկերը զսպելու համար:

COVID-19-ով պայմանավորված մարտահրավերներին դիմակայելու նպատակով Կենտրոնական բանկի կողմից պետք է հետաձգվի Բազել 3-ով սահմանված իրացվելիության երկու նոր նորմատիվների՝ իրացվելիության ծածկույթի (LCR) և զուտ կայուն ֆինանսավորման (NSFR) նորմատիվների ներդրման ժամկետը: Դա, անշուշտ, կնպաստի բանկերի կողմից տնտեսության իրական հատվածի ֆինանսավորման իրականացմանը: Իրացվելիության նոր նորմատիվներն ուժի մեջ կարող են մտնել ավելի ուշ, իսկ իրացվելիության ռիսկը կարգավորող ընդհանուր և ընթացիկ իրացվելիության նորմատիվները կարող են շարունակել գործել սովորական ռեժիմով:

Անհրաժեշտ է երկարաձգել ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից Կենտրոնական բանկ ներկայացվող հաշվետվությունների, հեռանկարա-

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

յին զարգացման և վերականգնման ծրագրերի ներկայացման ժամկետները: Հաշվի առնելով ստեղծված իրավիճակում ֆինանսական կազմակերպությունների գործունեության շարունակականության և անընդհատության ապահովման անհրաժեշտությունը՝ Կենտրոնական բանկի կողմից նշված փաստաթղթերի ներկայացման ժամկետների երկարաձգումը ֆինանսական կազմակերպություններին հնարավորություն կտա իրենց գործառնական կարողություններն առավելապես ուղղել հաճախորդների և տնտեսության սպասարկմանը:

Կենտրոնական բանկի կողմից պետք է ստեղծվեն լրացուցիչ պայմաններ, որոնք կմեծացնեն օնլայն ֆինանսական գործարքներից, վճարահաշվարկային հավելվածներից և առցանց բանկային ծառայություններից հաճախորդների օգտվելու հնարավորությունները: Ակնհայտ է, որ այդ հնարավորությունները կնպաստեն նաև ֆինանսական կազմակերպությունների գործառնական կարողությունների մեծացմանը:

Կենտրոնական բանկի կողմից պետք է վերանայվի COVID-19 համավարակից առանձնակի տուժած բիզնեսի և ֆիզիկական անձ վարկառուների պայմանագրային պարտավորությունների կատարման ժամկետները: Ակնհայտ է, որ ստեղծված իրավիճակում մի շարք վարկառուների վարկունակության վատթարացումը պայմանավորված կլինի COVID-19 համավարակից բխող համակարգային ռիսկով: Կենտրոնական բանկի և վարկատու կազմակերպությունների համագործակցության արդյունքում պետք է կիրառել մեխանիզմներ, որոնք հնարավորություն կտան ցուցաբերելու անհրաժեշտ մոտեցում վարկառուների նկատմամբ, այդ թվում նաև խուսափելու վարկառուների կողմից վարկային պայմանագրով սահմանված վճարումները չիրականացնելու հետևանքով պատժամիջոցների կիրառելուց:

Պետության կողմից իրականացվող սոցիալական ծրագրերի իրագործման հնարավորությունների դեպքում սկսված գործընթացները չխաթարելու համար Կենտրոնական բանկը առևտրային բանկերին պետք է հրահանգի առաջնորդվել հետևյալ սկզբունքներով.

- բռնագանձում չտարածել վարկառուների այն հաշիվների նկատմամբ, որոնց միջոցով ՀՀ կառավարության կողմից հաստատված միջոցառումների շրջանակներում տրամադրվել են ֆիզիկական անձանց օգնությունները և այլ սոցիալական աջակցությունները,
- միջոցներ ձեռնարկել, որպեսզի սոցիալական աջակցության միջոցներից չզանձվեն միջնորդավճարներ:

Կենտրոնական բանկը պետք է ուսումնասիրի միջազգային ֆինանսական կառույցների, այլ երկրների կենտրոնական բանկերի և ֆինանսական հարաբերություններում քաղաքականություն մշակողների կողմից իրականացվող միջոցառումներն ու համաշխարհային ֆինանսատնտեսական զարգացումները, որպեսզի դրանցով պայմանավորված ռիսկերի պարագայում իր գործի-

քակազմով կարողանա ապահովել ինչպես ֆինանսական ինստիտուտների, ենթակառուցվածքների և շուկաների անխափան գործունեությունը, այնպես էլ սպառողների շահերի պաշտպանությունը: Այդ իսկ պատճառով Կենտրոնական բանկը, ֆինանսական համակարգում կայունություն ապահովելու նպատակով, պետք է շարունակի իր որդեգրած քաղաքականությունը:

Համավարակի պայմաններում դրամային իշխանությունների կողմից իրականացման ենթակա նշված քայլերը, մեր կարծիքով, կարող են դառնալ տնտեսության կտրուկ անկումը զսպող և գների ու ֆինանսական հարաբերությունների ոլորտում հարաբերական կայունություն ապահովող անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար գործիքներ: Հիմնական նպատակին հասնելու համար չափազանց կարևոր են ՀՀ կառավարության կողմից արդեն իսկ ներդրված միջոցառումները:

Անդրադառնալով կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման ծրագրերին, հարկ է նշել, որ դրանք բոլորն էլ կարող են դրականորեն ներգործել Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման վրա: Խոսքը հատկապես վերաբերում է այն ծրագրերին, որոնք ընդգրկում են վարկավորման գործընթացները, գյուղատնտեսության ոլորտը, ՓՄՁ-ների գործունեությունը, բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտը՝ զրոյից բիզնես ստեղծելու մրցունակ ծրագրերի և ձեռնարկատիրական գաղափարների իրագործման, ինչպես նաև նորարարական զարգացման գործարար ծրագրերի խթանման գործընթացները և այլն: Սակայն, պետք է նշել նաև, որ կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման ծրագրերը կլինեին առավել համակարգված և մատչելի, եթե ՓՄՁ-ների (3-րդ միջոցառում) և միկրոձեռնարկատիրության (10-րդ միջոցառում) աջակցության ծրագրերը միավորվեին և ներկայացվեին մեկ ծրագրով: Արդյունավետ աշխատատեղերի պահպանման աջակցության 5-րդ, 17-րդ և 21-րդ միջոցառումների միավորումը նույնպես նպատակահարմար կլինեի: Նշված ծրագրերում անհրաժեշտ լրացումները և փոփոխությունները առանց որևէ դժվարության հնարավոր է իրականացնել ՀՀ օրենքներում իրականացվող փոփոխություններին համահունչ՝ առանց նոր միջոցառումների մշակման և իրականացման անհրաժեշտության:

Կարևորելով ՀՀ կառավարության և կենտրոնական բանկի՝ կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների հաղթահարման միջոցառումները, այդուհանդերձ, հնարավոր մարտահրավերներին համալիր դիմակայելու համար անհրաժեշտ է.

- ինովացիոն և ներդրումային գործունեության ինստիտուցիոնալ հիմքերի ամրապնդում,
- վարկային ռիսկերի կառավարման արդյունավետ համակարգի մշակում և գործարկում,
- վարկային ներդրումների ապահովագրում, առանձին խմբերի վարկառուների համար վարկերի վերադարձման պետական երաշխիքների

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

տրամադրում,

- հավատարիմ ավանդատու հանդիսացող ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց արտոնյալ պայմաններով վարկավորում,
- բանկերի և ընկերությունների միջև սերտ համագործակցության հաստատում՝ ընկերությունների կապիտալում մասնակցություն, համատեղ ներդրումային նախագծերի մշակում և իրագործում, խորհրդատվական ծառայությունների տրամադրում և այլն,
- հիփոթեքային վարկավորման ծավալների ավելացման և շինարարության ոլորտի խթանման նպատակով «Եկամտահարկի մասին» ՀՀ օրենքում որոշակի փոփոխությունների իրականացում, մասնավորապես՝ նոր կնքվող հիփոթեքային վարկային պայմանագրերով նախատեսված ֆինանսական վճարումներին ուղղել նաև նախորդ տարիների եկամտահարկի գումարները, ինչը հնարավորություն կընձեռի ապահովել հավասար պայմաններ նոր և հին հիփոթեքային վարկառուների համար,
- կորպորատիվ կառավարման սկզբունքների ներդրում,
- ընկերությունների գործունեության թափանցիկության ապահովում,
- հեռավար ուսուցման առավելությունների արդյունավետ օգտագործում,
- գործազուրկ դարձած քաղաքացիների համար աշխատաշուկայում պահանջարկ վայելող մասնագիտությունների գծով համապատասխան վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպում,
- սոցիալական աշխատանքի խթանում և այլն:

Ամփոփելով, անհրաժեշտ է նշել, որ առաջարկված մոտեցումներով առաջնորդվելու և հնարավոր տնտեսական մարտահրավերներին դիմակայելու համար համապատասխան տնտեսական զարգացման ծրագրերի իրագործման դեպքում հնարավոր է հասնել Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության կայուն և համաչափ զարգացման:

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА, ОБУСЛОВЛЕННОГО COVID-19

^{1,2}**В. Бостанджян, ¹Г. Киракосян**

¹Երևանский Госуниверситет, ²Երևանский Университет Айбусак

Статья посвящена изучению возможных путей преодоления экономического кризиса, возникшего вследствие эпидемии. Анализированы социально-экономическая ситуация, сложившаяся в стране вследствие эпидемии COVID-19, существующие проблемы и пути их решения. Обсуждены задачи правительства и Центрального банка в реализации антикризисной политики и представлены конкретные предложения в этом направлении.

**PROBLEMS OF ENSURING OF FINANCIAL STABILITY IN THE CONTEXT
OF THE CRISIS CAUSED BY COVID-19**

^{1,2}V. Bostanjyan, ¹G. Kirakosyan

¹Yerevan State University, ²Yerevan Haybusak University,

The article is devoted to the analysis of possible ways to overcome the economic crisis that arose as a result of the epidemic. The socio-economic situation in the country as a result of the COVID-19 epidemic, existing problems and ways to solve them are analyzed. The tasks of the Government and the Central Bank in implementing the anti-crisis policy were discussed and specific proposals in this direction were presented.

ПРОБЛЕМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Вардан Бостанджян

*ЕГУ, профессор кафедры финансового учета, доктор экономических наук
Ереванский университет Айбусак, профессор*

Армине Захарян

*Институт экономики им. М. Котаняна НАН РА, канд. экон. наук
Международный научно-образовательный центр НАН РА, преподаватель*

Юляна Акопян

Ереванский университет Айбусак, аспирант

Аннотация *Статья посвящена изучению методов и механизмов стимулирования развития экономики Республики Армения, а также факторов, обуславливающих эффективное применение данных методов и механизмов.*

В современных экономических условиях стимулирование развития экономики Республики Армения приобретает особое значение, поскольку способствует созданию новых рабочих мест, повышению благосостояния населения, внедрению новшеств, увеличению объемов экспорта и росту платежеспособного спроса. Очевидно, что стимулирование развития экономики неразрывно связано с активизацией инновационной и инвестиционной деятельности компаний. Стимулирование деятельности компаний в Республике Армении обусловлено повышением эффективности налогового и таможенного администрирования, осуществлением льготного кредитования, оказанием государственной поддержки в реализации эффективных проектов технологического развития, созданием соответствующих инфраструктур, кластеров и т.д.

В Республике Армения особенно важно наличие следующих институциональных основ развития экономики: благоприятная инвестиционная среда, систематизированное и комплексное правовое поле, эффективная инновационная инфраструктура и кадровый потенциал, доступные источники финансирования, государственный заказ на инновационную продукцию, благоприятные условия для экспорта продукции, деловые связи с внешними рынками, свободные экономические зоны, инновационные кластеры (технопарки, технополисы, бизнес-инкубаторы и научные лаборатории).

В статье представлены определенные механизмы развития экономики Республики Армения посредством стимулирования инновационной и инвестиционной деятельности компаний.

Ключевые слова: *экономика, инвестиции, стимулирование, государственная политика, развитие, эффективность.*

JEL: D20, G02, G32, G34

Как известно, сложные времена для мировой экономики начались с распространения нового типа коронавирусной инфекции, получившей

официальное название COVID-19, который пришел из Китая в декабре 2019 года и с тех пор охватил все континенты. Эпидемия коронавируса оказала сильное негативное воздействие как на систему здравоохранения, так и на экономику Республики. Значительно снизились доходы физических и юридических лиц, что, естественно, привело к снижению спроса на производимую продукцию и услуги, а также снижению инвестиционной активности бизнеса. В сложившейся непростой ситуации Правительство Республики Армения разработало и реализовало ряд программ и мероприятий по смягчению экономических и социальных последствий эпидемии, наиболее важными из которых являются:

Первое мероприятие по нейтрализации экономических последствий коронавируса направлено на помощь отдельным предприятиям снизить текущие риски ликвидности, связанные с распространением коронавируса. Планируется предоставить предприятиям доступ к приемлемым финансовым ресурсам для реагирования на меняющиеся условия рынка, решения внешних экономических проблем, реорганизации или адаптации к изменившимся экономическим реалиям. В рамках данного мероприятия определяется цель получения кредита, бенефициарами являются предприятия-резиденты, имеющие хорошую кредитную и налоговую историю, а формой содействия является субсидирование процентной ставки (Таблица 1).

Таблица 1. Размер субсидируемых валютных кредитов в РА в зависимости от цели¹

Цель кредита	Размер субсидии	
	Кредиты в драмах	Кредиты в иностранной валюте
Зарплата сотрудников	полностью	полностью
Налоги, пошлины и обязательные платежи	полностью	полностью
Приобретение сырья	7%	6%
Приобретение оборудования	6%	5%
Оплата коммунальных услуг	10%	8%
Питание	8%	6%

Те предприятия, которые вложат в уставный капитал в 2020 году более 25 млн др. в полном объеме, могут использовать описанный выше набор инструментов льготного кредитования, независимо от того, использовали ли они

¹ Постановление Правительства РА «Об утверждении 1-ого мероприятия по нейтрализации экономических последствий коронавируса», 26 марта 2020 г., N 355-L, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=145869>

ранее утвержденную этим решением меру, размер и условия кредитования.

В рамках **второго мероприятия по нейтрализации экономических последствий коронавируса**¹ правительство стремится помочь отдельным предприятиям, работающим в сельскохозяйственном секторе Республики Армения, снизить текущие риски ликвидности, связанные с распространением коронавируса. Планируется предоставить предприятиям временный доступ к финансам для реагирования на меняющиеся условия рынка и решения внешних проблем. Целью мероприятия является аграрный сектор, бенефициарами являются физические лица, работающие в сфере сельского хозяйства в Республике Армения, имеющие хорошую кредитную историю, и индивидуальные предприниматели или юридические лица, имеющие хорошую кредитную и налоговую историю (кроме сельскохозяйственных кооперативов со сроком регистрации до 365 дней), формой содействия является софинансирование или субсидирование процентной ставки целевых займов или лизинга.

Третье мероприятие по нейтрализации экономических последствий коронавируса² направлено на оказание помощи малым и средним предприятиям в РА, которые соответствуют критериям, установленным мероприятием для снижения текущих рисков ликвидности, связанных с распространением коронавируса. Цель помощи - предоставить предприятиям временный доступ к финансам для реагирования на меняющиеся рыночные условия. В рамках мероприятия целевой аудиторией являются МСБ, бенефициарами являются предприятия-резиденты, имеющие хорошую кредитную и налоговую историю, формой содействия является предоставление кредитов.

17-ое мероприятие по нейтрализации экономических последствий коронавируса³ направлено на сохранение эффективных рабочих мест среди отдельных высокотехнологичных компаний, а также на внедрение и коммерциализацию инновационных идей. В рамках мероприятия целью является сфера высоких технологий, бенефициарами являются хозяйствующие субъекты, соответствующие критериям, указанным в Законе РА «О государственной поддержке в сфере информационных технологий», формой содействия является предоставление единовременного гранта кампаниям-победителям конкурса (Таблица 2).

1 Постановление Правительства РА «Об утверждении 2-ого мероприятия по нейтрализации экономических последствий коронавируса», 26 марта 2020 г., N 355-L, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=145869>

2 Постановление Правительства РА «Об утверждении 3-ого мероприятия по нейтрализации экономических последствий коронавируса», 26 марта 2020 г., N 355-L, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=145869>

3 Постановление Правительства РА «Об утверждении 17-ого мероприятия по нейтрализации экономических последствий коронавируса», 26 марта 2020 г., N 355-L, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=145869>

ԵՀՀ ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ 2021

Таблица 2. *Размер субсидируемых валютных кредитов в РА в зависимости от цели¹*

Название гранта	Максимальная сумма гранта	Условия для бенефициаров конкурса
Инновационные гранты	10.0 млн армянских драмов	Компании, зарегистрированы и действующие в Республике Армения в последние 2 года
Гранты для устоявшихся компаний	20.0 млн армянских драмов	Технологические компании (бизнес), зарегистрированные в Армении более 2 лет, готовые производить продукцию
Софинансируемые гранты	100 %-ое софинансирование, но не более, чем 30.0 млн армянских драмов	Технологические компании (бизнес), которые будут привлекать документально подтвержденные и утвержденные инвестиции

Заявки оцениваются Министерством высокотехнологичной промышленности Республики Армения с учетом новизны представленной программы, соответствия стратегическим приоритетам Правительства Республики Армения, осуществимости, финансового соответствия, ликвидности продукта на международных рынках и др.

Как известно, основным показателем, характеризующим реальное состояние экономики, является показатель экономической активности, который представлен ниже на Рисунке 1.

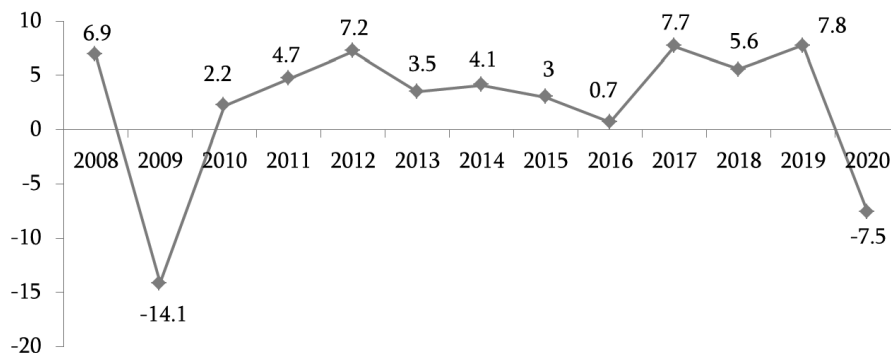

Рис 1. *Показатель экономической активности Республики Армения в 2008-2020 гг. (в процентах)²*

¹ Постановление Правительства РА «Об утверждении 17-ого мероприятия по нейтрализации экономических последствий коронавируса», 26 марта 2020 г., N 355-L, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=145869>

² Социально-экономическое положение Республики Армения в 2008-2020 гг., Статистический комитет Республики Армения, <https://www.armstat.am/ru/?nid=82&year=2021>

Как и в любой стране мира, так и в Республике Армения неизбежны экономические потрясения, особенно в условиях пандемии. Следует отметить, что отрицательный показатель экономической активности, зарегистрированный в Армении в 2020 году (-7.5%), намного меньше, чем был в 2009 году (-14.1%). Несмотря на колебания показателя экономической активности, в Армении есть все необходимые условия для преодоления сложившейся ситуации. В частности, стимулирование инновационной и инвестиционной деятельности, активизация акционерных обществ, повышение качества корпоративного управления, расширение деятельности высокотехнологичных компаний, внедрение новых технологических и технических решений в деятельность компаний различных секторов экономики, безусловно, будут способствовать позитивным изменениям в экономической системе Республики Армения.

Очевидно, что в современных экономических условиях необходимо решить две основные задачи - обеспечить устойчивый экономический рост и добиться роста благосостояния людей. По сути это одна и та же задача, поскольку экономический рост создает основу для роста благосостояния, а благосостояние служит источником спроса, без чего невозможен экономический рост. При этом особую актуальность приобретают инвестиции в человека, именно инвестиции, а не расходы. Одновременно, особо важное значение приобретает стимулирование деятельности компаний на государственном уровне. Главным направлением здесь выступает обеспечение полноценной свободы ведения бизнеса, минимизация рисков и угроз. Прежде всего необходимо переломить негативные ожидания бизнеса, обеспечить снижение экономических, политических и правоприменительных рисков предпринимательской деятельности. Всем людям надо дать возможность свободно работать, и они заработают — и для себя, и для всей страны. От готовности бизнеса инвестировать, создавать и модернизировать предприятия зависит состояние и экономики, и социальной сферы через 5-10 лет. От этого зависит и благосостояние людей — как в частном секторе, так и в государственном¹.

Представим основные макроэкономические показатели, характеризующие сферу занятости Республики Армения (Таблица 3). Данные таблицы 3 свидетельствуют, что в 2020 году по сравнению с 2012 годом в Республике Армения основные показатели занятости подверглись некоторым изменениям. Так, среднемесячная номинальная заработная плата повысилась на 87603 армянских драмов, размер минимальной оплаты труда на 35500 драмов, уровень безработицы на 2.1 процентных пункта.

Одновременно, в 2020 году по сравнению с 2012 годом в Республике Армения сократилась численность занятого населения на 143.5 тыс. человек.

¹ Медведев Д.А. Социально-экономическое развитие России: обретение новой динамики. Экономический журнал “Вопросы экономики”, 2016, N 10, с. 5-30.

ԵՀՀ ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ 2021

Очевидно, что на фоне снижения численности занятого населения и повышения уровня безработицы активизируются миграционные процессы, которые, в свою очередь, провоцируют “утечку мозгов” и другие негативные развития, что предполагает осуществление действенных мероприятий по стабилизации экономики.

Таблица 3. Основные макроэкономические показатели, характеризующие сферу занятости Республики Армения (2012-2020)¹

Показатели	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Занятое население, тыс. человек	1166.5	1182.7	1153.3	1105.4	1010.4	1032.8	1105.9	1063.8	1023.0
Уровень безработицы, %	16.0	15.4	17.6	17.7	18.1	16.5	15.3	17.1	18.1
Среднемесячная номинальная зарплата, драм	140739	146524	171120	184441	180971	191930	169295	224517	228342
Размер минимальной оплаты труда, драм	32500	45000	55000	55000	55000	55000	55000	55000	68000

*1 доллар равен 495 армянским драмам.

В настоящее время для обеспечения устойчивого развития экономики Армении стимулирование деятельности малых и средних предприятий приобретает особую актуальность, поскольку малый и средний бизнес способствует созданию новых рабочих мест, повышению благосостояния населения, внедрению инноваций, увеличению объемов экспорта, стимулированию платежеспособного спроса и т.д. Как известно, рыночная экономика нуждается в проведении большого числа экспериментов в области бизнеса в самом широком смысле этого слова, и здесь существенна роль малых и средних предприятий. Способность «мелких» фирм обеспечивать конкуренцию на рынках сбыта, а также их роль в развитии и эксплуатации радикально новых технологий на стадии их становления - важные составные части укрепления экономики. Преимущества малого бизнеса в значительной мере обусловлены перспективами его роста. Развитие малой фирмы зависит не только от возможностей инвестировать, но и от умения приспособливаться, менять свой профиль, иметь четкую информацию о рыночной конъюнктуре и технологических новшествах. Как известно, в современных экономических условиях необходимо целена-

¹ Социально-экономическое положение Республики Армения в 2012-2020 гг., Статистический комитет Республики Армения, <https://www.armstat.am/ru/?nid=82&year=2021>

правленное развитие малого и среднего бизнеса, особенно в части сервиса и обслуживания большого бизнеса. На долю малых и средних предприятий в структуре экспорта Армении приходится не более 15%. Не меняется также сама структура экспорта, которая состоит в основном из группы 25 товаров, производимых преимущественно крупным бизнесом.

Как известно, стимулирование деятельности малых и средних предприятий Армении неразрывно связано с совершенствованием налогового законодательства. Правительством РА реализуются программы по созданию основных предпосылок и условий, направленных на содействие развитию в стране малого предпринимательства, улучшению предпринимательской среды. Основными направлениями государственной поддержки малого предпринимательства являются финансовая и инвестиционная поддержка малого бизнеса, стимулирование его внешнеэкономической деятельности и, наконец, осуществление эффективной налоговой политики. Наиболее значимые стимулы развития малого предпринимательства заложены именно в эффективной налоговой политике. Государственное регулирование малого бизнеса через налоговый механизм осуществляется по двум направлениям: возможность применения специальных режимов налогообложения в отношении субъектов малого предпринимательства и предоставление отдельных налоговых льгот в рамках традиционной системы их налогообложения. Следует отметить, что еще одной важной особенностью налогового стимулирования малого бизнеса является его направленность на активизацию инновационного развития. Внедрение новых технологий, новых форм организации труда и управления в сфере малого бизнеса особенно важны, поскольку именно они выступают в качестве связующего звена между наукой и производством, поэтому целесообразно установить налоговые льготы на малый бизнес с инновационной направленностью в рамках установленного порядка налогообложения.

Как известно, стимулирование развития экономики невозможно без активизации инновационной и инвестиционной деятельности. В современных экономических условиях стимулирование инновационного развития экономики приобретает особое значение, поскольку способствует созданию новых рабочих мест, повышению благосостояния населения, внедрению новшеств, увеличению объемов экспорта и росту платежеспособного спроса. Стимулирование деятельности высокотехнологичных компаний в Армении неразрывно связано с созданием инновационных инфраструктур, повышением эффективности налогового и таможенного администрирования, осуществлением льготного кредитования, оказанием государственной поддержки в реализации эффективных проектов технологического развития и т.д.

Государственная инновационная политика разрабатывается и осуществляется Правительством Республики Армения. Государственное содействие инно-

ԵՀՀ ԳԻՏԱՎԱԼ ԵՎ ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱԼ ՀԱՆԴԵՍ 2021

вационной деятельности осуществляется в соответствии с Годовой программой содействия инновационной деятельности. В Армении указанная программа реализуется уже около 15 лет. За эти годы удалось обеспечить значительный рост в сфере информационных технологий, и был зафиксирован ощутимый рост количества компаний сферы ИТ (Рис. 2), продукция которых пользуется большим спросом как на внутреннем, так и на внешнем рынках.

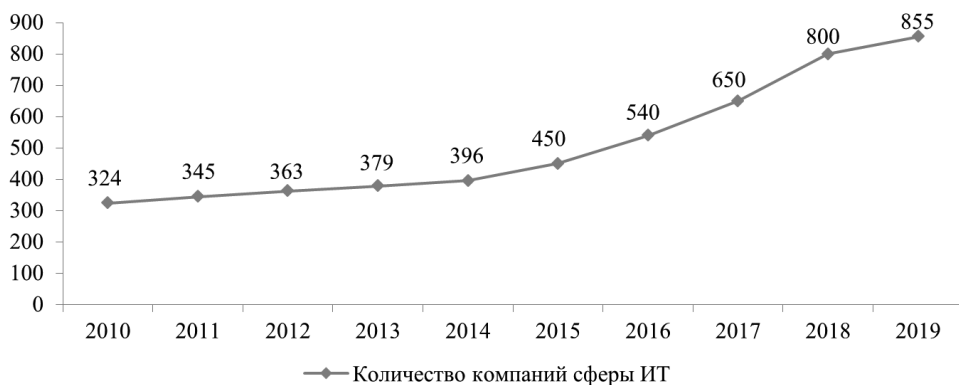

Рис. 2. Количество компаний сферы ИТ в Республике Армения (2010-2019)¹

Следует также отметить, что армянские компании сферы ИТ широко представлены в сфере управления, то есть в процессе цифровизации и обеспечения кибербезопасности. Согласно официальным данным ИТ-сектор Армении по итогам 2019 года вышел на 15,2%-ый рост, обеспечив годовой объем выручки в 700.5 млн долларов. По данным Национальной статистической службы Республики Армения, 80,1% от общего объема выручки ИТ-сектора приходится на предоставленные услуги - с годовым ростом на 6,5%; 18,8% от общей выручки ИТ-сектора приходится на торговлю - с годовым ростом на 57%, а остальные 1,1% - пришлись на производство с годовым ростом на 22,5%. Будем надеяться, что в будущем упомянутые положительные тенденции сохранятся, тем самым обеспечив устойчивое развитие высокотехнологичных компаний Армении.

Ниже представим также данные о годовом приросте ИТ-сектора в Республике Армения (Рис. 3).

¹ Сектор ИКТ в Армении. Сектор информационных и коммуникационных технологий в Армении Фонда инкубатора предприятий [Электронный ресурс]. — URL: <http://www.eif.am/eng/researches/report-on-the-state-of-the-industry/>.

разования реального сектора экономики¹. Существует четыре основных типа эффективных систем финансирования инновационной деятельности: **рыночная** (целесообразна для реализации стратегий начального инновационного развития); **корпоративно-государственная** (целесообразна для реализации стратегий устойчивого инновационного развития); **кластерная** (целесообразна для реализации стратегий инновационных стратегий «нишевого» превосходства); **мезо-корпоративная** (целесообразна для реализации стратегий форсированного инновационного развития). Банковская сфера, наряду с другими субъектами экономической системы, способна эффективно осуществлять основные инновационные функции: воспроизводственную, инвестиционную и стимулирующую.

Как известно, финансирование инновационной деятельности является процессом обеспечения и использования финансовых ресурсов, направляемых на разработку и производство новых видов продукции, создание и внедрение новой техники, технологии, услуг, работ, а также организационных форм и методов управления². В современных экономических условиях повышение эффективности финансирования инновационных проектов приобретает особую актуальность, что продиктовано требованиями улучшения качества жизни населения и стимулирования деятельности компаний. Для стимулирования инновационного развития экономики страны необходимы разработка и реализация грамотной государственной политики, направленной на обеспечение необходимого уровня банковского финансирования инновационной деятельности³. Следовательно, представим также состав кредитов коммерческих банков Республики Армения в 2011-2020 гг. (Табл. 5).

Согласно данным Таблицы 5 в 2020 году по сравнению с 2011 годом в Республике Армения общий объем кредитования коммерческих банков увеличился на 2873413 млн. драмов. В то же время, кредитные вложения увеличились на 2640663 млн. драмов, продленные кредиты банков - на 204983 млн. драмов, а просроченные кредиты банков - на 27767 млн. драмов. Как видим, в 2014-2018 гг. наблюдалась тенденция сокращения объемов продленных кредитов банков, что, с одной стороны, связано с некоторым улучшением

1 Гаврильченко Г.С. Актуальность банковского финансирования инноваций, управление инновациями: теория, методология, практика, 2016, N15, с. 11-17, <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnost-bankovskogo-finansirovaniya-innovatsiy>

2 Инновационный менеджмент. Учеб. пособие / Маховикова Г.А., Ефимова Н.Ф. - М.: Эксмо, 2010, с. 9-10.

3 Захарян А.Г. Инновационный лизинг как фактор развития экономики Республики Армения / Передовые инновационные разработки. Перспективы и опыт использования, проблемы внедрения в производство. Сборник научных статей девятой международной научной конференции (31 октября 2019 г.) Часть 2. - Казань: ПАО «ГАЗПРОМ», ООО «ГАЗПРОМ ТРАНСГАЗ КАЗАНЬ», ООО «Конверт», 2019, с. 157-162.

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

финансового состояния компаний, с другой - усилением финансовой бдительности среди компаний. В 2016-2018 гг. сократился также объем просроченных кредитов банков, что было обусловлено повышением качества финансового управления компаний-заемщиков и коммерческих банков. Вместе с тем, в 2020 году по сравнению с 2018 годом в Республике Армения наблюдалась тенденция некоторого повышения объемов продленных кредитов банков - на 138066 млн. драмов, и просроченных кредитов - на 2863 млн. драмов. Последнее связано с отрицательным влиянием пандемии и других факторов на общее состояние экономики страны.

Таблица 5. Состав кредитных вложений коммерческих банков Республики Армения в 2011-2020гг. (млн. армянских драмов*)¹

Название	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кредиты, всего	1 277 302	1 590 866	1 776 571	2 150 326	2 088 168	2 412 506	2 677 091	3 078 548	3 631 158	4 150 715
Кредитные вложения	1 250 404	1 527 886	1 658 727	1 994 525	1 939 739	2 280 711	2 545 674	2 959 829	3 488 448	3 891 067
Кредиты в валюте	768 069	984 807	1 030 898	1 328 414	1 273 082	1 456 533	1 586 726	1 662 575	1 790 970	1 959 317
краткосрочные	151 451	187 809	163 872	223 968	153 295	280 740	291 838	277 354	236 570	179 067
долгосрочные	616 618	796 998	867 026	1 104 446	1 119 787	1 175 793	1 294 887	1 385 221	1 554 400	1 780 250
Кредиты в армянских драмах	482 335	543 079	627 829	666 111	666 657	824 178	958 948	1 297 254	1 697 478	1 931 750
краткосрочные	134 598	168 083	170 286	118 423	113 568	156 625	149 100	194 406	197 347	239 157
долгосрочные	347 737	374 996	457 543	547 688	553 089	667 553	809 848	1 102 848	1 500 131	1 692 593
Продленные кредиты банков	21 092	54 354	96 524	123 270	110 566	99 841	99 635	88 009	111 755	226 075
краткосрочные	13 480	47 068	64 145	53 110	21 898	30 019	70 742	60 871	89 196	133 232
долгосрочные	7 612	7 286	32 379	70 160	88 668	69 821	28 894	27 138	22 559	92 842
Просроченные кредиты банков	5 806	8 626	21 320	32 531	37 863	31 954	31 782	30 710	30 954	33 573
краткосрочные	5 790	8 449	20 231	20 367	21 321	16 215	10 309	14 648	16 688	20 709
долгосрочные	16	177	1 089	12 164	16 542	15 739	21 472	16 062	14 266	12 864

Учитывая нынешнее экономическое положение Республики Армения предлагаются следующие подходы по обеспечению стабильного развития экономики посредством увеличения объемов банковского финансирования:

- Создание эффективного институционального и правового поля;
- Формирование и поддержка инновационной инфраструктуры;
- Предоставление компаниям инновационной сферы налоговых и таможенных льгот;
- Разработка и внедрение эффективной системы управления кредитными рисками;
- Страхование кредитных вложений, предоставление отдельным группам заемщиков государственных гарантий возврата займов (софинансирование);

¹ Социально-экономическое положение Республики Армения в 2011–2020 гг., Статистический комитет Республики Армения, <http://www.armstat.am>, <https://www.armstat.am/ru/?nid=82&year=2020>

- Кредитование на льготных условиях физических и юридических лиц, являющихся постоянными вкладчиками банка в течение 3-5 лет;
- Налаживание тесного сотрудничества между банками и компаниями: участие банками в капитале компаний, разработка и реализация совместных инвестиционных проектов, оказание консалтинговых услуг и т.д.

Таким образом, активизация инновационной и инвестиционной деятельности в Республике Армения имеет важное стратегическое значение, поскольку в будущем может стимулировать занятость, повысить благосостояние населения и ускорить экономический рост страны.

Библиографический список

1. Гаврильченко Г.С. Актуальность банковского финансирования инноваций, управление инновациями: теория, методология, практика, 2016, N15, с. 11-17, <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnost-bankovskogo-finansirovaniya-innovatsiy>
2. Захарян А.Г. Инновационный лизинг как фактор развития экономики РА / Передовые инновационные разработки. Перспективы и опыт использования, проблемы внедрения в производство. Сборник научных статей девятой международной научной конференции (31 октября 2019 г.) Часть 2. - Казань: ПАО «ГАЗПРОМ», ООО «ГАЗПРОМ ТРАНСГАЗ КАЗАНЬ», ООО «Конверт», 2019, с. 157-162.
3. Инновационный менеджмент. Учеб. пособие / Маховикова Г.А., Ефимова Н.Ф. - М.: Эксмо, 2010, с. 9-10.
4. Медведев Д.А. Социально-экономическое развитие России: обретение новой динамики. Экономический журнал «Вопросы экономики», 2016, N10, с.5-30.
5. Постановление Правительства РА «Об утверждении 1-ого мероприятия по нейтрализации экономических последствий коронавируса», 26 марта 2020 г., N 355-L, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=145869>
6. Постановление Правительства РА «Об утверждении 2-ого мероприятия по нейтрализации экономических последствий коронавируса», 26 марта 2020 г., N 355-L, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=145869>
7. Постановление Правительства РА «Об утверждении 3-ого мероприятия по нейтрализации экономических последствий коронавируса», 26 марта 2020 г., N 355-L, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=145869>
8. Постановление Правительства РА «Об утверждении 17-ого мероприятия по нейтрализации экономических последствий коронавируса», 26 марта 2020 г., N 355-L, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=145869>
9. Сектор ИКТ в Армении, 2010-2018г г. (данные за 2019г. - предварительные), Исследование сектора информационных и коммуникационных технологий в Армении, Фонд инкубатора предприятий, <http://www.eif.am/eng/researches/report-on-the-state-of-the-industry/>
10. Социально-экономическое положение Республики Армения в 2008-2020 гг., Статистический комитет Республики Армения, <https://www.armstat.am/ru/?nid=82&year=2021>

**PROBLEMS OF STIMULATING THE DEVELOPMENT OF ECONOMY
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA**

^{1,2}V.Bostanjyan, ^{3,4}A.Zakharyan, ²Y.Hakobyan

¹Yerevan State University, ²Yerevan Haybusak University, ³Institute of Economics named after M. Kotanyan, NAS RA, ⁴International Scientific-Educational Center, NAS RA

Abstract The article is devoted to the study of methods and mechanisms for stimulating the development of the economy of the Republic of Armenia, as well as factors, that determine the effective use of these methods and mechanisms. The article presents certain mechanisms for the development of the economy of the Republic of Armenia by stimulating innovation and investment activities of companies.

Key words: economy, investment, stimulation, public policy, development, efficiency.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԽԹԱՆՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

^{1,2}Վ. Բոստանջյան, ^{3,4}Ա. Զաքարյան, ²Յու. Հակոբյան

¹ԵՊՀ, ²Երեւանի Հայրուսակ համալսարան, ³ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտ, ⁴ՀՀ ԳԱԱ միջազգային գիտակրթական կենտրոն

Անփոփագիր. Ուսումնասիրված են ՀՀ տնտեսության զարգացումը խթանող մեթոդներն ու մեխանիզմները, ինչպես նաև դրանց արդյունավետ կիրառման որոշող գործոնները: Ներկայացված են ընկերությունների ինովացիոն և ներդրումային գործունեության խթանման միջոցով ՀՀ տնտեսության զարգացման որոշակի մեխանիզմներ:

Հիմնաբառեր՝ տնտեսություն, ներդրումներ, խթաններ, պետական քաղաքականություն, զարգացում, արդյունավետություն:

ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՄԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ՉԵԶՈՔԱՑՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ ՀՀ - ում

Գայանե Արշիկի Գևորգյան

Երևանի «Հայրուսակ» Համալսարան, տնտ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ

Ամփոփագիր. Կորոնավիրուսը կշարունակի գոյություն ունենալ մեր կյանքում առնվազն մի քանի տարի: Մարդիկ, ընկերություններն ու պետությունները միջոցառումներ են ձեռնարկում համավարակի դեմ պայքարելու և դրա պատճառած վնասները չեզոքացնելու համար: Հայաստանում անորոշություններ ստեղծող կորոնավիրուսի համավարակի տարածման բացասական ազդեցություններին գումարվեց նաև պատերազմի հետևանքով առաջացած ցնցումը: Այն մարդիկ, ընկերությունները կամ պետությունները, որոնք կկարողանան նվազագույն վնասներով հաղթահարել ներկայիս ճգնաժամը, գալիք տասնամյակում առավել կենսունակ կլինեն:

Հիմնաբառեր. Կորոնավիրուս, համավարակ, ճգնաժամ, բացասական ազդեցություններ, նվազագույն վնասներ, վնասների չեզոքացում:

ՀՀ տնտեսության համար 2020 թվականն իր վարքագծով, անկասկած, լավագույն տարին չէր: Հայաստանում անորոշություններ ստեղծող կորոնավիրուսի համավարակի տարածման բացասական ազդեցություններին գումարվեց նաև պատերազմի առաջացրած ցնցումը: Հայաստանը՝ որպես պետություն, և հայերը՝ որպես ժողովուրդ, բազմակողմանի սպառնալիքի առջև են: Մենք միաժամանակ գտնվում ենք քաղաքական, աշխարհաքաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և ժողովրդագրական ճգնաժամերի մեջ:

Դեռևս տարեսկզբին ՀՀ պետական բյուջեն իր վրա զգաց COVID-19-ի բացասական հետևանքները, ինչը ստիպեց կառավարությանը փոփոխության ենթարկել հաստատված փաստաթուղթը: Սեպտեմբերին, երբ թվում էր՝ տնտեսությունը համեմատաբար կայունացել է համավարակի բացասական ազդեցությունից, Հայաստանը ներքաշվեց նոր՝ հինգերորդ սերնդի՝ գերժամանակակից տեխնոլոգիաների և ճշգրիտ միջոցների կիրառմամբ պատերազմի մեջ: Մարտական գործողությունների ամեն օրն ու ամեն ժամը միլիոնավոր դոլարների ծախս էին պահանջում, որի իրականացման առաջին աղբյուրը հանդիսանում է պետական բյուջեն: Սա նոր հարված էր տնտեսական համակարգին: Այսպիսի իրավիճակում ծախսերի շեշտակի աճի և եկամուտների կտրուկ նվազման պատկերում առաջացավ կանխատեսվածից մի քանի անգամ ավելի պակասուրդ, որի ծածկման համար երկրի կառավարությունը ստիպված էր ոչ միայն համախմբել բոլոր ռեսուրսները, այլև գործի դնել երևակայություն ու հնարամտություն:

COVID-19- ով ծագած ճգնաժամի հետևանքով բացահայտվեց, որ.

1. շատ քիչ են ուսումնասիրված համավարակների տարածման գլոբալ խնդիրները,

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

2. համաճարակաբանությունը հեռու է ավարտուն գիտություն լինելուց,
3. բժիշկները, ինչպես տնտեսագետներն ու ֆինանսիստները, նույնպես հաճախ անհամաձայնություններ են ունենում,
4. պրակտիկայում պատճառական կապեր բացահայտելն ու եզրահանգումներ կատարելը շատ ավելի բարդ է, քան տեսության մեջ:

«Ետկորոնավիրուսային աշխարհում ամենակարևոր հասկացությունը լինելու է «հիստերեզիսի էֆեկտները»: Տնտեսագիտության մեջ հիստերեզիսը մարդու վարքագծի շարունակականությունն է՝ այն դեպքում, երբ այն խթանող գործոններն այլևս գոյություն չունեն: Նասիմ Թալեբը նշում է. «լավագույն սթրես-թեստը իրականումությունն է»: Մարդիկ, ընկերություններն ու պետությունները միլիոնավոր դոլարներ են ծախսում սթրես-թեստերի վրա: Մինչդեռ, իրականությունը հաճախ տարբերվում է մոդելավորված սցենարներից: Ուստի, ինչպես պնդում է Նասիմ Թալեբը, այն մարդիկ, ընկերությունները կամ պետությունները, որոնք նվազագույն վնասներով կհաղթահարեն ներկայիս ճգնաժամը, գալիք տասնամյակում առավել կենսունակ կլինեն [1]:

Տնտեսական համակարգը տարբեր սուբյեկտների փոխկապվածությունների բարդ ցանց է, որն առողջ է, երբ գործում են բոլոր տարրերը: Սակայն, այժմ այդ սուբյեկտների մի մասը հարկադիր պարապորդի մեջ է, իսկ մյուս մասը շարունակում է արտադրել ու ծառայություններ մատուցել, ինչպես օրինակ՝ ֆինանսական միջնորդները: Հիմնականում ճգնաժամից տուժում է տնտեսության ծառայությունների ոլորտը՝ զբոսաշրջություն, տրանսպորտային ծառայություններ, ռեստորանային բիզնես և այլն: Այսպիսի ճգնաժամի մեջ հայտնված ոլորտները երկար ժամանակ չեն կարող վերականգնել կրած վնասները: ՀՀ տնտեսությունը հայտնվել է ճգնաժամերի W-աձև տարբերակում: Այսինքն՝ տնտեսության անկմանը հաջորդում է վերելք, այնուհետև՝ նորից կտրուկ անկում, և միայն դրանից հետո տնտեսությունը վերջնականապես կարող է առողջանալ: Նման սցենարը ՀՀ-ի նման զարգացող երկրների տնտեսական անվտանգության համար մեծ սպառնալիք է:

Շվեդիայի գլխավոր համաճարակաբան Անդերս Թենգելը գտնում է որ կորոնավիրուսը կշարունակի գոյություն ունենալ մեր կյանքում առնվազն մի քանի տարի: Թվարկենք մի քանի ոլորտներ, որոնք տնտեսական անկման 90% հավանականություն ունեն.

1. Զբոսաշրջությունը և զվարճանքները. հյուրանոցները, ռեստորանները, ընդունելության սրահները, սրճարանները և ոլորտի մյուս օղակները միայն աստիճանաբար կկարողանան վերականգնվել, իսկ դրանցից շատերն առհասարակ չեն վերսկսի իրենց գործունեությունը: Դիմակ կրելու, սոցիալական հեռավորություն պահելու պարտադիր պահանջները զգալիորեն ավելացրել են բոլոր այս ոլորտներում բիզնես վարելու գինը՝ առանց շահույթի ավելացման: Մեծ ինքնաթիռները լայն պահանջարկ չեն ունենա, քանի որ երկարատև թռիչքների վերականգման համար դեռևս տարիներ կպահանջվեն:

2. Անշարժ գույքը. առևտրային անշարժ գույքը (գրասենյակային շենքեր և առևտրի կենտրոններ), ինչպես նաև այն կառուցող շինարարներն ու դիզայներները տարիների չիրացված ներուժ կկուտակեն, քանզի մարդկանց մի մասն անհետադարձ անցում է կատարում առցանց կյանքի:

3. Մանրածախ առևտրը. խանութները կշարունակեն շուկայի իրենց բաժինը զիջել այնպիսի ընկերությունների, ինչպիսին «Ամազոնն է»: Ավելին, բազմաթիվ մարդիկ այլևս այն ծավալի հագուստի կարիք չեն ունենա, որքան նախկինում:

4. Առողջապահությունը. ծերանոցներն ու ծերերի խնամքի կենտրոններն իրենց վատագույնս դրսևորեցին ստեղծված պայմաններում, ուստի գործարարության այս տեսակը լիակատար վերաիմաստավորման կարիք կունենա: Առցանց առողջապահությունն ու ախտորոշման մեթոդները կշարունակեն արագ զարգանալ:

5. Կրթությունը. բազմաթիվ մասնավոր քոլեջներ, դպրոցներ և համալսարաններ կփակվեն՝ մասնավորապես նրանք, որոնք զգալի պարտքեր են կուտակել: Ըստ ամենայն հավանականության, իրավիճակը կհաղթահարեն միայն լավագույն կրթօջախները, իսկ առցանց կրթությունը կստանա շուկայի իր բաժնեմասը:

6. Հարկերը. կառավարությունը ստիպված կլինի բարձրացնել հարկերը՝ պարտքերը մարելու և աճող սոցիալական պարտավորությունները կատարելու նպատակով: Մենք ականատես կլինենք նոր հարկերի սահմանման, որոնց մինչ օրս ծանոթ չենք եղել: Աշխարհը կդառնա շատ ավելի պաշտպանողական և պակաս գլոբալիզացված: Սա կհանգեցնի գնաճի զարգացած երկրներում, քանի որ զարգացած երկրներում արտադրությունն ավելի թանկ է, քան զարգացող երկրներում: Բայց խոսքը «մեկանգամյա գնաճի մասին է. այն չի հանգեցնի շարունակական պարուրածն գնաճի:

7. Ֆինանսական ոլորտը. մարդկանց զգուշավորությամբ պայմանավորված խնայողությունները կաճեն, իսկ դա նշանակում է, որ մարդիկ կսկսեն խնայել իրենց վաստակած գումարի ավելի մեծ մասը:

8. Պետության վարած քաղաքականությանը. ընդ որում, եթե այս քաղաքականության առաջնային ուղղությունը պետք է լինի համավարակի դեմ պայքարը, ապա երկրորդ բաղադրիչն իրենից ներկայացնում է դրա հետևանքների վերացմանն ուղղված քայլերը [2]:

Թվարկած փոփոխությունները փաստում են հետկորոնավիրուսային տնտեսության ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:

Համավարակի հետևանքների դեմ պայքարում պետություններն իրականացնում են բազմաթիվ ծրագրեր ճգնաժամը մեղմելու համար՝ այդ նպատակին ուղղելով իրենց ՀՆԱ-ի 10-13 տոկոսը (ԱՄՆ, Քաթար և այլն) [3]: Ընդ որում, ամերիկացի տնտեսագետ Նուրիել Ռուբինն իր վերլուծության մեջ ներկայացնում է, որ բոլոր երկրների ղեկավարները տնտեսությունը փրկելու

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

և իրենց քաղաքացիներին կոլապսից ազատելու համար պետք է ծախսեն ՀՆԱ-ի շուրջ 10 տոկոսի չափով միջոցներ: Իհարկե, ոչ բոլոր երկրները կարող են իրենց թույլ տալ նման խոշոր ներարկումներ ճգնաժամը կանխելու համար, և զարգացող երկրները, այդ թվում նաև ՀՀ-ն՝ ճգնաժամի կանխարգելման համար սահմանափակվել են հիմնականում 2-3 տոկոսի չափով աջակցության փաթեթներով: Անդրադառնալով մեր երկրում տիրող իրավիճակին՝ նշենք, որ այստեղ տնտեսությունը սահմանափակելու մասին ազդարարվեց բավական ուշ (գրեթե երկու շաբաթ): Արտակարգ դրության ուժի մեջ մտնելուց հետո միանգամայն բացորոշ դարձավ, որ ձեռնարկատիրական գործունեության ծավալները կտրուկ անկում են ապրելու, և, ամենապարզ գնահատականներով, դա շարունակվելու է:

Ովքեր են տուժելու համավարակի հետևանքով: Ակնհայտ է. կենտրոնական դեմքը մարդն է՝ քաղաքացին [3] :

Հայաստանի Հանրապետությունում կա 626 հազար վարձու աշխատողներ, որոնցից 203 հազարը աշխատում է պետական հատվածում: Պետական հատվածում ներգրավվածները, ըստ էության, պաշտպանված են, և նրանք ստանալու են իրենց աշխատավարձերը:

Շուրջ 73 հազար մարդ աշխատում է խոշոր առևտրային ընկերություններում, որոնց հետ կապված, համոզված ենք, խնդիրներն ավելի քան ակնհայտ են, քանի որ խոշոր ձեռնարկությունների գործունեությունը մի կողմից դիսկալյին է, բայց մյուս կողմից՝ կանխատեսելի, կառավարումը՝ ավելի որակյալ, իսկ պետական աջակցությունը՝ հնարավորինս հասցեական: Հստակ է, որ բարձր և տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, հանրային կյանքի թվայնացումը, արհեստական բանականությունը և այդ շարքին ուղղված ոլորտները միշտ կլինեն պահանջարկված: ՀՀ կառավարությունը 80 մլրդ դրամի ներարկում է կատարել բիզնեսի աջակցության և զարգացման համար, ինչը, իրականացվում է բանկերի միջոցով՝ համապատասխան բիզնես-վարկերի իրատեսական գնահատման հիմքի վրա, քանի որ համավարակի ավարտից հետո կլինեն արժեքների ու մրցունակ ոլորտների և բիզնեսի ճյուղերի վերագնահատումներ:

ՀՀ-ում գործում են 67 հազար փոքր և միջին ձեռնարկություններ, որտեղ աշխատում է մոտ 300 հազար մարդ: Նրանց մեծ մասն անհատ ձեռնարկատեր է: Նշենք նաև, որ փոքր և միջին ձեռնարկություններն այսօր ապահովում են մեր հանրապետության ՀՆԱ-ի մոտ 25%-ը: Հասկանալի է, որ այս ոլորտն ունի ընդգծված սոցիալական նշանակություն, ուստի դրան աջակցելու համար ՀՀ կառավարությունը տրամադրել է 25 մլրդ դրամ: Այս աջակցությունը նույնպես իրականացնում են բանկային համակարգի միջոցով:

ՀՀ-ում աշխատանք չունեցող շուրջ 50 հազար մարդու և դրան գումարած ավելի քան 400 հազար գյուղաբնակ մեր հայրենակիցների համար ճգնաժամը հնարավորություններ է ստեղծում, հատկապես ինտենսիվ գյուղատնտեսությամբ զբաղվելու միջոցով:

Չնայած ՀՀ-ում առկա է առաջնային անհրաժեշտության պարենային ապրանքների անհրաժեշտ պաշար, և, ի տարբերություն որոշ երկրների, մեզ մոտ չկա խուճապ, առևտուրն էլ բնականոն է ընթանում, այդուհանդերձ, քանի որ համաճարակի տևողությունն անկանխատեսելի է, անհրաժեշտ է ձեռնարկել պարենի համալրման կարճաժամկետ ու երկարաժամկետ ծրագրեր: Քանի որ անխուսափելի են դառնում ներկրման դժվարությունները, հարկ է, արտակարգ ծրագրեր իրականացնելով, խթանել գյուղատնտեսության և սննդի արդյունաբերության գործունեությունը, մշտադիտարկել պարենի բաշխման, վաճառքի և գնագոյացման գործընթացները:

Հատկապես կորոնովիրուսի ճգնաժամի պայմաններում գյուղատնտեսությունը դառնում է ամենակարևոր գործունեության ոլորտներից մեկը: Նոր պայմաններում գյուղատնտեսության կարևորությունն ընդգծվում է մի քանի պատճառներով [4]:

Առաջին. պարենային անվտանգության խնդիրները հիմա առավել հրատապություն և կարևորություն են ստանում ոչ միայն Հայաստանի Հանրապետությունում, այլև ողջ աշխարհում: Պարենային ապրանքների արտադրության ավելացման համար ՀՀ-ում առկա են չօգտագործված ռեսուրսներ, որոնք հնարավոր է և պետք է շուտափույթ գործարկել: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է հողային, ջրային ու մարդկային ռեսուրսներին: Մասնավորապես՝ կա լքված հողերը կրկին վերարտադրության մեջ ներգրավելու հնարավորություն: Ներկայումս հանրապետությունում անմշակ է մնում շուրջ 160 հազ.հա վարելահող, լիարժեքորեն չի օգտագործվում բնական կերահանդակների կեսից ավելին: Ոռոգման ջրի կորուստը կազմում է 50-60 տոկոս: Այս ռեսուրսները օգտագործելով և ավելացնելով գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության և կենդանիների մթերատվության բարձրացման չօգտագործված հնարավորությունները, առանց չափազանցության, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը բնեղեն արտահայտությամբ կարելի է կրկնապատկել:

Երկրորդ. արտակարգ իրավիճակի պայմաններում, երբ խաթարված է տնտեսության բազմաթիվ ոլորտների գործունեությունը, հատկապես գյուղատնտեսությունն ունի էական առավելություններ: Նախ՝ գյուղատնտեսական աշխատանքները կարող են իրականացվել բնականոն ընթացքով, քանի որ այստեղ գերիշխում է անհատական զբաղվածությունը, և կարելի է նվազագույնի հասցնել միջանձնային շփումներն ու համավարակի տարածման վտանգը: Գյուղատնտեսությունն այն ոլորտն է, որտեղ սոցիալական հեռավորություն պահպանելու առավել նախընտրելի և արդյունավետ հնարավորություններ կան: Ինչ վերաբերում է մարդկային ռեսուրսներին, ապա դրանց պակասը զգացվում է հատկապես մեքենայացման ցածր մակարդակ ունեցող և աշխատատար մշակաբույսերի մշակության ոլորտներում: Այստեղ կարևոր ռեսուրս է նաև լիարժեք զբաղվածություն չունեցող քաղաքային բնակչության՝

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

գյուղատնտեսության ոլորտում ներգրավման հնարավորությունը: Հայաստանում գյուղատնտեսության ոլորտում նոր աշխատատեղեր ձևավորելու և ինքնագբադվածություն ապահովելու լայն հնարավորություններ կան: Կարծում ենք՝ ՏԻՄ-երը պետք է իրավասություն ստանան ազատ հողերը օգտագործման տրամադրելու՝ առանց ավելորդ վարչական խոչընդոտների, հիմք ընդունելով համայնքի ավագանու որոշումը՝ կնքեն հողօգտագործման երկկողմանի պայմանագրեր:

Երրորդ. կարծում ենք, որ հիմա շատ հարմար ժամանակաշրջան է իրականացնել այնպիսի ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներ կամ խթանել ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների այնպիսի ընթացք, որը նախկինում օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ պատճառներով հնարավոր չէր լինում իրականացնել: Նախանշած պատճառն առավելապես վերաբերում է գյուղատնտեսական կոոպերատիվների ձևավորման խթանմանը:

ՀՀ կառավարության «Համաճարագի հետևանքները չեզոքացնելու համար տնտեսական ու սոցիալական ծրագրի» երկրորդ միջոցառման թիրախը գյուղատնտեսությունն է՝ հատկապես ինտենսիվ գյուղատնտեսությունը, որին ցուցաբերվում է օժանդակություն նպատակային վարկերի, լիզինգի, համաֆինանսավորման, տոկոսադրույքի սուբսիդավորման ձևերով: Սա գյուղատնտեսության աջակցության աննախադեպ ծրագիր է, որը խելամտորեն իրականացնելու պարագայում լավագույն պայմաններ կապահովի ոլորտի զարգացման և երկրի պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացման առումներով:

ՀՀ կառավարությունը թիրախավորել է այն ոլորտները, որոնք կկրեն կորոնավիրուսի բացասական հետևանքները և որոնք հետագայում տնտեսական ակտիվացման հիմք կարող են դառնալ՝ ապահովելով երկարաժամկետ, կայուն, բազմագործոն աճ: Հիմնական և կայուն ճյուղերում գործունեություն ծավալող տնտեսավարողներին է ուղղված ՀՀ կառավարության կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացմանն ուղղված 150 մլրդ ՀՀ դրամ աջակցության փաթեթները, որոնցից օգտվելու ընդհանուր սկզբունքը տնտեսավարողների համար բարվոք վարկային և հարկային պատմություն ունենալն է:

ՀՀ կառավարությունը տնտեսության առավել կայուն և մրցունակ ճյուղերի ֆինանսավորման համար ընտրել է ֆինանսական կառույցները որպես խողովակ օգտագործելու տարբերակը՝ հետագա վերահսկողությունը իրականացնելու համար: Վարկերը տրամադրվում են ՀՀ ազգային արժույթով՝ բացառությամբ որոշ դեպքերի, ինչը լուծում է փոխանակային փոխարժեքի զսպումը:

ՀՀ-ի համար չափազանց բացասական է դիտարկվում պղնձի բորսայական գնի անկումը, որը 6000 \$-ից իջել է 4800 \$՝ 1 տոննայի դիմաց: Հայաստանի Հանրապետությունը տարեկան արտահանում է մոտ 400-420 հազար տոննա պղնձի խտանյութ, որը համարժեք է 100 հազար տոննա մաքուր պղնձին, և որը, երկրի ողջ արտահանման ծավալի շուրջ 30%-ն է [5] :

Հակաճգնաժամային միջոցառումներում կարևոր դերակատարում ունի խելամիտ ֆինանսական քաղաքականությունը: Համավարակի խուճապի պայմաններում ՀՀ ԿԲ-ի կողմից վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի նվազեցումը 0,25 տոկոսային կետով, ինչպես նաև ֆինանսների նախարարության կողմից որոշ երկարաժամկետ թողարկումների հետգնման մասին հայտարարությունները կասեցրեցին տոկոսադրույքների աճը [6]: Արդյունքում, բոլոր պարտատոմսերի մինչև մարում եկամտաբերությունները 2020թ. մարտի 27-ի դրությամբ նվազեցին՝ 5 տարում 0,37 տոկոսային կետով, 10 տարում՝ 0,82 տոկոսային կետով, 20 տարում՝ 0,64 տոկոսային կետով, իսկ 30 -ում՝ 0,4 տոկոսային կետով: Եկամտաբերությունների նվազումը կարող է շարունակական լինել պարտատոմսերի պահանջարկի պատկերում, ինչին կարող են նպաստել նաև ֆինանսների նախարարության հայտարարած հետգնումները: Ֆինանսական կայունության առումով դրական ազդեցություն ունեցավ նաև 700 միլիոն ամերիկյան դոլար արժողությամբ, 3.8 տոկոս դրույքաչափով եվրոպարտատոմսերի թողարկումը:

Եթե համեմատենք ՀՀ և տարածաշրջանի մի շարք երկրներում ազգային արժույթների նկատմամբ ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքի տատանումները, կարող ենք ասել, որ մեզանում շուկան խուսափել է էական ցնցումից: Այս առումով, ՀՀ-ի համար առավել կարևորվում է ռուբլու փոխարժեքի շարժընթացը՝ հաշվի առնելով ՌԴ-ի հետ ունեցած մեր տնտեսական կապերը: Ներկա փուլում ԿԲ-ի կողմից վարվող՝ արտարժույթի լողացող փոխարժեքի քաղաքականությունը, ըստ էության, պահպանվում է, և գլխավոր դրամատունը հազվադեպ է միջամտում շուկային, ինչը, սպասումների առաջացման տեսանկյունից, դրական է, քանի որ շուկայի մասնակիցների համար փոխարժեքի զսպումը դրա հետագա կտրուկ թռիչքի սպասում չի առաջացնում: Հետևաբար՝ փոքր է նաև սպեկուլյատիվ գործարքներով մեծ տատանումների արդյունքում գերշահույթի ստացման գայթակղությունը:

Ընդհանրացնելով, նշենք, որ տեղի ունեցող գործընթացներն ակնհայտ են դարձնում այն փաստը, որ մեր ֆինանսական շուկան դեռևս էական ցնցումներ ու ճգնաժամ չի ապրում: Միաժամանակ, ԿԲ և ֆինանսների նախարարության գործողությունները նույնպես շուկայի մասնակիցների համար որոշակի ազդակ են՝ հետագա դրական սպասումների ձևավորման կամ, գոնե, խուճապի զսպման առումով [7]:

ՀՀ-ին կորոնավիրուսի հետևանքների վերացման համար մեծ օգնություն է ցույց տալիս համաշխարհային հանրությունը: Եվրոպական միությունը և ԵՄ անդամ պետությունները վճռականորեն աջակցում են Հայաստանին COVID-19 համավարակի դեմ պայքարում՝ դրամաշնորհային օժանդակությամբ, նպաստելով առողջապահության և սոցիալ-տնտեսական վերականգնմանն ու դիմակայունության ամրապնդմանն ուղղված Հայաստանի ջանքերին: Հայաստանին արդեն հատկացրել են COVID-19-ի հետևանքների չեզոքացմանն

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ուղղված շուրջ 60 միլիոն եվրո դրամաշնորհ ուղղակի բյուջետային աջակցության տեսքով, և դեռ սպասվում է ավելին: Ակնկալվում է, որ օժանդակությունը կօգնի իրականացնել կարևոր տնտեսական բարեփոխումներ, պահպանել աշխատատեղեր և փոքր ձեռնարկություններ, ինչպես նաև խթանել Հայաստանի ներառական տնտեսական աճը: «Համավարակի դեմ պայքարը վստահաբար դեռ չի ավարտվել, բայց կարող ենք այն հաղթահարել միայն միասնական լինելով», - նշել է Հայաստանում ԵՄ պատվիրակության ղեկավար, դեսպան Անդրեա Վիկտորինը:

ԵՄ արձագանքը բխում է «Team Europe» մոտեցումից, որի նպատակն է փրկել կյանքեր՝ գործընկերներին ցուցաբերելով արագ և նպատակային աջակցություն՝ ուղղված համաճարակի դիմակայմանը: Այն համատեղում է ԵՄ-ի, նրա անդամ պետությունների և եվրոպական ֆինանսական կառույցների ռեսուրսները՝ աջակցելու գործընկեր երկրներին, ինչպես նաև արձագանքելու նրանց կարճաժամկետ կարիքներին և հասարակության ու տնտեսության վրա երկարաժամկետ կառուցվածքային ազդեցություններին: Եվրոմիությունը հայտնել է ՀՀ կառավարությանը COVID -19 համավարակի դեմ պայքարին աջակցելու նպատակով Հայաստանին հավելյալ 24 միլիոն եվրո դրամաշնորհ հատկացնելու մասին: ԵՄ որոշումը կայացվել է ԵՄ-ի և ՀՀ կառավարության միջև ստորագրված «COVID -19 համավարակի դիմակայման պայմանագրի» շրջանակներում նախատեսված «Միջնաժամկետ սոցիալ-տնտեսական վերականգնման ծրագրի» մշակման, ինչպես նաև մակրոտնտեսական կայունության, պետական ֆինանսների կառավարման և պետական բյուջեի թափանցիկության բարեփոխումների առաջընթացի վերաբերյալ դրական գնահատականի արդյունքում [8] :

ՀՀ-ն բարձր է գնահատում Եվրոպական միության աջակցությունն այս բարդ ժամանակներում և երախտագիտությունն է հայտնում ԵՄ-ի կառուցողական և արագ աջակցության համար: Համոզված ենք, որ այն մեծապես կնպաստի համավարակից Հայաստանի վերականգնմանը՝ օգնելով Կառավարությանը հաղթահարել ճգնաժամի արդյունքում առաջացած դժվարությունները:

Այնուհանդերձ, համաշխարհային զարգացումներն այնքան էլ հուսադրող չեն: Թեև, որպես փոքր տնտեսություն, Հայաստանում ազդակները միանգամից չեն զգացվում, սակայն մոտ ապագայում ճգնաժամի հարվածը, որին գումարվում է նաև արցախյան պատերազմական իրավիճակով պայմանավորված իրավիճակը՝ ՀՀ տնտեսության պատկերը դառնում է ամբողջական ու մտահոգիչ:

Գրականություն

1. www.futures-studio.org, 15.06.2020
2. Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման ծրագրեր, www.gov.am/covid19
3. Մ.Մելքումյան, Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների գնահատումը և հակազդման քաղաքականության ուրվագծերը, Ամբերտ, 2020/1

4. Ս.Ավետիսյան, ՀՀ գյուղատնտեսության զարգացման խթանները արտակարգ իրավիճակի պայմաններում, Ամբերտ, 2020/1
5. Դ. Գալոյան, COVID-19-ի հետևանքով համաշխարհային տնտեսության կանխատեսվող որոշ շոկերի շուրջ,
6. Ն.Կարապետյան, «Հարթեցնելով» անկման կորը, Ամբերտ, 2020/1
7. Է.Աղաբեկյան, COVID-19 համավարակով պայմանավորված ճգնաժամի սպառնալիքը Ամբերտ, 2020/1
8. Միջնաժամկետ սոցիալ-տնտեսական վերականգնման ծրագիր, <https://www.gov.am/am/news/item/14957/>

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕЗУЛЬТАТОВ КОРОНАВИРУСА В АРМЕНИИ

Գ.Ա. Գեւորյան

Երևանский «Айбусак» Университет, канд эн, доцент

Резюме Коронавирус будет существовать в нашей жизни как минимум несколько лет. Люди, компании и правительства тратят миллионы долларов на борьбу с вирусом и устранение ущерба. Помимо негативных последствий распространения эпидемии коронавируса, в Армении еще и послевоенный шок.

Люди, компании или страны, которые смогут преодолеть нынешний кризис с минимальным ущербом, станут более жизнеспособными в следующем десятилетии.

Ключевые слова. Коронавирус, эпидемия, кризис, побочные эффекты, минимальный ущерб, нейтрализация ущерба.

SOME ISSUES OF NEUTRALIZATION OF CORONAVIRUS ECONOMIC RESULTS IN ARMENIA

G. A. Gevorgyan

Yerevan «Haybusak» University, PHD, Associate Professor

Summary. The coronavirus will continue to exist in our lives for at least a few years. People, companies and governments are spending millions of dollars to fight the epidemic and neutralize the damage it has caused. In addition to the negative effects of the spread of the coronavirus in Armenia, which created uncertainty, the post-war shock.

People, companies or countries that can overcome the current crisis with minimal damage will be more viable in the next decade.

Keywords. Coronavirus, epidemic, crisis, adverse effects, minimal damage, damage neutralization.

ԱԳՐՈՏՈՒՐԻՉՄԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ում

Սերգեյ Ռաֆայելի Ասատուրյան

Երևանի Հայքուսակ Համալսարան, փն.գի.թ. թեկնածու

Լևոն Սերգեյի Ասատուրյան

Երևանի Հայքուսակ Համալսարան, մագիստրանտ

Ամփոփում. Ագրոտուրիզմը համաշխարհային փոփոխության շահութաբեր և արագ զարգացող ոլորտներից է: Զբոսաշրջության այս տեսակը իր ուրույն տեղն ունի ոչ միայն առանձին երկրների փոփոխություններում, այլև միջազգային փոփոխական հարաբերություններում: Զբոսաշրջությունը համարվում է նաև աշխարհային ճյուղ և նպաստում է գործազրկության նվազեցմանը, ինչպես նաև աղքատության հաղթահարմանը:

Հիմնաբառեր. ագրոտուրիզմ, համայնքային էկոզբոսաշրջություն, էթնոզբոսաշրջություն, սպորտային և գաստրոնոմիկ զբոսաշրջություն

Զբոսաշրջությունը հանգստի, ճանաչողական, առողջարարական, մարզական, կրոնական, ազգականներին այցելության, մասնագիտական, գործնական և այլ նպատակներով բնակության մշտական վայրից (երկրից) այլ վայր (երկիր) առավելագույնը մինչև մեկ տարի անընդմեջ ժամկետով ճանապարհորդություն իրականացնող քաղաքացիների գործունեություն է [1]:

Ագրոտուրիզմը հանգիստ է գյուղական վայրերում

Տուրիզմի այս ձևը զբոսաշրջիկներին հնարավորություն է տալիս վայելելու էկոլոգիապես մաքուր սննդամթերք, ծանոթանալու գյուղական կյանքին, գյուղմթերքների մշակման ու արտադրության գործընթացին, տուրիստները կարող են մասնակցել կաթնամթերքների արտադրությանը գյուղական պայմաններում, վայելելու իրենց հանգիստը մաքուր օդի պայմաններում և այս ամենը համեմատաբար մատչելի գներով: Այս ամենով, և ոչ միայն, պայմանավորված ագրոտուրիզմը վայելում է տուրիստների համակրանքը, ինչն էլ անմիջականորեն ազդում է գյուղատնտեսության զարգացմանը, գյուղմթերքների շուկայի ընդլայնմանը, ինչն էլ բերում է գյուղաբնակների կյանքի բարելավմանը և կրճատում գործազրկության մակարդակը: Վերջինս էլ երկրի տնտեսության վրա տուրիզմի ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցության վառ օրինակ է:

Ագրոտուրիզմը գործունեության տեսակ է, որը կարևոր նշանակություն ունի ժողովուրդների կյանքում, հզոր տնտեսական միջոց է, գործարարություն մարդկանց զվարճացնելու և սպասարկելու համար, որը միաժամանակ նպաստում է երկրի միջազգային ճանաչմանը՝ պատմամշակութային և տեղանքին բնորոշ առանձնահատկությունների հիման վրա [2]:

Ագրոտուրիզմի ոլորտը, բացի հանգստի կազմակերպումից, մի շարք առա-

վելություններ էլ ունի: Ոլորտի ազդեցությունը մեծ է ազգային ավանդույթների վերականգնման գործում, բազմաթիվ ասպեկտներով նպաստում է բնական ռեսուրսների պահպանմանն ու արդյունավետ օգտագործմանը:

Ագրոտուրիզմը տարբեր միջոցներով նպաստում է գյուղական համայնքների և տնտեսապես անբարենպաստ տարածաշրջաններում սոցիալական աշխուժության ստեղծմանը, համայնքային ենթակառուցվածքների՝ ճանապարհների, հանգստի համար նախատեսված համալիրների, առողջապահության, տրանսպորտի զարգացմանը: Այս ամենի արդյունքում քաղաքամերձ շրջաններում բարձրանում է բնակչության կենսամակարդակը և բարելավվում է ապրելակերպը:

Ագրոտուրիզմի հիմքում ճանապարհորդությունն է: Լավագույն հանգիստը միջավայրի փոփոխությունն է, որի միջոցով հնարավոր է կտրվել առօրյա հոգսերից ու խնդիրներից: Ուղևորության նպատակային զբաղմունքից կախված՝ տարանջատվում են հանգստի կազմակերպման ձևերը, ակնկալիքների, տպավորությունների և գրավչությունների բազմազանությունը:

Քաղաքներում մարդիկ անխուսափելիորեն գտնվում են ակտիվ, անհանգիստ, աղմկոտ միջավայրում: Քաղաքային թոհուրոհից հեռանալն ու բնության, գյուղական անդորրի մեջ հանգիստ կազմակերպելն այսօր բազմաթիվ երկրներում մեծ արդիականություն է վայելում: Գյուղական զբոսաշրջությունն էլ հանդիսանում է նմանատիպ հանգստի վառ օրինակ:

Ագրոտուրիզմը գյուղական միջավայրում հանգստի կազմակերպման, գործարար և այլ նպատակներով առավելագույնը մինչև մեկ տարի անընդմեջ ժամկետով ճանապարհորդություն իրականացնող քաղաքացիների գործունեություն է [3]:

Ագրոտուրիզմը իր մեջ ներառում է մաքուր օդ, առողջ քուն, ֆիզիկական ակտիվություն, բազմաթիվ տպավորություններ, նոր ծանոթություններ, ինչպես նաև մի նոր աշխարհի բացահայտելու և բոլորովին այլ կյանքով ապրելու հնարավորություն: Գյուղական զբոսաշրջությունն ընտանեկան բիզնեսի տեսակ է, որտեղ հաջողումները կախված է ընտանիքում ապրող բոլոր անդամների համագործակցությունից:

Ագրոտուրիզմի տնտեսական հետևանքները

Զբոսաշրջության այս տեսակի առաքելությունը կայանում է նրանում, որ գյուղական միջավայրում հյուրընկալություն կազմակերպելու համար անհրաժեշտ բոլոր ռեսուրսներն ուղղորդվում են դեպի այցելուների հանգիստ հոգեվիճակի ապահովմանն ու յուրովի ապրելակերպի հետ ծանոթանալու հետաքրքրությունների բավարարմանը:

Ներկայումս մեծ ուշադրության են արժանանում նաև բնական միջավայրի ճիշտ կառավարման և օգտագործման խնդիրները, որոնց լուծումները գյուղական համայնքներում առաջացնում են ժամանակի հրամայական հանդիսացող

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

տնտեսական դիվերսիֆիկացիաներ: Նմանատիպ գործընթացների հիման վրա էլ ագրոտուրիզմը տարբեր միջոցներով ազդեցություն է ունենում գյուղական միջավայրի զարգացման և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման վրա:

Ոլորտում ստեղծված աշխատատեղերը և դրանց արդյունքում ձևավորված եկամուտները հանդիսանում են տեղի բնակչության կողմից գյուղական համայնքները չլքելու շարժառիթ:

Գյուղական համայնքներում ագրոտուրիզմի զարգացման բազմաթիվ նախադրյալներ կան, և դրանք իրենց առանձնահատկություններով կարող են օգտագործվել զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման հեռանկարային նախագծերում: Դրանք նպաստում են գյուղական համայնքներում՝

- նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը,
- զբոսաշրջության ոլորտում գործարար միջավայրի ակտիվացմանը,
- ներդրումային դաշտի ձևավորմանը,
- բնակչության կենսամակարդակի աճի ապահովմանը,
- մշակութային գործունեության ակտիվացմանը,
- տնտեսության այլ ճյուղերի զարգացմանը՝ կապված զբոսաշրջային ծառայությունների ստեղծման և մատուցման հետ:

Զբոսաշրջությունը տնտեսության այն ոլորտներից է, որում կանաչ միջավայրի պահպանման և օգտագործման հիմնահարցերը առավել քան արդիական են համարվում: Տարեցտարի զբոսաշրջային ժամանումների թիվն ավելանում է, իսկ ոլորտն իր ազդեցությունն է ունենում Երկիր մոլորակի վրա: Կլիմայական փոփոխությունները, բնական միջավայրի և մթնոլորտի աղտոտվածությունը ավելացնում են դեպի կանաչ, մաքուր միջավայր նախընտրողների պահանջարկը: Դա նպաստում է շրջակա միջավայրի կայունության, կենսաբազմազանության պահպանության, ջրամատակարարման և թափոնների կառավարման գործընթացների բարելավման հանդեպ ուշադրության մեծացմանը: Զբոսաշրջությունը և էկոլոգիական կայունությունն արագորեն դառնում են համագործակիցներ:

Կանաչ զբոսաշրջության համար որպես գրավչության օբյեկտ հանդիսանում է Երկրի լանդշաֆտը, մաքուր միջավայրը, կենդանական ու բուսական աշխարհի բազմազանությունը և այլն: Գյուղական կանաչ զբոսաշրջությունը բազմակողմանի երևույթ է: Այն պետք է դիտարկել որպես գյուղական բնակչության եկամուտների աղբյուրների դիվերսիֆիկացիայի միջոց և որպես գյուղական տարածքների ու գյուղական ենթակառուցվածքի համալիր զարգացման բաղադրամաս, ինչպես նաև՝ գյուղական համայնքներում աղքատության վերացման ռազմավարության գործոն: Այդ պատճառով զարգացող երկրներում գյուղական կանաչ զբոսաշրջությունը պետության կողմից ամեն կերպ աջակցվում և խրախուսվում է [4]:

Այս բնագավառում պարզեցված են սուբյեկտների հնարավոր բոլոր առա-

վելությունները, կիրառվում են նաև հարկային արտոնություններ:

Ներկայիս պայմաններում, երբ ամբողջ աշխարհը սկսել է պայքարել գենետիկորեն աճեցված, ոչ մաքուր, այսպես կոչված՝ «բնությունից կտրված» սննդի դեմ, գյուղական զբոսաշրջությունը հնարավորություն է տալիս որոշ ժամանակ զերծ մնալ այդպիսի վնասակար ազդեցություններից:

Ագրոտուրիզմը անխուսափելիորեն կապված է զբոսաշրջության հետ: Զբոսաշրջիկների ակնկալիքները հանգստի այս տեսակներից շատ բազմազան են: Նրանց սպասելիքների պատշաճ ձևով բավարարումը շարժառիթներ է ստեղծում տվյալ տարածաշրջանի զբոսաշրջային գրավչության բարձրացման ուղղությամբ: Զբոսաշրջության այս ձևը հիանալի հանգստի միջոց է այն մարդկանց համար, ովքեր մշտապես բնակվում են մեծ քաղաքներում: Այցելուները նման հանգստի պայմաններում ակնկալում են վայելել բնությունը և ծանոթանալ գյուղական ապրելակերպին, ավանդույթներին ու ծեսերին:

Ագրոտուրիզմը հիմնականում հնարավորություններ է ստեղծում շեշտադրելու գյուղատնտեսական բիզնեսի առանձնահատուկ ճյուղերը՝ գինեգործություն, կաթի վերամշակում, պանրի արտադրություն, այգեգործություն, բնական միջավայրում այլ գործունեություններ:

Գյուղական զբոսաշրջությունը երբեմն համարում են նաև էկոզբոսաշրջության բաղկացուցիչ մաս: Էկոտուրիզմը զբոսաշրջության տեսակ է, որը նպաստում է բնական և մշակութային ժառանգության ճանաչմանն ու հասկանալուն, և բերում է տեղի բնակչությանն անհրաժեշտ չափով շահույթ, որպեսզի մարդիկ որպես եկամտի աղբյուր գնահատեն և պահպանեն շրջակա միջավայրը [4]: Էկոտուրիզմի հիմնական նպատակներն են բնական և մշակութային ժառանգության պահպանությունը, բնապահպանական իրազեկությունը և կրթությունը, տեղի բնաչության բարեկեցության բարձրացումը:

Ագրոտուրիզմի փաթեթ նախագծելիս կազմակերպիչները գերադասում են համադրել զբոսաշրջության մի քանի ձևեր, օրինակ՝ գաստրոնոմիկ, պատմամշակութային, ճանաչողական, արկածային, սպորտային, իրադարձային զբոսաշրջություն և այլն: Ըստ արտաքին չափորոշիչների գոյություն ունեն զբոսաշրջության ձևերը դասակարգելու բազմաթիվ տարբերակներ, մասնավորապես՝ ըստ

- սեզոնայնության,
- կազմակերպման ձևի,
- զբոսաշրջիկի տարիքի,
- տրանսպորտային միջոցի,
- զբոսաշրջիկի ծագման [5]:

Ագրոտուրիզմի հիմնական նպատակներից է տվյալ տարածաշրջանում կազմակերպվող զբոսաշրջային գործունեության խիստ սեզոնայնության սահմանների ընդարձակումը: Կախված սեզոնայնությունից՝ ընդգծված տարանջատվում են ձմեռային և ամառային զբոսաշրջային գործունեությունները:

Կախված ագրոտուրիզմի կազմակերպման ձևի չափորոշից՝ տարբերակում են խմբային և անհատական զբոսաշրջության ձևերը: Զբոսաշրջության այս ձևի կազմակերպման ժամանակ մեծ խմբային այցելությունները մասսայականություն չեն վայելում: Այն հիմնականում ընտանեկան հանգստի համար է և կազմակերպվում է հնարավորինս ինքնուրույն՝ առանց միջնորդ օղակների [6]:

Ագրոտուրիզմը ՀՀ-ում

Զբոսաշրջությունը 2020 թվականին զգալի անկում է ապրել ՀՀ-ում, պանդեմիայի և 44 օրյա պատերազմի պատճառով: Պանդեմիան զգալի վնաս է հասցրել զբոսաշրջությանը ոչ միայն Հայաստանում, այլ նաև ամբողջ աշխարհում: Սակայն այս հանգամանքը կարող է խթանել ագրոտուրիզմի զարգացումը յուրաքանչյուր երկրում, օգտագործելով ներքին ռեսուրսները:

Հայաստանի բնակլիմայական պայմանները հնարավորություն են տալիս զարգացնել և կիրառել տուրիզմի շատ տարատեսակներ (ագրոտուրիզմ, էկոտուրիզմ, առողջարանային տուրիզմ, էքստրեմալ տուրիզմ և այլն):

Ագրոտուրիզմի զարգացման համար կան որոշակի նախադրյալներ: Հայաստանը ունի հարուստ պատմամշակութային ժառանգություն ու ավանդույթներ, որոնք խթանում են դեպի Հայաստան զբոսաշրջիկների թվի ավելացմանը: Այժմ օտարերկրյա զբոսաշրջիկներին հետաքրքրում է նաև հայկական գյուղական կոլորիտը՝ հայ գյուղացու կենցաղը, ապրելակերպն ու ավանդույթները: Հայաստանը, ունենալով բնական հարուստ ռեսուրսներ, գեղեցիկ լեռնաշխարհ, առատ բուսականություն, աշխարհագրական բարենպաստ դիրք, համեղ ավանդական խոհանոց, հյուրընկալ ու պարզ բնակիչներ, ունի բոլոր նախադրյալները գյուղական տուրիզմի զարգացման համար:

Տուրիզմի այս ձևը, հանդիսանալով հանգիստ գյուղական վայրում, դեպի իրեն է ձգում զբոսաշրջիկներին, և հատկապես քաղաքաբնակներին, թույլ է տալիս գիտելիքներ ձեռք բերել գյուղական տնտեսության վարման վերաբերյալ, ծանոթանալ գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությանը, ճաշակել բնական, օրգանիկ, թարմ և առողջարար սննդամթերք: Ագրոտուրիզմը անմիջականորեն նպաստում է նաև գյուղատնտեսության զարգացմանը, գյուղմթերքների շուկայի ընդլայնմանը, որն էլ հանգեցնում է գյուղաբնակների կյանքի բարելավմանը [7,8]:

Զբոսաշրջությունից ստացվող եկամուտը, ներգրավվելով տեղական տնտեսության շրջանառության մեջ, ունենում է կրկնակի դրական ազդեցություն, այն, կարծես թե, դառնում է տեղական տնտեսության կարևոր միջոցը:

Զբոսաշրջիկների մշտական հոսքն ապահովելու համար պահանջվում են որոշակի ջանքեր և հստակ պատկերացումներ, որոնք էլ գրավում են զբոսաշրջիկներին: Պետք է նաև նրանց մատուցվող ծառայությունների մշակված ծրագրեր, որոնք կապահովեն հյուրընկալության որոշակի մակարդակ և կազմակերպչական ճիշտ կառուցվածք զբոսաշրջությունը խրախուսող վայրերում:

Եթե պետական մարմինները զբաղված են զբոսաշրջիկների ներգրավման աշխատանքով, ապա գյուղական համայնքային կազմակերպություններն ու ինքնակառավարման մարմինները պետք է հոգ տանեն զբոսաշրջիկների անվտանգությունը ապահովելու և նրանց հավուր պատշաճի հյուրընկալելու մասին:

Միջազգային ժամանցային զբոսաշրջությունն արագ զարգանում է՝ իր մեջ ընդգրկելով ոչ միայն հարուստներին, այլև միջին դասին: Իհարկե, ոչ բոլորը հնարավորություն կամ ցանկություն ունեն ճանապարհորդելու, սակայն ներկայումս մարդիկ ճանապարհորդում են, և անհրաժեշտ է մտածել, թե ինչ ձևերով կարելի է ապահովել զբոսաշրջիկների մշտական հոսքը դեպի ՀՀ գյուղական բնակավայրեր:

Ինչպես գիտենք, բազմաթիվ բնական և մարդածին հուշարձանները տեղաբաշխված են հիմնականում գյուղական բնակավայրերի հարևանությամբ:

ՀՀ-ում կայուն զբոսաշրջություն ապահովելու համար մեծ նշանակություն ունի տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործնական, դրական վերաբերմունքը: Զբոսաշրջության կայուն զարգացումն անմիջականորեն կախված է նաև համայնքի մասնավոր ու հասարակական կազմակերպությունների համագործակցությունից: Տեղական ինքնակառավարման մարմինները պետք է ուսումնասիրեն զբոսաշրջության զարգացման համայնքի հնարավորությունները և կարողանան այն ճիշտ գովազդել:

Հայաստանում կայուն ագրոզբոսաշրջության հաստատման գործում, չափազանց կարևոր է նաև համայնքի բնակիչների դերը, հարկավոր է կազմակերպել հատուկ դասընթացներ՝ մարդկանց որոշակի խմբերի համար զբոսաշրջության թեմայով: Զբոսաշրջությունը պետք է լինի ամբողջ համայնքի նպատակը: Հաճախ տեղացի բնակչի վերաբերմունքից է կախված, թե զբոսաշրջիկը կամ այցելուն, արդյոք, նորից կվերադառնա, թե ոչ:

ՀՀ-ում գործում է տուրիզմի այս ձևի զարգացման մի քանի ծրագրեր, որոնք համատեղ իրականացնում են փոքր դրամաշնորհային ծրագիր՝ Հայաստանի համայնքներում: Ծրագիրն ուղղված է Հայաստանում ագրոտուրիզմի զարգացման խթանմանը:

Ծրագիրը նախատեսում է՝

1. Վեբ-հարթակի ստեղծում՝ ոլորտը ներկայացնելու համար greentourism.am, urgo.am վեբ-կայքը ներկայացնելու է բացառապես հայկական ագրոտուրիզմի տարրերը՝ և ներքին, և արտաքին շուկայի համար:

Այն ընձեռնելու է հնարավորություններ ներկայացնելու.

- Հայաստանում գործող բոլոր հյուրատները, տալու ամրագրման և գնահատման հնարավորություն:
- Բոլոր գյուղական միջոցառումները՝ տոները, փառատոները գյուղական համայնքներում իրականացվող այլ ակտիվ միջոցառումները մեկ վայրում ներկայացնելու համար:

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

- Հայաստանում առկա արահետները՝ հնարավոր բոլոր մանրամասն տեղեկատվությամբ, ինչպես նաև մասնագիտական խորհրդատվությամբ:
 - Ներգնա տուրիստական կազմակերպությունները:
 - Տեղական զբոսավարներին:
2. Դրամաշնորհային մրցույթ՝ ագրոտուրիզմը խթանող նախաձեռնություններին: Ծրագիրը նախատեսում էր փոքր և միջին դրամաշնորհներ՝
- 800 հազար դրամ՝ փոքր նախաձեռնությանը,
 - մինչև 2 մլն 500 հազար դրամ՝ միջին նախաձեռնությանը:
- Մրցույթին մասնակցել են 18 տարին լրացած ՀՀ քաղաքացիություն ունեցող բոլոր անձինք՝ Հայաստանի *բոլոր* համայնքներից:
- Նախաձեռնությունները պետք է՝
- լինեին աշխատունակ, ունենային շարունակական բնույթ,
 - ունենային անձնական ներդրում՝ դրամաշնորհի առնվազն 10%-ի չափով,
 - գործողությունների իրականացման ժամանակահատվածը ներառվել է 2019թ. ապրիլ - օգոստոս ամիսները, ուղղված են եղել գյուղական տուրիզմի զարգացմանը և իրականացվել են Հայաստանի որևէ համայնքում, գյուղում:
3. Հանդիպումներ, խորհրդատվություններ տարբեր համայնքներում, միջազգային փորձի ներկայացում (greentourism.am):
- Կազմակերպվել են սեմինար-դասախոսություններ ոլորտի մասնագետների կողմից: Հանդիպումների մասին մանրամասն տեղեկատվություններ հրապարակվել են acba-federation.am և nabu.am կայքերում:
- Հանդիպումները ունեցել են տեղեկատվական և կրթական բնույթ. Ներկայացվել են առավել հաջող աշխատելու միջազգային փորձը, նաև դրամաշնորհին դիմելու ընթացակարգը, չափորոշիչները (nabu.am):
- Զարգացման ծրագրերից է նաև ՄԱԿ-ի հայաստանյան գրասենյակի իրականացրած «Գյուղական տուրիզմի ինտեգրված զարգացում» ծրագիրը:
- Այս ծրագիրը ենթադրում է Հայաստանի 60 համայնքներում ագրոտուրիզմի զարգացում: Այցելելով համայնքներ՝ մասնագետները հարցումների միջոցով պետք է պարզեին, թե ինչ հետաքրքիր ամրոց, եկեղեցի, մատուռ կա իրենց համայնքում, այնուհետև նախատեսվում էր յուրաքանչյուր համայնքում հաստատված բիզնես ծրագրի համար տրամադրել միջինը 5000-15000 \$: Վիճակագրական տվյալների համաձայն, Հայաստան ժամանած զբոսաշրջիկների 76%-ը, շրջելով երկրի տեսարժան վայրերով, վերադառնում են և գիշերում Երևանում, միայն 24%-ն է, որ նախընտրում է մնալ մարզերում, բայց այն էլ ոչ թե գյուղերում, այլ մարզերի հյուրանոցներում: «Գյուղական տուրիզմի ինտեգրված զարգացում» ծրագրի նպատակներից մեկը՝ զբոսաշրջիկների համար գրավիչ դարձնել նաև որևէ գյուղում գիշերելու գաղափարը:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ ագրարային տուրիզմը, համարվելով Հայաստանի զբոսաշրջության նոր ուղղություն, չի պահանջում շատ ինվեստիցիաներ և ներդրումներ: Ագրոտուրիզմը հնարավորություն է տալիս բարձրացնելու գյուղական վայրերի բնակիչների կյանքի որակը՝ պահպանելով շրջակա բնությունը: Համապատասխան ներդրումների շնորհիվ հնարավոր է ստեղծել զբոսաշրջային տնտեսության և միջազգային զբոսաշրջության բազմաճյուղ համակարգ, որը սոցիալ-տնտեսական և էկոլոգիական բոլոր չափանիշներով կդառնա պետության տնտեսության առաջատար և հիմնական ճյուղերից մեկը:

Գրականության ցանկ

Օրենքներ և այլ իրավական ակտեր

Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին ՀՀ օրենք, ընդունված 2003թ. դեկտեմբերի 17-ին, ՀՀՊՏ 2004/6(305) 29.01.04,
Զբոսաշրջության զարգացման հայեցակարգ, 2008թ
ՀՀ անդամակցության մասին ԶՀԿ որոշումը, 1997 թ

Հոդվածներ, ուսումնական ձեռնարկներ, արենախոսություններ...

1. Ոսկանյան Ա.Ձ., ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտում ինովացիոն գործունեության կառավարման հիմնախնդիրները, Ատենախ., Երևան, 2014, էջ 32-48
2. «Գյուղական զբոսաշրջություն», ուսումնական ձեռնարկ, Երևան 2015
3. Աղաջանյան Ս.Ս., Զբոսաշրջության ռազմավարական կառավարման արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները (ՀՀ նյութերով), Տնտես, գիտ. Ատենախոսություն (08.00.02), Երևան, 2013, էջ 97-105
4. Գալյան Ժաննա, էկոտուրիզմը բնության հատուկ պահպանվող տարածքներում, Երևան, «Լուսակն» հրատ., 2007թ., էջեր 8-12
5. Ոսկանյան Ա.Ձ., Զբոսաշրջությունը որպես տարածաշրջանային տնտեսության զարգացմանը նպաստող ոլորտ, 2013,
6. Սելվինազյան Բ. Ս., Հաջոյան Ռ. Մ., «Զբոսաշրջության մարքեթինգ», Ուսումնական ձեռնարկ, «Տնտեսագետ», Երևան 2003, 123 էջ
7. Дурович А.П., Организация туризма. Издание III, стереотипное. Минск, ООО Новое знание, 2006, стр. 30
8. Eurostat. Community Methodology on Tourism Statistics. European Commission. Luxembourg, 1998.

Համացանցային կայքեր՝

www.unwto.org <http://armstat.am> www.armeniainfo.am nabu.am
greentourism.am

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ И УПРАВЛЕНИЯ АГРОТУРИЗМА В АРМЕНИИ

С. Р. Асатурян, Л. С. Асатурян

Ереванский «Айбусак» Университет, Кафедра экономики

Агро туризм - одна из самых прибыльных и быстрорастущих отраслей мировой экономики. Этот вид туризма занимает особое место не только в экономике отдельных стран, но и в международных экономических отношениях. Туризм считается трудоемким сектором, способствующим сокращению безработицы, а также уменьшению бедности.

PROBLEMS OF AGROTOURISM DEVELOPMENT AND MANAGEMENT IN ARMENIA

S. R. Asaturyan, L. S. Asaturyan

Yerevan «Haybusak» University, Economics Department

Agro tourism is one of the most profitable and fast growing sectors of the world economy. This type of tourism has a special place not only in the economies of individual countries, but also in international economic relations. Tourism is considered a labor-intensive sector, contributing to the reduction of unemployment, as well as poverty alleviation.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏԸ ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Լուսինե Մկրտչյան

Երևանի «Հայրուսակ» Համալսարան, տնտ. գթ, դոցենտ

Ամփոփում. Քաղաքական կոնֆլիկտների հիմքում ընկած են ոչ միայն երկրի հասարակական-քաղաքական կարևոր իրադարձություններին մասնակցելու և ազդեցության հնարավորությունների ընդլայնման շարժառիթները, այլ նաև սոցիալ-մշակութային շահերը: Հասարակության մեջ ձևավորվում են այնպիսի սոցիալական խմբեր, որոնք ձգտում են բարելավել իրենց դիրքն ու կարգավիճակը՝ երբեմն արմատական փոփոխություններ առաջ բերելով սոցիալական կառուցվածքի մեջ, որպեսզի սոցիալական փարածությունը կառուցեն իրենց պարկերացումներին և արժեքներին համապատասխան:

Հիմնաբառեր. Քաղաքական կոնֆլիկտ, փոխակերպվող հասարակություն, իշխանության հաշվեկշիռ, սոցիալական լարվածություն, սոցիալական կոնֆլիկտ

Մինչև 19-րդ դարի վերջը կոնֆլիկտը դիտվում էր որպես ավելի ընդհանուր երևույթի դրսևորում: Այդ մոտեցման համաձայն, կոնֆլիկտը հատուկ է ոչ միայն մարդկային հարաբերություններին, այլև բնական գործընթացներին: Մեկ այլ մոտեցմամբ կոնֆլիկտները դիտվում են միայն մարդկանց միջավայրում տեղի ունեցող առանձին բախումներ (Կ.Մարքսի «Դասակարգային կոնֆլիկտները», Կլաուզկիցի «Ռազմական կոնֆլիկտները», Զ.Ֆրեյդի «Գիտակցականի և անգիտակցականի կոնֆլիկտները» և այլն):

Կոնֆլիկտը հակասությունների հիմքով վարքագծի դրսևորման ձև է, որն արտահայտվում է կողմերի հակամարտության առարկայացմամբ: Այլ կերպ ասած, կոնֆլիկտը գործընթաց է, որում կողմերն իրենց նպատակների իրականացման համար հարկադրված են լինում բախվելու միմյանց հետ ձգտելով հանուն իրենց շահերի ստիպել հակառակորդին գնալու զիջումների, հրաժարվելու կոնֆլիկտի հիմք հանդիսացող հավակնություններից, փոխելու հայացքներն ու սոցիալական դիրքորոշումները:

Քաղաքական կոնֆլիկտը ծավալվում է անհատների, սոցիալական հանրությունների և խմբերի միջև: Սակայն այն ընդգրկում է հասարակության քաղաքական ոլորտը և անմիջապես կապված է իշխանական հարաբերությունների հետ: Վերջին հանգամանքը հնարավոր է դարձնում քաղաքական կոնֆլիկտների շարքին դասել ինչպես միջպետական և էթնոքաղաքական, այնպես էլ քաղաքական համակարգի տարբեր ինստիտուտների միջև ծագող կոնֆլիկտները: Կոնֆլիկտ հասկացությանը մոտ է նաև մրցակցություն տերմինը: Երկու դեպքում էլ առկա է կողմերի հակամարտությունը: Սակայն երկրորդ դեպքում հակամարտությունը, որպես կանոն, չի վերաճում թշնամանքի: Անգամ եթե ի հայտ են գալիս որոշակի թշնամական տրամադրություններ,

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

դրանք չեն զուգորդվում մրցակցի օրինական վարքը սահմանափակող գործողություններով:

Կոնֆլիկտները, որպես սոցիալական փոխազդեցություններ, դրսևորվում են մարդկային կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում և միջսուբյեկտային հարաբերությունների բոլոր մակարդակներում: Սակայն անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ թեև կայուն սոցիալական համակարգերում դրանք անխուսափելի սոցիալական երևույթներ են, այնուամենայնիվ թե՛ լինելիության գործոնների, թե՛ բնույթի ու դինամիկայի տեսանկյունից փոխակերպվող հասարակություններում կոնֆլիկտները ձեռք են բերում որոշակի առանձնահատկություններ: Այս առանձնահատկությունների վերհանման որոնումներում պարզվում է, որ մեր հասարակությունում, և ոչ միայն, ծավալվող տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և այլ կոնֆլիկտները պայմանավորված են նաև սոցիոմշակութային շարժառիթներով:

Քաղաքականության հիմնական բովանդակությունը գլխավորապես ներկայանում է որպես պայքար իշխանության ձեռք բերման կամ իրականացման համար: Այստեղից հետևում է, որ քաղաքական կոնֆլիկտը կարելի է բնութագրել որպես ազդեցության, վերահսկողության ոլորտների ընդլայնմանն ուղղված պայքարի ձև՝ դրանից բխող բոլոր հնարավոր հետևանքներով:

Այս հողվածում փորձելու ենք հասկանալ, թե ինչ շարժառիթներ են ընկած քաղաքական կոնֆլիկտների հիմքում: Ինչ գործոններ են մասնակցում քաղաքական կոնֆլիկտների ձևավորմանը, հասարակական համակարգի խորքային սոցիոմշակութային փոխակերպումներն ինչպես են ներգործում և պայմանավորում քաղաքական կոնֆլիկտների բնույթն ու ձևերը: Եվ վերջապես, քաղաքական կոնֆլիկտներն ինչ դերակատարություն ունեն հասարակական համակարգի փոխակերպման գործընթացներում:

Այս հարցադրումների լուսաբանումը հնարավորություն կընձեռի բացահայտել նաև այն տարբերությունները, որ կայուն և փոխակերպվող հասարակությունների պայմաններում գոյություն ունեն քաղաքական կոնֆլիկտների բնույթի, ծավալման ու լուծման ձևերի միջև և հասկանալ նաև համանման այն իրողությունները, որոնք դրսևորել են, օրինակ, խորհրդային և հետխորհրդային շրջանների քաղաքական կոնֆլիկտները՝ փաստելով նրանց միջև գոյություն ունեցող անխուսափելի կապերն ու միմյանց վրա վճռորոշ ազդեցությունները, այսինքն՝ նախորդ քաղաքական համակարգի սոցիոմշակութային ազդեցությունները նոր քաղաքական համակարգի կառուցման և քաղաքական նոր մշակույթի շեմին հայտնված սոցիալական համակարգի ձևավորման վրա:

Սոցիալական կոնֆլիկտը «արժեքների և կարգավիճակի, հավակնությունների, իշխանության և ռեսուրսների նկատմամբ պայքար է, որի ընթացքում հակառակորդները չեզոքացնում, վնասում կամ ոչնչացնում են իրենց մրցակիցներին»¹: Այն հանգամանքը, որ քաղաքական կոնֆլիկտները, որպես սո-

1 (Козер Льюис, Функции социального конфликта, М., ИДЕЯ Пресс, 200, с. 32):

ցիալական կոնֆլիկտների տարատեսակներ, կարող են ծագել գրեթե ցանկացած երևույթի կապակցությամբ, այսինքն՝ շարժառիթները կարող են լինել տնտեսական, մշակութային, նույնիսկ գեղագիտական, նշանակում է, որ քաղաքական ոլորտը, իրեն բնորոշ միջոցներով, դառնում է վերը նշված բնագավառներում ծագած հակասությունների գեներացման, արտահայտման, կարգավորման կամ լուծման հնարավոր տարբերակների կրողն ու իրականացնողը: Քաղաքական կոնֆլիկտը իշխանության ձեռք բերման կամ նրանում մասնակցելու համար պայքար ու դիմաբախում է, որի ընթացքում լայնորեն կիրառվում են ինչպես ինստիտուցիոնալ, այնպես էլ ֆինանսական, ուժային և, վերջին ժամանակաշրջանում ազդեցիկ նշանակություն ձեռք բերած, տեղեկատվական ռեսուրսներ: Պատահական չէ, որ տարբեր ոլորտներում ծագած հակասությունները հաճախ շերտավորվում են մեկը մյուսի վրա, միավորվում՝ դրանով իսկ ավելի սուր բնույթ հաղորդելով կոնկրետ երևույթի շուրջ ծավալված պայքարին՝ հակամարտությունը դարձնելով ավելի անողոք և խիստ:

Սոցիալական համակարգում ծագած քաղաքական կոնֆլիկտների բնույթը պայմանավորված է հետևյալ գործոններով.

- *ներհամակարգային*, որի մեջ ներառվում են սոցիալական կառուցվածքի առանձնահատկությունները, նրանում զանազան սոցիալական խմբերի ու շերտերի, նրանց շահերը ներկայացնող ուժերի հարաբերակցությունը, սոցիոմշակութային ու էթնոմշակութային գործոնների գործառնական վիճակը, տնտեսական ներուժի հնարավորության ու իրականացման որակը, չափը, վերջինիս նկատմամբ սոցիալական ուժերի դիրքորոշումը և այլն,
- *արտահամակարգային*, որի մեջ ընդգրկված են աշխարհաքաղաքական պայմանները, գերտերությունների շահերը, տարածաշրջանային իրողությունները:

Վերը նշված գործոնների թվին կարելի է ավելացնել նաև ոչ պակաս նշանակություն ունեցող *պարամաշակութային* գործոնը:

Ինքնին հասկանալի է, որ այս գործոններից յուրաքանչյուրն առանձնահատուկ նշանակություն ունի: Դա կախված է նաև նրանից, թե սոցիալ-պատմական իմաստով սոցիալական համակարգը տարածաժամանակային ղր չափումներում է գտնվում, կենսագործունեության շրջափուլերում ինչ միտումներ են դրսևորում կամ դրսևորել, ինչ հեռահար նպատակներ ունի և այլն:

Այսպես, օրինակ, խորհրդային հանրապետություններում «հեղափոխական» իրադարձությունների ծավալման մեջ, որի հիմնական նպատակը պետական-քաղաքական կարգի ու կարգավիճակի փոփոխությունն էր, էթնիկ գործոնը վճռական նշանակություն ունեցավ՝ դրսևորելով ազգային ինքնագիտակցության աննախադեպ զարթոնք, ազգայինի-պետականի սահմաններում ինքնորոշվելու ու անկախանալու ցանկություն, ինչը քաղաքական կոնֆլիկտներ հարուցեց ինչպես ազգամիջյան հարաբերությունների մակարդակում

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

այնպես էլ ներպետական աստիճանակարգում: Ընդ որում, վերոհիշյալ գործոնները ոչ միայն կարևոր են, այլև միմյանցից էապես տարբերվում են կոնֆլիկտային իրավիճակի տարբեր փուլերում ունեցած ազդեցության աստիճանով: Քաղաքական կոնֆլիկտների հիմքում հաճախ ընկած են ոչ միայն երկրի հասարակական-քաղաքական կարևոր իրադարձություններին մասնակցելու և ազդեցության հնարավորությունների ընդլայնման շարժառիթները, այլ նաև տնտեսական և սոցիոմշակութային պահանջմունքներն ու շահերը:

Հասարակության մեջ ձևավորվում են այնպիսի սոցիալական խմբեր, որոնք ձգտում են ընդլայնել իրենց կենսական ոլորտները, բարելավել իրենց դիրքն ու կարգավիճակը (երբեմն արմատական փոփոխություններ առաջ բերելով սոցիալական կառուցվածքում), որպեսզի սոցիալական տարածությունը կառուցեն ըստ իրենց պատկերացումների ու արժեքների:

Միշտ էլ հասարակության մեջ հարաբերությունները դասավորվում են այնպես, որ իշխանությունը, հնարավորությունների լայն ասպարեզ է բացում նրանց համար, ովքեր ներառված են քաղաքական տարածքում: Այդ առումով սոցիալական խմբերն ու շերտերը փորձում են բարելավել իրենց դիրքը նախ և առաջ քաղաքական ոլորտի դերային-կարգավիճակային կառուցվածքում:

«Քաղաքական կարգավիճակներում արտացոլվում է հասարակության սոցիալական շերտավորումը, նրա քաղաքական ու իրավական համակարգի տիպը (ժողովրդավարության, բաց լինելու չափանիշով), սոցիալական մտակցվածքը և քաղաքական կյանքի մշակույթը²»:

Մի առիթով էլ, հայտնի տեսաբան Ս.Մ.Լիփսեթը նկատել է, որ փոխակերպումներն անհաջող և անհեռանկարային են, իսկ հաստատված պետական-քաղաքական կարգը՝ անկայուն ու անօրինական այնքան ժամանակ, քանի չեն արդարացվել հասարակության հիմնական սոցիալական շերտերի սպասելիքները և չի իրականացել նրանց մուտքը քաղաքական գործընթացներ³:

Հասարակության այս հատվածը անխուսափելիորեն դառնում է սոցիալ-հոգեբանական ֆրոուստրացիաների զոհ, ինչը նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում սոցիալական լարվածության ձևավորման համար: Մեկ անգամ ևս նշենք, որ այդ լարվածությունը հասարակության մեջ չլուծված սոցիալական հակասությունների, չբավարարված նյութական ու հոգևոր պահանջմունքների և չհաղթահարված տարաբնույթ արգելքների սոցիալ-հոգեբանական դրսևորումն է, որն արտահայտվում է որպես. չբավարարվածության զգացում, անհանգստություն, հոռետեսական տրամադրությունների տարածում, իշխանական կառույցների ու նրանց հեղինակության նկատմամբ անվստահություն:

Դրանք, չմեղմելու դեպքում սոցիալական լարվածությունները կարող են

1 Здравомыслов А. В., Социология конфликта, М., Аспект-Пресс, 1995, с. 153):

2 Т. Н., Конфликтология: социальные конфликты, М., ЮНИТИ-ДАНА, 2004, с. 165):

3 Липсет С. М., Политическая социология // Американская социология. Перспективы Проблемы. Методы, М., Прогресс, V/ 1972, с. 207);

վերածվել կոնֆլիկտների և, հակառակը, համապատասխան միջոցառումները կարող են մեղմել կամ հետաձգել քաղաքական կոնֆլիկտները: Այսպես, օրինակ, 2003թ. ՀՀ-ում նախագահական ընտրությունների երկրորդ փուլի չանցկացնելու դեպքում սոցիալական լարվածությունը կարող էր շատ արագ վերաճել կողմերի ուժային դրսևորումներով լուրջ հակամարտության: Միայն երկրորդ փուլի առկայությունը հնարավորություն ընձեռեց հետաձգել անխուսափելի քաղաքական կոնֆլիկտը և առժամանակ թուլացնել շիկացած մթնոլորտը: Այսինքն՝ քաղաքական կոնֆլիկտների լինելիության փուլում սոցիոմշակութային գործոնները վճռական նշանակություն են ձեռք բերում: Եթե, այնուամենայնիվ, կոնֆլիկտները սրվել են, ապա բուն հակամարտության փուլում սոցիոմշակութային գործոնները, որոնք ոչ միայն ռացիոնալ, այլ նաև հուզական երանգավորում ունեն, ձևավորում են կողմերի հակամարտ դիրքորոշման հիմնական հոգեբանական ֆոնը, քանզի կուտակված սոցիալ-հոգեբանական լարվածություններն ու սթրեսները դուրս հորդելու բազմապիսի ու լայնածավալ հնարավորություն են ստանում: Հատկանշական է սոցիոմշակութային գործոնի դերն ու տեղը հետկոնֆլիկտային փուլերում: Ըստ էության, ամեն ինչ կախված է նրանից, թե հակամարտության և կարգավորման ընթացքում ինչ տեղաշարժեր ու փոփոխություններ են եղել քաղաքական իշխանական դերային-կարգավիճակային կառուցվածքում, քաղաքական հարաբերությունների կազմակերպման ու կարգավորման իչպիսի՞ նոր սկզբունքներ ու նորմեր են հաստատվել, և վերջիններս որքանով են համապատասխանում և իրականանալի դարձնում հասարակության սպասելիքները:

«Առօրեականության քաղաքական պրակտիկայում հասարակական կյանքի որակի ու պատմական զարգացման ուղղության վրա վճռորոշ ազդեցություն ունի կոնկրետ հարաբերությունը, որը ձևավորվում է ղեկավարող իշխանության՝ ի դեմս առաջնորդների...ընտրախավերի, պետական ապարատի, և զանգվածի միջև: Որքան քաղաքական գործընթացներում մեծ է մասնակիցների միջև անջրպետը, հետևաբար՝ նաև կողմերից մեկի առավելագույն ազդեցությունը, այնքան անկանխատեսելի է պատմության ընթացքը, այնքան հավանական է իշխանության չարաշահումը, քաղաքական առաջնահերթություններում շեղումները, հասարակական զարգացման մեջ փակուղիները, քաղաքական ճգնաժամերն ու սոցիալական աղետները¹:

Ինչպես ցույց տվեցին 20-րդ դարի իրադարձությունները, սոցիալական կառուցվածքի և նրանով պայմանավորված արժեքային, վարքանմուշային առանձնահատկություններն անխուսափելի հետք են թողնում կոնֆլիկտային իրավիճակի դինամիկայի վրա: Սոցիալական կառույցները միմյանցից տարբերվում են կոնֆլիկտների նկատմամբ հանդուրժողականությամբ, ինչու է,

¹ Запрудский Ю. Г. Конфликт и 1 политика: новые перспективы, // Современная конфликтология в контексте культуры мира: J Материалы 1-го Международного конгресса конфликтологов/ под ред. Степанова Е. Н., NL, Эдиториал УРСС, 2001, с. 100:

նաև այդ կոնֆլիկտները լուծելու որոշակի կարողությամբ: Որքան կոշտ է սոցիալական կառույցը, այնքան անհանդուրժողական է կոնֆլիկտների առկայության նկատմամբ: Նման դեպքերում կոնֆլիկտի կոնսերվացումը կարող է ունենալ աղետալի հետևանքներ ամեն անգամ, երբ այն դրսևորվելու հնարավորություն կատանն: Եվ հակառակը, քիչ թե շատ ճկուն սոցիալական կառույցները ոչ միայն հանդուրժում են նման կոնֆլիկտները, այլև բարեփոխման ու կատարելագործման հնարավորություն ստանում:

Այսպիսի քաղաքական համակարգերում պետությունն ամբողջովին կարգավորում և կառավարում է հասարակության բոլոր ոլորտները, ընդհուպ մինչև անձնականը: Նման համակարգերում կոնֆլիկտների երևան գալը կարող է պայմանավորված լինել տարաբնույթ շարժառիթներով, որանք ընկալվում են որպես իշխանության կրողների դեմ ուղղված գործողություններ, «ապակայունացնում են իրավիճակն ու խարխուլում պետական-քաղաքական կարգը»: Ամբողջատիրական հասարակությունների կոնֆլիկտող սուբյեկտներն ի սկզբանե անհավասար են: Իշխանական կառույցներն իրենց բազմապիսի ռեսուրսներով (տնտեսական, վարչական, օրինական բռնություն կիրառելու իրավունքով) արդեն իսկ ունեն գերակա կարգավիճակ, ապա հակառակորդները կամ ընդդիմախոսները զրկվում են ակտիվ, ինքնուրույն դիրքորոշում ունենալու իրավունքից: Նման պայմաններում քաղաքական կոնֆլիկտները լուծվում են արագ և բռնի միջոցներով՝ սեփական իշխանության և շահերի պաշտպանման նկատառումներով:

Ի տարբերություն ամբողջատիրականի, ժողովրդավարական քաղաքական համակարգերը, որոնց բնորոշ են իրավական պետության ու քաղաքացիական հասարակության կառույցները, քաղաքական կոնֆլիկտների նկատմամբ դրսևորում են հարաբերականորեն ընդունելի հանդուրժողականություն: «Կոնֆլիկտի մեջ մտնելու բուն հնարավորությունը, անկախ նրանից, թե ինչ նշանակություն ունի այն... մասնակիցների համար, արդեն ազատություն է՝ այո: Կանոնակարգված կոնֆլիկտը ազատություն է, քանզի այն նշանակում է, որ որևէ մեկը չի կարող սեփական դիրքորոշումը վերածել դոգմայի»¹:

Ժողովրդավարական հասարակություններում այդ կոնֆլիկտները ինստիտուցիոնալիզացվում են շնորհիվ տարաբնույթ այլընտրանքային գաղափարական ուղղվածություն ունեցող հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, կուսակցությունների, վերջապես իշխանական մարմինների պարբերական ընտրությունների: Այդ քայլերը քաղաքական դաշտում հնարավորություններ են ստեղծում ոչ միայն բազմակարծության, հասարակության բոլոր շերտերի ներկայացուցչականության գործառնության համար, այլև անհրաժեշտության դեպքում, համապատասխան մեխանիզմների օգնությամբ, իշխանական մարմիններից հասարակական վստահությունը կորցրած քաղա-

1 Дарендорф Ральф, Современный социальный конфликт: очерк политики свободы, 2002, РОССПЭН, с. 33:

քական ուժի հեռացման համար: Իրենց հերթին քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները, որպես սոցիալական մեխանիզմներ, արդյունավետորեն փոխհատուցում են պաշտոնական կառույցի թերությունները՝ զսպելով ցանկացած իշխանությանը բնորոշ մենաշնորհային, գերակա, ամենակարող դառնալու միտվածությունը: Այուս կողմից, իրավական դաշտի կայացվածությունը, հատկապես համապատասխան լեզիտիմ օրենքների առկայության, գերակայության և նրանց կիրառման շնորհիվ, դառնում է համակարգում առաջացած հակասությունների, լարվածությունների կարգավորման, թուլացման ու հաղթահարման, լուծման մյուս գրավականը: Հետաքրքիր է, որ ազատական հասարակություններում քաղաքական կոնֆլիկտների ու հակասությունների կարգավորումն ու լուծումը, ամբողջատիրական հասարակարգերի համեմատությամբ, ժամանակային առումով իրականանում է ավելի դանդաղ ու տնում ավելի երկար:

Իսկ ինչպիսի «ընդունելության» են արժանանում քաղաքական կոնֆլիկտները փոխակերպվող հասարակություններում, ինչպիսի մեխանիզմներ են գործարկվում նրանց կարգավորման համար: Ուշագրավ է, որ փոխակերպական գործընթացներում գտնվող սոցիալական համակարգերում, ուր քաղաքական կոնֆլիկտները միանգամայն բնական են, ամեն ինչ կախված է նրանից, թե բոլոր ոլորտներում բարեփոխումները որքանով են հաջողվել կամ սոցիալական շերտավորման չավարտման, իրավա-քաղաքական ինստիտուտների չկայացման, սոցիալ-տնտեսական ոչ բարենպաստ պայմանների պատճառով ձևափոխվել: Այսպիսի փոխակերպվել հասարակությունների սոցիալական կառույցները որքանով են հանդուրժողական քաղաքական կոնֆլիկտների նկատմամբ, կախված է մի շարք հանգամանքներից.

Քաղաքական առաջնորդի անձից: Սա պայմանավորված է համապատասխան մեխանիզմների (ձևական և ոչ ձևական) ձևավորված չլինելու հանգամանքով, որի պատճառով քաղաքական-պետական առաջնորդի կամային, ինտելեկտուալ, կենցաղ-մշակութային որակները դառնում են վճռական,

Պատմա-մշակութային արժեքներից, որոնք ներառում են կոնֆլիկտների նկատմամբ պատմականորեն ձևավորված մտածելակերպը, այստեղից բխող պատմականորեն յուրացված քաղաքական մշակույթի տիպը: Վերջիններս միանգամայն կարևոր են, քանի որ կանխորոշում են, թե ճգնաժամային սոցիումը ինչպես կընկալի սոցիալական հակասությանը, կվերաձի այն կոնֆլիկտի, թե՛ խուսափողական դիրքորոշում կգրավի, կոնֆլիկտների հաղթահարման ու լուծման ինչ մեթոդներ ու ուղիներ կընտրի: Ակնհայտ է, որ սոցիումները միմյանցից տարբերվում են հենց նման իրավիճակներում: Մասնավորապես, հայկական կոնֆլիկտային մտակեցվածքին առավելապես բնորոշ է խուսափողական, փախուստային դիրքորոշումը, ինչը պայմանավորված է պատմական անցյալի իրադարձություններով, մեր սոցիումում արյունակցական-ազգակցական կապերի կարևորությամբ, աշխարհաքաղաքական ու

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

տարածաշրջանային հանգամանքներից: Ըստ ամենայնի, սա է այն հիմնական պատճառներից մեկը, որի հետևանքով մեր իրականության մեջ հասարակության ստվար հատվածը միտված է քաղաքական կոնֆլիկտներն ավելի հաճախ կոնսերվացնելու, քան հրապարակայնորեն ակտիվ գործողություններ սկսելու, ինչն անխուսափելիորեն իր ազդեցությունն ունի փոխակերպական գործընթացների դինամիկայի վրա:

Սոցիոմշակութային դաշտում կիրառություն «փնտրող» քաղաքական արժեքներից, վարքի նմուշներից, դիրքորոշումներից, միջոցներից և այլն, որոնք կարող են միմյանց հետ գտնվել հակազդեցության մեջ, այնպես ինչպես դրանք նկատելի են հետխորհրդային հասարակությունների պարագայում: Պատահական չէ, որ փոխակերպվող հասարակություններից ոմանք դիմում են կոնֆլիկտների լուծման բռնի միջոցների, ոմանք, արդյունավետ յուրացրած լինելով արևմտյան քաղաքական մշակույթի նորմերը, փորձում են այդ շրջանակներում ոչ միայն ծավալել, այլ նաև լուծել քաղաքական դաշտում ձևավորված հակասություններն ու լարվածությունները:

Օգտագործված գրականություն

1. Дарендорф Ральф, Современный социальный конфликт: очерк политики свободы, 2002, РОССПЭН, с. 33
2. Запрудский Ю. Г. Конфликт и политика: новые перспективы, //Современная конфликтология в контексте культуры мира: Материалы 1-го Международного конгресса конфликтологов, М., Эдиториал УРСС, 2001, с. 100
3. Здравомыслов А. В., Социология конфликта, М., Аспект, 1995, с. 153
4. Кильмашкина Т.Н., Конфликтология: социальные конфликты, М., ЮНИТИ - ДАНА, 2004, с. 165
5. Козер Л., Функции социального конфликта, М., ИДЕЯ Пресс, 2000, с. 32
6. Козер Л., Функции социального конфликта, М., ИДЕЯ Пресс, 2000. 66-69
7. Липсет С.М., Политическая социология //Американская социология. Перспективы Проблемы. Методы, М., Прогресс, 1972, с. 207
8. Тумофеева Л.Н., Политические конфликты в условиях становления корпоративной демократии и олигархических угроз, //Современная конфликтология в контексте культуры мира, М., Эдиториал УРСС, 2001, с. 125

ПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНФЛИКТ В ТРАНСФОРМИРУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ

Л. Мкртчян

Ереванский Университет «Айбусак», К.э.наук, доцент

Резюме В основе политических конфликтов лежит не только мотив расширения возможностей воздействия и участия в важных общественных

и политических событиях страны, но и социально культурные интересы (выгоды).

В обществе формируются такие социальные группы, которые стремятся улучшить свое положение, статус, иногда приводя к коренным изменениям в социальных структурах, с целью построения социальной пространства согласно своим представлениям и ценностям.

POLITICAL CONFLICT IN A TRANSFORMING SOCIETY

L. Mkrtchyan

Yerevan Haybusak University, PHD, assist. Professor

Summary At the heart of political conflicts is not only the motive for expanding the opportunities for influence and participation in important social and political events of the country, but also socially cultural interests (benefits).

In society, social groups are formed, which seek to improve their position, status, sometimes leading to fundamental changes in social structures, in order to build a social space according to their ideas and values

ՂԵԿԱՎԱՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Գայանե Արշիկի Գևորգյան

Երևանի «Հայրուսակ» Համալսարան, տնտ.գթ, ամբիոնի վարիչ

Գոհար Շահենի Գրիգորյան

Երևանի «Հայրուսակ» Համալսարան, մագիստրանտ

Ամփոփագիր. Արդի պայմաններում, թերևս առավել բարդ, քան ղեկավարի աշխատանքն է - դժվար է պատկերացնել: Արդյունավետ կառավարման համար շարժառիթ է ղեկավարի լիազորությունների ու պատասխանատվության, կառավարման սկզբունքների և ղեկավարի դերի պահպանումը: XXI դարում ղեկավարից պահանջվում է «փոփոխությունները կառավարելու» կառավարչական ունակության: Կառավարման հարացույցում ակնհայտ փոփոխություններ են ուրվագծվում, ըստ որի մրցակցության փոխարեն նախընտրելի է դառնում համագործակցությունը, միանձնյա որոշումները փոխարինվում են մասնակցային կառավարմամբ, ողջունելի է դարձել ինքնուրույնությունը, մարդկանց՝ աշխատանքին հարմարեցվելուց անցում է կատարվում աշխատանքը մարդկանց հարմարեցնելուն: Այս դեպքում կառավարչությունը համահունչ է ենթակայի ներաշխարհին, աշխատանքի հանդեպ վերաբերմունքին, արժեքային համակարգին, և ամենակարևորը՝ կամովին գործելու ցանկությանը: Առաջնորդումը հիմնված է փոխադարձ վստահության, նվիրվածության, հոգատարության, միմյանց արժևորելու, ուժերի հանդեպ հավատի վրա: Կառավարման հարացույցի փոփոխությունները ակնկալում են ղեկավարից ստանձնել ունկնդրողի դեր իր վարվելակերպում, իսկ ենթականերից՝ խոսել ոչ թե «ղեկավարի ծայնով», այլ ունենալ սեփական ծայնը:

Հիմնաբառեր. Լիազորություններ, պատասխանատվություն, սահմանափակում, կառավարման հարացույց, փոփոխությունների կառավարում, առաջնորդում, կառավարչական ունակություններ:

Գործընթացների կառավարման միտքը մարդու մեջ ծագել է դեռևս վաղնջական ժամանակներից. մոտավորապես վեց հազար տարի առաջ, երբ դեռ մարդն ապրում էր ցեղախմբերով ու համատեղ աշխատանքով նպատակին հասնելու առաջին փորձերն էր անում: Այսինքն՝ աշխատանքի բաժանման պարզագույն ձևերի հաջող կատարման, և համատեղ կյանքում կարգուկանոնի հաստատման, խնդիրների լուծման օպտիմալացման պայմաններում, մարդու մեջ ձևավորվեց ու խորացավ համատեղ աշխատանքի գործընթացների կառավարման անհրաժեշտությունը: Հետագայում մարդու մտքի զարգացման արդյունքում, բարդացան ինչպես աշխատանքային հարաբերությունները, այնպես էլ կառավարման գործառույթներն ու գործընթացները: Գիտական կառավարման տեսության հիմնաքարը դրեց ամերիկացի գիտնական Ֆ. Թեյլորը, ապացուցելով, որ կառավարման արդյունավետությունն ապահովելու համար կառավարումը պետք է իրականացնել՝ հիմնվելով որոշակի օրենքների, կանոնների և սկզբունքների վրա: Որպես գիտական կառավարման

ստեղծման գործում ակտիվորեն աշխատող նախադրյալ, կարևորվում է նաև մարդ-ֆենոմենի կարևորության ըմբռնման ձևավորումը: Թեև բոլոր դարերում էլ ակնառու են եղել խելացի տնտեսավարման գործնական օգուտները, բայց զարմանալի է, որ միայն XX դարում կառավարման մեթոդների ու միջոցների շուրջ սկսեցին խորհել՝ առավելագույնս հաշվի առնելով մարդկային գործոնը և փորձեցին գիտական մեկնաբանություններ անել: Մարդ և միջավայր, անհատ և կոլեկտիվ, անձի անհատական առանձնահատկություններ, ինքնադրսևորում և ինքնաիրացում, սրանք և բազմաթիվ այլ խնդիրների հետ են ամեն օր առնչվում ժամանակակից մենեջերները: Կառավարման գործընթացը կազմակերպությունում հոգեբանական երևույթների և հարաբերությունների ամբողջություն է և իր մեջ ներառում է, մասնավորապես, ղեկավարի արդյունավետ գործունեության, լիդերի և լիդերության հիմնախնդիրները, կառավարչական անձանց, ենթակաների պահանջմունքադրդապատճառվածության ոլորտի խնդիրները, անհատական և խմբային որոշումների ընդունման հոգեբանական հիմքերն ու առանձնահատկությունները, կոլեկտիվի սոցիալ-հոգեբանական հարցերը [1]: Ըստ ամերիկյան գիտնական Ի. Անսոֆի, ղեկավարը կատարում է չորս հիմնական դերեր՝ լիդերի /առաջնորդի/, ադմինիստրատորի, ծրագրավորող-պլանավորողի, գործարարի:

Հարց է առաջանում, ինչպես պետք է իրեն դրսևորի կառավարիչը, ով հանդիսանում է լիդեր /առաջնորդ, առաջատար/: Լիդերության տեսությունը ձգտում է բացահայտել, թե լիդերության, որ բնութագրերն են հանդիսանում առավել արդյունավետ և ինչու: Գիտնականներն արդյունավետ լիդերության էական գործոնները որոշելու համար կիրառում են երեք մոտեցում՝ անձնական որակների, վարվեցողության և իրավիճակային: Համաձայն լիդերության անձնականության տեսության, ինչպես նաև մեծ մարդկանց մասին հայտնի տեսության, լավագույն ղեկավարները տիրապետում են բոլորի համար ընդհանուր անձնական որակների որոշակի հավաքածուի: Ուսումնասիրվել են մի քանի որակներ՝ բանականության, գիտելիքների մակարդակի, արտահայտիչ արտաքինի, ազնվության, օբյեկտիվության, նախաձեռնության, առողջ դատողության և այլն: Կա նաև այն կարծիքը, որ զոյություն չունի անձնական որակների այնպիսի հավաքածու, որն առկա է բոլոր արդյունավետ ղեկավարների մոտ, քանի որ ղեկավարի արդյունավետ գործունեությունն ունի իրավիճակային բնույթ:

Ստոգդիլը նշում է, որ «Ղեկավարի անձնական որակների կազմը պետք է համապատասխանի նրա ենթակաների անձնական որակների, գործունեության և խնդիրների հետ»:

Վարվեցողության մոտեցումը հիմք հանդիսացավ ղեկավարման տարբեր վարվեցողության ոճերի դասակարգման համար, որը լուրջ ներդրում էր և բանալի լիդերության բարդությունը հասկանալու համար: Այս մոտեցման համաձայն, արդյունավետությունը որոշվում է ոչ թե ղեկավարի անձնական

հատկանիշներով, այլ ենթակաների հանդեպ նրա վարվեցողության ձևով: Սակայն ուսումնասիրությունները բերեցին այն եզրակացության, որ վարվեցողության ոճի արդյունավետությունը կախված է կոնկրետ իրավիճակից:

Ոչ անձնական որակների դիրքերից և ոչ էլ վարվեցողության մոտեցումը չկարողացան պարզել ղեկավարի անձնական որակների կամ վարվեցողության և արդյունավետության միջև եղած հստակ կապերը: Ավելի ուշ կատարված հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ ղեկավարի գործունեության արդյունավետության մեջ որոշիչ դեր ունեն լրացուցիչ գործոնները: Իրավիճակային այդ գործոնները ընդգրկում են ենթակաների պահանջմունքներն ու անձնական որակները, առաջադրանքի բնույթը, միջավայրի պահանջներն ու ներգործությունը, և իհարկե ղեկավարի ունեցած տեղեկատվությունը [2]:

Դրա համար էլ լիդերության ժամանակակից տեսությունը ուշադրություն է դարձնում իրավիճակային մոտեցմանը: Յուրաքանչյուր կառավարիչ հազվագյուտ անձնավորություն է, ով տիրապետում է մի շարք ընդունակությունների:

Ամեն մի մեծ ու փոքր ղեկավար պետք է խորությամբ իմանա ղեկավարի գործունեության սկզբունքների էությունը, նշանակությունը, բովանդակությունը և կիրառման ոլորտները: Ղեկավարի գործունեության սկզբունքների մշակման խնդրով զբաղվել են շատ մասնագետներ: Ֆրանսիացի գիտնական մենեջեր Անրի Ֆայոլը մշակել է 14 սկզբունք, որոնք հայտնի են Ֆայոլի սկզբունքների անվամբ: Դրանից շատերը մինչև այսօր չեն կորցրել իրենց նշանակությունը: Այդ սկզբունքներից ուշադրության են արժանի միանձնյա ղեկավարման, ղեկավարման միասնության, ղեկավար թիմի, իրավասության ու պատասխանատվության սկզբունքները, որոնք արդյունավետ ղեկավարման կարևոր հիմք են հանդիսանում: Ղեկավարի գործունեության առարկան, նպատակներն ու խնդիրները, աշխատանքի բովանդակությունը, սկզբունքներն ու մեթոդները, իրավունքներն ու պատասխանատվությունը, անկախ բնագավառից, բոլոր կազմակերպություններում էլ ընդհանուր բնույթի են: Ղեկավարը՝ ղեկավար է: Ղեկավարը օրվա ընթացքում վարում է բազմազան գործառույթներ, որոնք ունեն համալիր բնույթ: Որոշ մասնագետներ ղեկավարի համար առանձնացրել են շուրջ 10 դեր (Մինցբերգ), որոնք պայմանականորեն բաժանվում են երեք խմբի՝ միջանձնային, տեղեկատվական և որոշումների ընդունման [3]:

Ղեկավարման աշխատանքը զգալի չափով տարբեր է ոչ միայն տարբեր կազմակերպություններում, այլև կառավարման ամեն մի օղակում և մակարդակում: Մարդկանց և ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման համար ղեկավարներից պահանջվում են շատ հմտություններ: Բոլոր ղեկավարներին ներկայացվող կարևորագույն պահանջն է ունենալ կառավարման ընդունակություններ, ունակություններ և հմտություններ: Փորձը ցույց է տալիս, որ միայն այդպիսի հատկություններ ունեցող ղեկավարները կարող են ապահովել կոլեկտիվի բարձր մակարդակով կառավարումը և հասնել լավագույն արդյունքների: Այդ պահանջները ոչ լրիվ չափով բավարարող, առավել ևս ցածր

մակարդակ ունեցող ղեկավարները փաստորեն կարող են մեծապես սահմանափակել կազմակերպության գործունեության արդյունավետությունը: Այս հիմնադրույթներից անգլիացի հետազոտողներ Մ.Վուդոկը և Դ. Ֆրենսիսը իրենց «Ազատագրված մենեջեր» գրքում կատարում են հետևություն. առաջիկա մի քանի տասնամյակում արդյունավետ կառավարման համար ղեկավարի կարևոր ընդունակությունները և հմտությունները կհանդիսանան՝

1. իրեն կառավարելու ընդունակությունը,
2. անձնական ողջախոհ արժեքների ընտրությունը,
3. անձնական հստակ նպատակների սահմանումը,
4. անձնական մշտական աճը և զարգացումը,
5. հիմնահարցերի ճիշտ լուծման ունակությունը,
6. նորամուծություններ կատարելու և հնարամտության ընդունակությունը,
7. շրջապատի վրա նեգործելու ընդունակությունը,
8. կառավարման լավ իմացությունը և տիրապետումը,
9. մարդկանց ղեկավարելու ընդունակությունը,
10. ենթականեր կրթելու և դաստիարակելու ունակությունը,
11. գործարար աշխատանքային խմբեր ձևավորելու ընդունակությունը:

Դրանց թվին կարելի է դասել նաև հեռանկարը կանխատեսելու, մարդկանց աշխատանքը ճիշտ կազմակերպելու, գնահատելու, խրախուսելու, համոզելու, տրամադրությունը բարձրացնելու, նրանց հետ առողջ փոխհարաբերություններ հաստատելու ունակությունները: Ղեկավարի աշխատանքը կապված է մեծ թվով մարդկանց հետ: Նրա ամենափոքր սխալը կարող է ճակատագրական լինել կազմակերպության և աշխատողների համար, զցել վերջիններիս աշխատունակությունը, առաջ բերել ավելորդ հակամարտություններ: Ղեկավարը պետք է կարողանա իրեն վստահված կազմակերպությունը կառավարել բարձր մակարդակով: Ղեկավարի կարևոր ընդունակություններից մեկը ժամանակի լավ զգացողությունը և ներքին կազմակերպվածության զարգացած մակարդակն է: Ժամանակի կառավարումը մարդկային կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում ժամանակի արդյունավետ օգտագործման ունակությունն է, որին պետք է տիրապետի մենեջերը՝ հիմք ընդունելով այնպիսի գիտությունների իմացությունը ինչպիսիք են՝ փիլիսոփայությունը, հոգեբանությունը, սոցիոլոգիան և այլն: Ժամանակի կառավարումը մի հմտություն է, որն անհրաժեշտ է աշխատանքների ճիշտ պլանավորման, դրանց առաջնայնության որոշման համար: Ոչ միայն ղեկավարը, այլև յուրաքանչյուր աշխատող, պետք է տիրապետի ժամանակի կառավարման հմտություններին [4]:

Ղեկավար գործունեության արդյունավետությունը պայմանավորված է կառավարչական որոշումների որակով: Ֆրենկ Հարիսոնը նշում է. «Որոշումների ընդունումը ցանկացած կազմակերպության կառավարումն ինտեգրող մասն է: Եվ այստեղ հենց իրազեկությունն է, որ տարբերում է արդյունավետ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

աշխատող ղեկավարին ոչ արդյունավետ աշխատող ղեկավարից»:

Կառավարման համակարգում որոշումների ընդունումն ավելի համակարգված և պատասխանատու գործընթաց է, քան անձնական կյանքում, որովհետև ղեկավարը համապատասխան գործողությունների ուղղություն է ընտրում ամբողջ կազմակերպության և նրանում գործող բազմաթիվ աշխատողների համար: Որոշումների ընդունումը ունի սոցիալ-տնտեսական բնույթ, քանի որ կապված է մարդկանց հետ, ովքեր ղեկավարում են այլ մարդկանց և այդ ընթացքում դրսևորում իրենց բոլոր հնարավորությունները, գիտելիքներն ու գործնական հմտությունները: Կառավարչական որոշման որակի վրա մեծ ազդեցություն են գործում սուբյեկտիվ գործոնները, քանզի կառավարչական որոշումն, ըստ էության, անձի գործունեության արդյունք է, որն օբյեկտիվորեն բովանդակում է անձի բոլոր սուբյեկտիվ հատկանիշները: Կառավարչական որոշումը մեծ չափով կախված է նաև կազմակերպության սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտից, կուլտուրայից, գործող կառավարման մեխանիզմից, կառավարման կազմակերպման կառուցվածքի ընդհանուր վիճակից և, որ ամենակարևորն է, ժամանակի բարենպաստ գործոնից [5]:

Կազմակերպության արդյունավետ գործունեության ապահովման և ղեկավարի կողմից ընդունված որոշումների կատարման գործում մեծ է կոլեկտիվի դերը: Որպեսզի ղեկավարը ստեղծի անընդհատ զարգացող և լավ կոլեկտիվ, պետք է ունենա հետևյալ կազմակերպչական ընդունակությունները և ունակությունները՝

1. խմբային աշխատանքի պոտենցիալ հնարավորության լավ իմացություն և դրա արդյունավետ օգտագործում,
2. կոլեկտիվի ղեկավարի դերի ճիշտ կատարում,
3. կոլեկտիվի զարգացման և հասունության աստիճանի հետագա բարձրացում,
4. կոլեկտիվի անդամների արդյունավետ աշխատանքի սահմանափակումների վերացում:

Հնարավոր լավ արդյունքներ ստանալու համար ղեկավարը պետք է կարողանա համաձայնեցնել աշխատանքային խմբերի անդամների աշխատանքները, ժամանակին լուծել ծագած հարցերը, ստեղծել համաչափ աշխատանքի անհրաժեշտ պայմաններ, համատեղ քննարկել գործերի վիճակն ու բարձրացված խնդիրները, հաղթահարել դժվարություններն ու վերացնել գործին խանգարող խոչընդոտները: Դրա համար շատ կարևոր հանգամանք է ղեկավարի կողմից ենթականների հետ առողջ հարաբերությունների հաստատումը: Ղեկավարները կարող են ակտիվացնել ենթականների մասնակցության հիմնավորումը որոշումների ընդունմանը, ցույց տալ օգնություն, նրանց «վզին չփաթաթել» ոչ մի ցուցում: Ըստ էության ղեկավարը և ենթակաները միասին են որոշում ընդունում, և դա նպաստում է նրանց մասնակցությանը՝ կառավարման գործընթացին:

Կառավարման արդյունավետությունը մեծապես կախված է ղեկավարի լիազորությունների պատվիրակման ընդունակությունների հետ: Այն միջոցը, որի օգնությամբ ղեկավարությունը կատարում է տարբեր մակարդակների միջև լիազորությունների բաշխումը, հանդիսանում է լիազորությունների փոխանցումը՝ դելեգիրացումը [6]: Լիազորությունների փոխանցումը կառավարման տեսության մեջ նշանակում է խնդիրների ու լիազորությունների փոխանցում այն անձին, որն իր վրա է վերցնում դրանց կատարման պատասխանատվությունը: Լիազորությունները միշտ սահմանափակ են: Գոյություն ունեն լիազորությունների բազմաթիվ սահմանափակումներ: Ղեկավարների լիազորությունների զգալի մասը սահմանվում է այն ավանդույթներով ու բարքերով, որի միջավայրում կազմակերպությունը գործում է: Որպեսզի ճիշտ գիտակցվի և արդյունավետ իրականացվի լիազորությունների փոխանցումը, պետք է հասկանալ նաև դրա հետ կապված պատասխանատվությունն ու կազմակերպական լիազորություններ հասկացությունները: Ղեկավարի իրավասությունների մի մասի ենթականերին փոխանցելու կարևորությունը հենց նրանում է կայանում, որ կրճատվում են ղեկավարների պարտականությունները, բարձրանում է աշխատանքային խմբի ակտիվությունը, հետևապես և արդյունավետ աշխատանքի հնարավորությունները: Ուստի իրավասությունների ճիշտ փոխանցումը ղեկավարի կարևոր ունակություններից մեկն է: Լիազորությունների փոխանցումը մի միջոց է, որի օգնությամբ ղեկավարությունն աշխատակիցների միջև բաշխում է բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք պետք է կատարվեն կազմակերպության նպատակների իրականացման համար: Հիշենք մենեջմենթի դասականներից Մերի Ֆոլետին՝ ով նշում է, որ կառավարման էությունը հենց այն է, երբ ղեկավարը կարողանում է հասնել աշխատանքների կատարմանը ուրիշների միջոցով: Հետևաբար լիազորությունների ստանձնումը փոխակերպում է մարդուն՝ վերածելով ղեկավարի: Լիազորությունները փոխանցվում է կոնկրետ պաշտոնին այլ ոչ թե անհատին, որը զբաղեցնում է այն տվյալ պահին: Լիազորությունները փոխանցված են համարվում միայն դրանց ընդունման դեպքում, առանց որի պատասխանատվությունը չի կարող փոխանցվել: Ղեկավարը չի կարող պատասխանատվությունը փոխանցել ենթակային: Պատասխանատվության մեծ ծավալն է, որ հանդիսանում է մենեջերների բարձր դրույքների պատճառներից մեկը, հատկապես խոշոր կազմակերպություններում:

Կառավարման արդյունավետությունը մեծապես կախված է ղեկավարի լիզեր լինելու ընդունակությունից: Մեզ հետաքրքրում է կազմակերպության այն ղեկավարը, ով միաժամանակ և առաջնորդ է, և արդյունավետ ղեկավարում է իր ենթականերին [7]: Փիթեր Դրաքերը նշում է. «Առաջնորդությունը այնպիսի ընդունակություն է, որն ընդլայնում է մարդու մտահորիզոնը, նրա գործունեության արդյունավետությունը հասցնում է ավելի բարձր մակարդակի, ինչպես նաև անհատականություն ձևավորելու ընդունակություն է, որով հաղթահարում է առօրյան սահմանափակող շրջանակներից»: Մեսկոնը

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

և Ալբերտը տալիս են հետևյալ սահմանումը՝ «Առաջնորդությունը՝ ազդեցություն գործելու ընդունակությունն է առանձին անհատների և խմբերի վրա, նրանց ջանքներն ուղղելով կազմակերպության նպատակների իրականացմանը»: Հեղինակավոր շատ մասնագետներ գտնում են, որ կարելի է մեծապես զարգացնել ղեկավարման ընդունակությունները և հմտությունները: Սակայն Դրաքերը, ով կառավարման հայտնի մասնագետ է, պնդում է, որ «Ղեկավար ծնվում են, ոչ թե դառնում»:

Յուրաքանչյուր կոնկրետ պայմաններում ղեկավարման արդյունավետությունը ապահովելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ գործոնները.

1. ղեկավարի ընդունակությունները և անձնական հատկանիշները,
2. ենթակաների ընդունակությունները և անձնական հատկանիշները,
3. իրավիճակը՝ իրադրությունը կազմակերպությունում, կոնկրետ ժամանակաշրջանում,
4. կազմակերպությունում գործող ավանդույթները և սկզբունքները:

Գլոբալացման երևույթներով և թվային տեխնոլոգիաներով պայամանավորված հասարակական կյանքի կտրուկ փոփոխությունները ղեկավարի կառավարչական կարողությունների նոր մոտեցումներ են պահանջում: Կարևորվում է ղեկավարի ինչպես անձնական հատկությունները, այնպես էլ գործարար հմտությունները:

Ժամանակակից ղեկավարների ղեկավարման ունակությունների վերաբերյալ կարծիք կազմելու համար կատարել ենք հետազոտություն: Ընտրվել են հանրապետության տարբեր ոլորտներում աշխատող, (կրթական, սպասարկման, արտադրական, կառավարչական) թվով 30 ղեկավար անձ: Հետազոտությունը կատարվել է հետևյալ փուլերով՝ մեթոդական ցուցումների ուսումնասիրություն, հետազոտության համար հարցումների անցկացման մասնակիցների ընտրություն, թեստավորում և արդյունքների վերլուծություն:

Կատարվել է 2 թեստ՝

1. «Սեփական սահմանափակումների վերլուծություն» [8],
2. Տարբեր իրավիճակներում կողմնորոշվելու ունակություն [9]:

Թեստ 1. Ինքնաթեստավորման արդյունքում ղեկավարը բացահայտում է կառավարչական հմտությունների սեփական սահմանափակումները:

Մասնակիցների մեծամասնության սահմանափակումներն էին՝

1. ստեղծագործական մոտեցման անբավարարությունը,
2. չշարունակվող ինքնազարգացումը,
3. սովորեցնելու անկարողությունը:

Սրանք հենց այն հմտություններն են, որոնք առաջնահերթություն են ժամանակակից մենեջերների համար:

Բացահայտելով ղեկավարների սահմանափակումները անհրաժեշտ է շարունակական վերապատրաստումների և ինքնակրթության միջոցով հասնել սահմանափակումների վերացմանը:

Թեստ 2. Տարբեր իրավիճակներում կողմնորոշման ունակությունը Ներկայացված 20 իրավիճակների վերլուծությունը բացահայտեց ղեկավարների մեծամասնության կողմնորոշումը հետևյալ չորս ուղղություններով՝

1. կողմնորոշումը դեպի աշխատանքի արդյունավետությունը,
2. կողմնորոշումը դեպի միջանձնային հարաբերությունները,
3. կողմնորոշումը դեպի սեփական անձը,
4. կողմնորոշումը դեպի կանոնակարգի պահպանումը:

Ժամանակակից ղեկավարի կողմնորոշումը առավել արդյունավետ է ուղղել դեպի մարդը, նրա պոտենցիալի արտահայտման համար պայմանների ստեղծումը, տաղանդի արտահայտումը:

Ղեկավարման արդյունավետությունը մեծ մասամբ կախված է նրանից, թե որքանով է սովյալ ղեկավարը իր անհատական հատկանիշներով համապատասխանում այն դերերին ու գործառույթներին, որոնց նա կոչված է կատարել կառավարչական գործունեությունում: Դերի տակ հասկացվում է գործառույթ, վարքի նորմատիվ ընդունելի օրինակ, որը սպասվում է յուրաքանչյուրից, ով զբաղեցնում է որոշակի պաշտոն:

Ելնելով այս ամենից կարելի է եզրակացնել, որ ղեկավարները, չնայած կարող են առաջնորդվել սեփական փորձով, դատողությամբ, ինտուիցիայով, այնուամենայնիվ պետք է հնարավորինս զբաղվեն ինքնազարգացմամբ, ինքնակրթությամբ, վերապատրաստումներին ակտիվ մասնակցությամբ, զբաղվեն սեփական թերությունները վերացնելով, իսկ առավելությունները՝ մեծացնելով, քանի որ ստեղծագործական միտքը, կառավարչական հմտությունները, պրոբլեմների լուծման արդյունավետ միջոցներ գտնելը, շարունակական կրթությունը նպաստում են կառավարման բարելավմանը: Այս ամենի հետ մեկտեղ ղեկավարները պետք է մշակեն մեթոդներ սովորեցնելու իրենց հմտությունները ենթականերին, քանի որ շատ կարևոր հանգամանք է սովորեցնելը, սեփական ձեռքբերումները սկսնակներին փոխանցելը: Եթե յուրաքանչյուր ղեկավար չթաքցնի սեփական թերությունները, սահմանափակումները, հակառակը, աշխատի դրանց բարելավման վրա, ապա կստեղծի հզոր կազմակերպություն, դրանով իսկ նպաստելով նաև ենթակաների առաջխաղացմանը, նոր մասնագետների կայացմանը:

Հիմնվելով հետազոտության արդյունքների վրա ղեկավար անձանց առաջարկում ենք լինել էլ ավելի շրջահայաց, առաջնորդվել նոր չափանիշներին համապատասխան, աշխատել թույլ կողմերի վերացման վրա, զարգացնել ստեղծագործական միտքը, երևակայությունը, գիտելիքը, հաշվի առնել, որ ղեկավարումը կամ կառավարումը ոչ միայն աշխատանք կամ պաշտոն է, այլև արվեստ, որ տրված չէ բոլորին:

Պետք է հիշել՝

«Կառավարել (ղեկավարել)՝ - հաղթահարել սեփական ծուլությունը»:

«Կառավարել՝ - ուրիշներին տանել հաջողության» [10]:

«Կառավարել՝ - տանել ինքնաիրացման հաջողության ուղիով» [11]:

Գրականություն

1. Սահակյան Մ.Մ., Կառավարման հոգեբանության մի քանի հարցեր: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Եր., 2015, 140 էջ
2. Եղիզարյան Վ.Մ., Կառավարում, սոցիալ հոգեբանական ասպեկտ, Երևան, 2004, 208 էջ
3. Հախվերդյան Ս. Ե., Հովհաննիսյան Վ. Հ., Կառավարման հիմունքներ, ուսումնական համառոտ ձեռնարկ, Երևան, 1998, 227 էջ
4. Գևորգյան Գ., Կառավարչական հմտություններ, 2013, 117-121 էջ
5. Մխիթարյան Խ.Ա., Մենեջմենթ, «Լան Ռազմիկ» ՍՊԸ, 2004, 259 էջ
6. Գևորգյան Գ., Դելեգերացումը կառավարման հիմքն է, ԵԳՀ, 2014, 9-16
7. Սահակյան Մ., Լիդերությունը որպես մենեջերի առաջընթացն ապահովող անհրաժեշտ հոգեբանական գործոն: Գիտական աշխատանքների ժողովածու, Երևան, 2001, 175 էջ
8. Կառավարման կադերի գործարար և անձնական հատկանիշների ինքնաստուգման թեստեր, ՀԳԻ, 1991, 28-36
9. Зигерт В., Ланг Л. Руководить без конфликтов М., 1990 г.
10. Столяренко Л. Д. «Основы психологии», практикум, изд. 3-е, Ростов-на-Дону, «Феникс», 2002 стр. 609-617
11. Вудкок М., Френсис Д. Раскрепощенный менеджер. М., 1991г.

ВЛИЯНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИДЕРА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ

Г.Геворгян, Г.Григорян

Ереванский Университет «Айбусак», Институт Экономики

Резюме. Сохранение авторитета и ответственности лидера, соблюдение принципов управления и роли лидера очень важно для эффективного управления. В парадигме управления очевидны изменения, согласно которым сотрудничество становится предпочтительнее конкуренции, индивидуальные решения заменяются коллективным управлением, независимость приветствуется, люди переходят от адаптации к работе, в адаптации работе к людям. В этом случае управленческая работа соответствует внутреннему миру субъекта, отношению к работе, системе ценностей и, самое главное, желанию действовать добровольно. Лидерство основано на взаимном доверии, преданности, заботе, оценке друг друга и вере в силы. Изменения в парадигме управления предполагают, что лидер возьмет на себя роль слушателя в своем поведении, а подчиненные должны говорить не «голосом лидера», а иметь собственный голос.

IMPACT OF LEADER ACTIVITY ON MANAGEMENT EFFICIENCY

G. A. Gevorgyan, G. Sh. Grigoryan

Yerevan “Haybusak” University, Economics Department

Summary. Maintaining the authority and responsibility of the leader, maintaining the principles of management and the role of the leader is very important for effective governance. There are obvious changes in the governance paradigm, according to which cooperation becomes preferable to competition, individual decisions are replaced by participatory governance, independence is welcomed, people move from adapting to work, adapting work to people. In this case, managerial work is in line with the subject’s inner world, attitude towards work, value system, and most importantly, the desire to act voluntarily. Leadership is based on mutual trust, devotion, caring, valuing each other, and believing in strengths. Changes in the management paradigm expect the leader to take on the role of listener in his or her behavior, while subordinates are expected to speak not in the “leader’s voice” but to have their own voice.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայկ Պետրոսյան

Երևանի Հայրուսակ համալսարան, մանկ. գր. պրոֆեսոր, ամբիոնի վարիչ

Ամփոփում Համագործակցային ուսուցման ռազմավարությունները արդի կրթության տեսության ամենաարդիական հարցերից է, որի հիմքում մասնագետների պատրաստման գործընթացում անձի համագործակցային կոմպետենցիայի զարգացումն է: Հոդվածում ներկայացված համագործակցային ուսուցման ռազմավարությունների էությունը, բնութագրերը, կառուցվածքի նախագծումը և իրականացման գործընթացը: **Հիմնաբառեր** ուսուցման ռազմավարություններ, համագործակցային ուսուցում, խմբային աշխատանք, ակտիվ ուսուցում:

Համագործակցային ուսուցման ռազմավարության իրականացման եղանակներից մեկը կոոպերատիվ ուսուցումն է, որի մոդելները հիմնված են կառուցողական մոտեցումների վրա: Պոտենցիալ կոոպերատիվ ուսուցումը ենթադրում է մարդու ինտելեկտուալ ինքնավարության ձեռքբերում և սոցիալական կոմպետենցիաների զարգացման հնարավորություն:

Կոոպերատիվ ուսուցման խմբերում պետք է լինեն քիչ թվով մասնակիցներ: Յուրաքանչյուր խմբում բոլորը ստանում են առաջադրանք, որի կատարումը մի կողմից լրացնում է մյուսների գործունեությունը, իսկ մյուս կողմից՝ այն նշանակալից է յուրաքանչյուրի համար: Այդպես ծագում է համատեղ գործունեության գործնականության զգացողություն, ձևավորվում է դրական փոխներգործություն: Դա տեղի է ունենում հինգ հիմնական բաղադրիչների փոխներգործության հաշվին (Johnson D.V., Johnson R.T., Smith, 2001):

Առաջին բաղադրիչը դրական փոխկապակցվածությունն է: Այն դրսևորվում է հետևյալ կերպ. յուրաքանչյուր ուսումնառող ստանալով առաջադրանքի որոշակի մասը, պետք է հասկանա, որ լավ արդյունքի հասնելը հնարավոր է միայն այն դեպքում, եթե աշխատում է ընկերների հետ: Իսկ լավ համատեղ արդյունքից, անկասկած, կշահի յուրաքանչյուրը:

Երկրորդ բաղադրիչը՝ անհատական պատասխանատվությունը:

Յուրաքանչյուր ուսումնառողի աշխատանքը գնահատվում է՝

- անհատական թեստավորման,
- յուրաքանչյուր ուսումնառողի յուրացրած նյութն իր դասընկերոջը

բացատրության,

- յուրաքանչյուր ուսումնառողի անձնական ներդրումը փաստաթղթավորելու միջոցով:

Կոոպերատիվ ուսուցման նպատակն է յուրաքանչյուր ուսանողի անհատապես ուժեղացնել իր դիրքում: Ուսանողները միասին սովորում են, ինչը կարող են հետագայում օգտագործել անհատապես: [1]

Կոոպերատիվ ուսուցման **երրորդ բաղադրիչն** այն է, որ ուսումնառողները խթանեն միմյանց հաջողությունը (օգնելով, նպաստելով, աջակցելով, երաշխավորելով): Շեշտադրվում է այն, թե ինչպես լուծել խնդիրները, ինչպես սովորեցնել ընկերներին ձեռք բերել գիտելիքներ, ինչպես կապել նոր յուրացրածը նախկինում սովորածի հետ: Դա ճանաչողական գործընթացը դարձնում է բանավոր բացատրական:

Չորրորդ բաղադրիչն ուսումնառողներին անհրաժեշտ սոցիալական հմտությունների սովորեցնելն է, և դրանք օգտագործելը: Կոոպերատիվ ջանքերի հաջողությունը պահանջում է սոցիալական հմտությունների ձևակերպվածություն (առաջնորդություն, որոշումների կայացում, վստահության ստեղծում, հաղորդակցում և հակասությունների կառավարում):

Հինգերորդ բաղադրիչն այն է, որ ուսանողները պետք է ժամանակ ունենան խմբային գործընթացում ներգրավվելու համար (ուսումնառողների կողմից օգտագործվող ուսուցման գործընթացների կատարելագործման եղանակների որոշում):

Ուսանողները կենտրոնանում են խմբային աշխատանքի գործընթացների շարունակական բարելավման վրա նկարագրման միջոցով՝ թե յուրաքանչյուրի դիրքը գործողություններն են առավել արդյունավետ եղել հաղորդակցության ապահովման համար և արդյո՞ք խմբի բոլոր անդամները հասել են իրենց ուսումնական նպատակներին: Ուսումնառողները կայացնում են որոշում, թե վարքի դիրքը մոդելները զարգացնել, իսկ որոնք՝ փոխել:

Խմբային աշխատանքի գործընթացի արդյունք կարող է լինել.

- ուսումնական գործընթացի ուղղությունը դրա պարզեցման ճանապարհով (բարդության նվազում),
- ազատվել ոչ պրոֆեսիոնալ և ոչ պատշաճ գործողություններից (սխալից պաշտպանվածության գործընթաց),
- թիմում աշխատանքի հմտությունների շարունակական կատարելագործում:

Վերոնշյալ բոլոր բաղադրիչների ապահովումը կարող է նպաստել կոոպերատիվ ուսուցման էֆեկտի առաջացմանը: Կոոպերատիվ ուսուցման ընթացքում արդյունավետության բարձրացման համար մշտապես օգտագործվում են ներկայացումները (պրեզենտացիան), և խմբային աշխատանքի արդյունքների ցուցադրումը դրանց քննարկումներով: Կոոպերատիվ ուսուցումը համատեղում է.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- աշխատելու ընթացքում երկխոսության մեթոդները, երբ մասնակիցները տեղեկույթ են փոխանակում,
- քննարկման մեթոդներ, որոնցում իրականացվում է ընտրություն առաջարկված տարբերակներից:

Ուսուցման մեջ համագործայցության երկրորդ ընդհանուր մոդելը համագործակցային ուսուցման (collaborative learning)¹ ռազմավարությունն է:

Համագործակցային ուսուցումը գիտելիքը դիտում է որպես համաձայնություն, դա այն է, որը մարդիկ կառուցում են հաղորդակցման գործընթացում: Ռազմավարությունը հիմնված է գիտելիքների կառավարման հայեցակարգի վրա:

Ուսուցումը զարգացնում և համակարգում է տարաբնույթ հմտություններ և դրանք ինտեգրում կոմպետենցիայում: Կոմպետենցիայի ձևավորումը կապված է հիմնախնդիրների լուծման և պարտականությունների մեջ ներգրավվելու հետ, նորարարությանների հետ կապված խնդիրների լուծման, այսինքն՝ նոր լուծումների որոնման:

Կոմպետենցիան պետք է զարգացնել, գիտելիքները կորչում են, եթե դրանք չեն օգտագործվում: Գիտելիքը կոմպետենցիայի վերաճման գործընթացը ռազմավարական նշանակություն ունի:

Գիտելիքների կառավարումը տվյալների բազաներում անհատական և կոլեկտիվ փորձառություն ձեռք բերելու գործընթաց է, տպագիր կամ մարդկանց գիտակցության մեջ, և դրանք բաշխումն այնտեղ, որտեղ նրանք օգնում են ստանալ առավելագույն օգուտ, այսինքն՝ լուծել կարևոր խնդիր:

Գիտելիքը հավաքականորեն ձեռք բերված հատուկ պրոդուկտ է:

Գիտելիքն ունի հետևյալ բնութագրերը.

- թաքնված (ենթագիտակցական) տարրեր, որոնք հանդիսանում են փորձի ածանցյալներ (Leonard and Sensiper, 1998),
- ստեղծվում են ժամանակի որոշակի պահի: Գիտելիքը միտք է գալիս, երբ անհրաժեշտ է ստանալ հարցի պատասխան կամ լուծել հիմնախնդիր (McDernott, 1999),
- ձևավորված փորձի, արժեքների, համատեքստային տեղեկույթի և փորձագետի հայացքների համակցություն է, որոնք հիմք են հանդիսանում նոր փորձի և տեղեկույթի գնահատման և ինտեգրման համար,
- ստեղծվում է տեղեկատվության հոսքի միջոցով, իրենց կրողների համոզմունքների և մտադրությունների առնչությամբ: Գիտելիքը մեծապես կապված է մարդու վարքի հետ (Նոնակա և Թակեշի 1995),
- մշտապես վերափոխվում է և ենթարկվում կոնկրետ փորձի ազդեցության, հարաբերությունների և համատեքստի, որոնցում գործում են մարդիկ: Գիտելիքը՝ փորձի, համատեքստի, մեկնաբանման,

¹ Collaborative-ընդհանուր, միավորված, միասնական:

արտացոլման և հեռանկարի հետ զուգակցված տեղեկույթ է (Davenport, 2000),

- ձեռք է բերում իմաստ, երբ դրանք դիտարկվում են մշակույթի մեծ համատեքստում՝ համոզմունքից բխող փիլիսոփայություն,
- տեղեկույթի արժեքավոր ձև, որը պատրաստ է որոշումներում և գործողություններում օգտագործման համար (Դավենպորտ և Պրուսակ, 2000):

Համագործակցային ուսուցում՝ ինտեգրում է գիտելիքները և ստեղծում «ուսուցման բնականություն» իրավիճակներ (որպես ուսուցման բարձր կառուցվածքային իրավիճակից կրկնուսուցման արդյունքի ընդդիմություն): Ուսուցման գործընթացում տեղի է ունենում համատեղելիության էֆեկտ, երբ մասնակիցները ստեղծում են իրենց ուսումնական իրավիճակը և գիտելիքներն ինտեգրվում կոմպետենցիաների [2]:

Համագործակցային ուսուցման ռազմավարությունները գիտելիքների ստեղծման գործընթացի դինամիկ մոդելներ են: Մարդկային գիտելիքներն ընդլայնվում են գիտելիքների թաքնված և բացահայտ ձևերի միջև սոցիալական փոխգործակցության միջոցով: Այդ փոխգործակցությունը «գիտելիքների փոխարկում» է: Գիտելիքների բացահայտ և թաքնված ձևերն այնքան էլ չեն տարբերվում: Դրանք փոխազդում են, և մարդու ստեղծագործական գործունեության գործընթացում մի ձևից անցնում մյուսին: Ուսուցման ընթացքում խթանում են ստեղծագործական ակտիվությունը:

Ուսուցման գործընթացն ամբողջական է, բայց բաղկացած է մի քանի գործընթացներից՝

- թաքցված գիտելիքներից անցում թաքնված գիտելիքի: Դա փորձի փոխանակման գործընթաց է, որի ընթացքում ստեղծվում են այնպիսի թաքնված գիտելիքներ, ինչպիսիք են մտավոր մոդելները և տեխնիկական հմտությունները;
- թաքնված գիտելիքներից բացահայտ գիտելիքների անցում կամ փոխանցում;
- արտաքինացում: Դա գիտելիքների ձևավորման գործընթաց է, որի ընթացքում թաքնված գիտելիքը դառնում է ակնհայտ, ձեռք բերելով փոխաբերությունների, նմանադրությունների, սկզբունքների, մոդելների վարկածների կամ դրանց համադրությունների ձևեր;
- բացահայտ գիտելիքների անցում դեպի բացահայտ գիտելիքների համադրության: Այն ներառում է տարբեր գիտելիքների տարբեր հատվածների միավորումը՝ բացահայտ գիտելիքների անցումը թաքնված գիտելիքների կամ յուրացում (կլանում- internalisation): Դա բացահայտ գիտելիքի ներդրումն է թաքնված գիտելիքների մեջ, որը սերտորեն կապված է «գործընթացում ուսուցման» հետ:

Համագործայնության ուսուցման ռազմավարության ձևափոխությունը

հանդիսանում է շարունակական ակտիվ ուսուցման ռազմավարություն (active learning): Ռազմավարության հիմնադիրն անգլիացի Ռեգ ՎՌևանսն (Reg WRewans) է: ՎՌևանսն ակտիվ ուսուցումը սահմանում է որպես «ծրագրավորված» գիտելիքների և «փաստացի» գիտելիքների (Q, questio-ning) հանրագումար, որը ստացվում է հարց տալու և հետադարձ կապի միջոցով:

Ակտիվ ուսուցման բաղադրիչներն են՝ ուսուցման ակտիվացումը, խմբային ստեղծագործական գործընթացը, խմբային աջակցությունը, փորձարարական ուսուցումը:

Ուսումնառողներին ուսուցման գործընթացում ներգրավելու համար օգտագործվում է հայեցակարգային սխեմա, որն ուղղված է ակտիվ ուսուցման շարունակականությանը: Սխեման վեկտոր է՝ ուղղված պարզ առաջադրանքներից դեպի բարդ առաջադրանքները:

Շարունակության օգտագործումը որպես երկու սահմանային բնութագրերը միացնող ուղղության, հանդիսանում է պարզ կառուցվածք, բայց այն ապահովում է նաև վիզուալ, նաև հայեցակարգային մոդել, և այն անհրաժեշտ է դասընթացների մշակման համար, որոնք ինտելեկտուալ կերպով ներգրավում են ուսանողներին: Տվյալ հատվածի և ոչ մի ծայրը չի դիտարկվում որպես լավագույնը, կամ առավել ցանկալի, քան մյուսը:

Հեշտ առաջադրանք - Դժվար առաջադրանք.

Ուսուցման ակտիվ ռազմավարության մեջ կիրառվում է դադարով դասախոսություններ, աշխատանք փոքր խմբերում, քննարկումներ, խաղի մեթոդներ:

Ռազմավարության իրականացման ընթացքում ծագում են խոչընդոտներ: Բռնվելը և Եհսոնը նշել են առավել հաճախ հանդիպվող հինգ խոչընդոտներ.

1. լսարանում մեծ ծավալով նյութի հաղորդման դժվարությունը,
2. ակտիվ ուսուցումը դասը պատրաստելու համար պահանջում է շատ ժամանակ,
3. անհնար է ուսուցման ակտիվ մեթոդների կիրառումը մեծ լսարանում,
4. նյութերի և աղբյուրների պակասը,
5. բացասական հետևանքների հնարավորություն, ինչպիսիք են՝ գործընկերների վերաբերմունքը նոր մոտեցումներին, ուսումնառողների գնահատականների ազդեցությունը դասավանդողի գործունեության վրա, հնարավոր ազդեցությունը դասավանդողի առաջխաղացման խթանման և բուհի հետ պայմանագրի երաշխիքի վրա [3]:

«Հեշտ առաջադրանքները» կարճատև են և համեմատաբար ինքնուրույն: «Դժվար առաջադրանքները» ավելի երկարատև են (մի ամբողջ դաս կամ ավելին), մանրամասն պլանավորված և կառուցված: Ակտիվ ուսուցման անընդհատության եզրային կետերի օրինակներ կարող են լինել մի կողմից, դասախոսություն դադարների ընթացակարգով, մյուս կողմից՝ կոոպերատիվ ուսուցման պարապմունք:

Դադարի ընթացակարգը (Ruhl et al, 1987) նախատեսում է դասախոսության ընթացքում դադար յուրաքանչյուր 13-18 րոպեից հետո, որի ընթացքում ուսումնառողները երկու րոպե համեմատում և իմաստավորում են իրենց գրառումները: Այս մեթոդը վիճակագրական տվյալներով հանգեցնում է ուսումնառության էական բարելավմանը: Դա ապացուցվել է նաև դասախոսության ավարտին նյութի յուրացման նպատակով տրված հարցերը և նյութի իմացության ստուգումը մի քանի օր հետո:

Այս ռազմավարության դեպքում հաճախ օգտագործվում է խմբային ուսուցումը (առարկաների հատուկ խմբեր): Աշխատանքը խմբերում հնարավորություն է տալիս մեծացնել հավանականությունը, որ գիտելիքները կտեղափոխվեն այլ իրավիճակներ, քանի որ մասնակիցները ներգրավված են «ուսուցման կրկնակի ցիկլի» (double loop learning) մեջ: Աշխատելով փոքր խմբերում «զիգ-զագ» մեթոդի կիրառմամբ, ուսումնառողներն այնուհետև վերադառնում են սկզբնական խումբ աշխատանքի իրենց մասը մյուսներին ներկայացնելու նպատակով: Առարկայական հատուկ խմբերում ուսումնառողները ոչ միայն իրենք են յուրացնում թեման, այլև ապահովում են դրա յուրացումն ուրիշների կողմից՝ այն մակարդակի, որ սկզբնական խումբ վերադառնալիս կարողանան թեման հաղորդել մնացած մասնակիցներին: Խմբային աշխատանքի տեխնոլոգիան նման է դիդակտիկայում հայտնի կոլեկտիվ ուսուցմանը:

Խմբային աշխատանքը կարող է կազմակերպվել տարբեր ձևերով:

Գոյություն ունեն մի շարք մոդելներ, որոնք առավել հաճախ են օգտագործվում ուսուցման պրակտիկայում:

Քննարկման խմբեր - (Buzz Group) «Արտահայտվել» - որևէ կոնկրետ խնդրի կամ թեմայի քննարկում, քննարկման արդյունքները չեն հանվում ընդհանուր մակարդակ:

Շնորհանդեսներ կլոր սեղանի շուրջ - (Rounds)- Յուրաքանչյուր ուսումնառող պետք է ելույթ ունենա առաջարկված թեմայի շուրջ:

Աշխատանք «բուրգերում» (Pyramid Group).

Քայլ 1. Ուսումնառողներն աշխատում են անհատապես պարզել տվյալ հարցի վերաբերյալ իրենց դիրքորոշումը:

Քայլ 2. Ուսումնառողներն աշխատում են զույգերով՝ փոխանակելով դատողություններ և դիտողություններ, կիսում են իրենց գաղափարները զուգընկերոջ հետ:

Քայլ 3. Ուսումնառողներն աշխատում են չորս հոգանոց խմբում՝ քննարկելով հարցերը, հիմնախնդիրները, կիրառելիությունը, այնուհետև ամփոփելով գաղափարները, եզրակացությունները, լուծման տարբերակներ:

- Աշխատանք «սինդիկատներում» - (Syndicate Groups) 4-6 ուսումնառողից կազմված խմբերում քննարկում են միևնույն խնդիրը կամ նույն խնդրի տարբեր տեսանկյունները միաժամանակ: Քննարկման ավարտին յուրաքանչյուր խումբ արդյունքը ներկայացնում է դասավանդողին խմբերի

ՄԱՆԿԱԿԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ներկայությամբ:

- «Ուղեղային գրոհ»-(Brainstorm). Ուսումնառողներն աշխատում են մեծ խմբում առաջարկելով գաղափարներ, որոնք դասավանդողը տեղադրում է իր կազմած ցուցակում:
- Խմբային նախագծեր:
- Խաղեր / պրակտիկումներ:
- Դաշտային ուսումնասիրություններ:

Բարձրագույն և հետբուհական կրթության պրակտիկայում վերջերս տարածում են գտել նաև ցանցային համայնքներում ուսուցման ռազմավարությունները, որոնք հիմնված են հաղորդակցության և սոցիալական կառուցողականության տեսությունների վրա: Ստրատեգիաները կառուցված են թվային դարաշրջանում ուսուցման հայեցակարգի վրա: Ցանցերը դիտվում են որպես ինքնակազմակերպման համակարգեր: Ուսումնառությունը սահմանվում է որպես անորոշ և փոփոխվող միջավայրում գործընթաց, որի հիմնական տարրերն անընդհատ տեղաշարժվում են: Ուսումնառությունը կարող է օժանդակվել դրսից և կայանում է տեղեկատվության աղբյուրների ուղեկցությամբ, տեղեկատվական հանգույցների միավորմամբ, ինչը հնարավորություն է ընձեռում ապահովել գիտելիքների ավելի բարձր մակարդակ:

Ուսումնառելը դինամիկ գործընթաց է: Առաջադրանքների լուծումները հիմնված են անընդհատ փոփոխվող հիմքերի վրա: (George Siemens — Կանադացի). ուսուցումն ինքնին ցանցի կառուցման գործընթաց է: Հանգույցները կարող են լինել արտաքին սուբյեկտներ, որոնք կարող են օգտագործվել ցանց ստեղծելու համար (մարդիկ, կազմակերպություններ, գրադարաններ, կայքեր, գրքեր, ամսագրեր, տվյալների բազաներ կամ տեղեկատվության այլ աղբյուր): Ուսուցման էությունը հանգույցների արտաքին ցանց ստեղծելն է, որոնք կապվում են տեղեկույթի և գիտելիքների աղբյուրների տեսքով: Ուսուցումն ուսումնառողի ներքին ներյոնային ցանցի ձևավորումն է: Ուսումնական ցանցերը (ուսուցանող ցանցեր) դիտվում են որպես կառույցներ, որոնք վերակառուցվում են անընդհատ փորձ ձեռք բերելու, նոր արտաքին գիտելիքներ ստեղծելու համար: Ուսումնառողները գտնվում են ըմբռնման մոդելի ստեղծման անընդհատ գործընթացում: Նոր գիտելիքներն անընդհատ ձեռք են բերվում այն դեպքում, երբ ուսումնառողը կարողանում է տարբերել կարևորն անկարևորից, որը կարևորագույն կոմպետենցիաներից մեկն է [4]:

Ուսուցման սկզբունքները.

- Խնդրի լուծումը պահանջում է տարբեր մոտեցումների իմացություն և խնդրի լուծման լավագույն տարբերակն ընտրելու կարողություն:
- Ուսուցումը մասնագիտացված տեղեկատվության աղբյուրների խնդիրների լուծման համար ցանցերին միանալու գործընթացի ձևավորումն է:
- Խնդրի լուծման իմացությունը գտնվում է ուսումնառողի ներքին ցանցում, որը նա կառուցում է արտաքին ցանցի օգնությամբ:

- Նորն իմանալու ընդունակությունը նշանակում է ավելին, քան գիտելիքների կուտակումը, ընդորում, ընդունակության ընդլայնումն ավելի կարևոր է, քան գիտելիքների կուտակումը:
- Ուսուցումը և ճանաչողությունը տեղի են ունենում անընդհատ, այն մշտական գործընթաց է:
- Ուսուցման հիմնական հմտությունը կապեր տեսնելու, օրինաչափությունները ճանաչելու և նրանց միջև իմաստները տեսնելու ընդունակությունն է:
- Արդիականությունը (ճշգրտությունը, գիտելիքների թարմացումը) ուսուցման անհրաժեշտ պայման է:
- Ուսուցումը դիտվում է որպես դինամիկ հոսք:
- Ուսուցումն արդյունավետ է, երբ որոշումներ կայացնելու անհրաժեշտություն է ծագում: Փոփոխվող իրականության պրիզմայով անընդհատ անհրաժեշտ է ընտրել, թե ինչ սովորել:

Ուսուցման ցանցային ռազմավարության մեջ ուսումնական միջավայրի ելակետն անձն է: Անձնական գիտելիքները կազմում են ցանց, որն աջակցում է զարգացմանը, և դա իր հերթին աջակցում է ցանցի զարգացմանն ու այլ մասնակիցների գիտելիքներին:

Տեղեկարկական ցանցային համակարգը ներառում է.

- *տվյալներ* - չմշակված կամ չիմաստավորված տարրեր,
- *տեղեկույթ* - ինտելեկտուալ մշակված տվյալներ,
- *գիտելիք* - իրավիճակի համատեքստ ներառված տեղեկույթ,
- *իմաստ* - գիտելիքների նրբությունների հասկանալը, արժեքների և թաքնված գիտելիքների նշանակությունը:

Ուսումնառությունը գործընթացն է, որի ընթացքում գիտելիքը վերաճվում է իմաստի և գործողության: Ուսումնառողները զարգանում են անհատապես, այլ ուսումնառողների և ցանցային տեղեկույթի հետ փոխներգործության պայմաններում: Ուսուցման գործընթացն օժանդակվում է հետադարձ կապի միջոցով և ճշգրտվում ցանցային համայնքի այլ անդամների կողմից:

Համայնքների կրթական հարացույցը հայտնվել է կազմակերպական զարգացման տեսությունների ուշադրության կենտրոնում (Lave & Wenger, 2004): Այս տեսությունների հիման վրա մշակվել է կազմակերպական ուսուցման ռազմավարությունը: Ռազմավարությունների ծագումը կապված է «գիտելիքների կառավարման» հայեցակարգի հետ: Միաժամանակ, ռազմավարության առանձնահատկությունն այն է, որ հենված է բազմազան տեսությունների վրա: Կազմակերպական ուսուցման վերաբերյալ գրականության մեջ կարելի է գտնել հայեցակարգային սխեմաներ փոխառված կազմակերպական զարգացումից, հոգեբանության մեջ բիհևիորգմի հայտնաբերման, գիտելիքների կառավարման, համակարգային մտածողության, փոփոխությունների կառավարման, փոխազդեցության գնահատման, ներուժի աճեցման, մարդկային ռե-

սուրսների, քառսի և արտակարգ իրավիճակների, միջանձնային հաղորդակցության և նույնիսկ հոգևորի հետ կապված:

Ռազմավարության մեջ ուսուցման նպատակը հիմնախնդիրների լուծումն է կամ մարտահրավերներին դիմակայելը և գիտելիքը ձեռք է բերվում կոնկրետ իրավիճակներում դրա կիրառականության վրա: Կազմակերպական արդյունավետության բարձրացումը ռազմավարության «բազային դիմագիծն» է [5]:

Ռազմավարության բնութագրերը՝

- կոլեկտիվ և անհատական ուսուցման գործընթացների միտումնավոր օգտագործումը շահագրգիռ կողմերի վարքի շարունակական փոխակերպման համար,
- նպատակադրում է գիտելիքների կիրառությունը,
- որոշվում է համատեքստով:

Այսպիսով, ուսուցման ռազմավարության մեջ օգտագործում են «Ուսուցման քարտեզները» և «Հարցաշարերը»: Ուսուցման քարտեզները հնարավորություն են տալիս տեսողականացնել ստեղծածը, գիտելիքների հոսքը և ուսուցումը: Հարցաթերթերը հնարավորություն են տալիս գնահատել ուսումնառության առկա ներուժը և դրա առաջընթացը: Հարցաթերթիկների ստեղծման համար օգտագործվում է ութ գործառության մոդել: Այն ենթադրում է, որ արդյունավետ ուսուցման համար պետք է ուշադրություն դարձնել ութ առանցքային գործառույթների վրա՝ ներքին փորձի կուտակում, արտաքին ուսուցման մատչելիություն, հաղորդակցության համակարգեր, ամփոփում, տվյալների բազայի զարգացում, ուսուցման ինտեգրումը պրակտիկային, հաղորդակցության բարենպաստ մշակույթ: Այս գործառույթներից յուրաքանչյուրը փոխկապակցված է մյուսների հետ: Տվյալ ռազմավարության մեջ օգտագործվում են նաև ուսուցման շրջանակների հայեցակարգերը:

Գրականություն

1. Кайзер Ф.И., Камински Х. Методика преподавания экономических дисциплин.
2. Основы концепции, направленной на активизацию процесса обучения, с примерами. СПб.: НПО «Мир и Семья», 2002.
3. Learning Resources <http://www.adec.edu/online-resources.html>
4. Усманова М. В стране чудес, www.mizinov.net/articles/?artid=7664
5. Центр кооперативного обучения (Cooperative Learning Center, University of Minnesota) // www.co-operation.org

СТРАТЕГИИ ОБУЧЕНИЯ В ПАРТНЕРСТВЕ

Гайк Петросян

Айбусак университет, Др пед.наук, профессор

В статье представлен суть характеристики, проектирования структуры и процесс реализации стратегии обучения в партнерстве.

Ключевые слова: стратегии обучения, совместное обучение, групповая работа, активное обучение.

LEARNING STRATEGIES IN PARTNERSHIP

Hayk Petrosyan

Yerevan Hybusak University, Dr Ped.Sci, Professor, head of chair

The article presents the essence of the characteristics, design of the structure and the process of implementing a learning strategy in partnership.

Key words: learning strategies, collaborative learning, group work, active learning.

**ՀԵՌԱԿԱՐ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄՆ ԻԲՐԵՎ ՆՈՐԱՐԱՐԱԿԱՆ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Կարինե Պապիկյան

Երևանի Հայքուսակ համալսարան, մանկ. գթ. դոցենտ

Լիզա Հակոբյան

Ճիրակի պետական համալսարան, մանկ. գթ. դոցենտ

Ամփոփագիր. Հողվածը նվիրված է հեռավար ուսուցման ճիշտ կազմակերպմանը, համավարակի պայմաններում դրա նպատակահարմարությանը, տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունքում կրթության որակի բարելավմանը և արդյունավետության բարձրացմանը: Ուսումնասիրված է կրթական ոլորտում նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառման փորձը: Ներկայացված են առավել մեծ կիրառություն ունեցող մի քանի մեթոդներ ու տեխնոլոգիաներ: Ընդգծված են հեռավար ուսուցման առավելությունները:

Հիմնաբառեր. հեռավար ուսուցում, տեղեկատվական-հաղորդակցական տեխնոլոգիաներ, միասնական հարթակ, շրջված դասարան, Վեբ որոնում:

Ժամանակակից աշխարհն արագ է փոխվում, դրա հետ բնականաբար փոփոխության են ենթարկվում կյանքի բոլոր բնագավառներին վերաբերող հիմնարար արժեքները: Յուրաքանչյուր ոլորտում իրականացվող փոփոխությունների շղթան ստիպում է մարդկանց վերանայել հին արժեքները, վերաիմաստավորել դրանք և ստեղծել նորերը: Այդ փոփոխությունները չեն կարող չարտացոլվել հասարակության կարևոր և փոփոխություններին արագ արձագանքող կառույցում՝ հանրակրթական դպրոցում: Ժամանակ առ ժամանակ փոխվում են նաև դպրոցին ներկայացվող տարաբնույթ պահանջները:

Համավարակի պայմաններում առցանց կրթությունը լուրջ մարտահրավեր դարձավ հանրակրթական դպրոցի, ուսուցիչների, սովորողների, անգամ նրանց ծնողների համար: Եվ ուսուցիչների առջև մի կարևոր հիմնահարց դրվեց՝ նպաստել սովորողների կրթության իրավունքի իրացմանը արտակարգ դրության պայմաններում, ապահովել կրթության շարունակականությունը, առցանց կրթության հասանելիությունը, բարելավել կրթության որակը: Այսօր հեռավար ուսուցումը դարձել է որակյալ, արդիական ու հասանելի կրթության հրամայական և ուսուցման նորարարական գործիք ոչ միայն ՀՀ-ում, այլև ամբողջ աշխարհում:

Նախապայմություն

Հեռավար ուսուցումը կրթության որակապես նոր ձև է, որն առաջացել է XX դարի վերջում՝ շնորհիվ տեղեկատվական ու հաղորդակցական տեխնոլոգիաների: Ռադիոյի և հեռուստատեսության հայտնվելը կարևոր դարձավ կրթության համար: Եթերում հեռարձակվող ուսումնական հեռուստահաղորդումները

րի շնորհիվ ուսուցման լսարանը հարյուրապատկվեց: Սակայն դրանք էական թերություն ունեին՝ սովորողը չունեի հետադարձ կապի հնարավորություն:

«Մասնագետների մեծ մասի կարծիքով, հեռավար ուսուցման զարգացման հիմնական փուլն սկսվեց 1969 թվականին՝ աշխարհում առաջին հեռավար ուսուցման համալսարանի՝ Մեծ Բրիտանիայի Բաց համալսարանի հիմնադրումով: Այն ազդարարեց բաց կրթության դարաշրջանի սկիզբը. այլ երկրներում ևս մի շարք բաց համալսարաններ հիմնադրվեցին՝ նպաստելով հեռավար ուսուցման տեսական և գործնական հիմքերի զարգացմանը: Համալսարանի անվանումը բացատրվում էր նրա մատչելիությամբ, հասանելիությամբ, ինչը պայմանավորված էր ոչ բարձր գնով և լսարանային պարապմունքներին ոչ այնքան հաճախ այցելելու հնարավորությամբ» [1, էջ 7]:

Մեծ Բրիտանիայի փորձը միակը չէր հեռավար ուսուցման կատարելագործման առումով: Նման համալսարաններ հիմնվեցին Ավստրալիայում, Գերմանիայում, Հնդկաստանում, Իսպանիայում, ԱՄՆ-ում, Կանադայում և այլուր: Ընդամենը տասնհինգ տարվա ընթացքում տարբեր երկրներում հիմնադրվեցին մոտ 200 ոչ ավանդական համալսարաններ:

XXI դարում համացանցի և համակարգիչների մատչելիության շնորհիվ հեռավար ուսուցումը էլ ավելի մեծ տարածում գտավ: Համացանցի հայտնվելն ավելի բեկումնային եղավ, քան ռադիոյի և հեռուստատեսության հայտնվելը: Հնարավոր դարձավ հաղորդակցությունը և, ամենակարևորը, հետադարձ կապի ապահովումը յուրաքանչյուր սովորողի համար՝ անկախ նրա գտնվելու վայրից: Սա հեռավար ուսուցման ելակետն է, հիմքը, առավելությունը:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կանխատեսումների համաձայն՝ XXI դարում սովորողները լսարանում անցկացնելու են ուսումնառության համար հատկացված ժամանակի ընդամենը 30-40%-ը: Այդու 40%-ը ծախսելու են հեռավար ուսուցման ժամանակակից հաղորդակցական միջոցների կիրառման, մնացած ժամանակը՝ ինքնակրթության: Դա նշանակում է, որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների միջոցների կիրառումը անընդհատ ուսուցման բոլոր օղակներում կմեծանա [1, էջ 8]:

ՀՀ-ում ստեղծել են բոլոր պայմանները, հեռավար ուսուցումը հնարավոր և իրականալի դարձնելու համար [2, հոդված 12]: Դրան նպաստում են ՀՀ-ի կառավարության մի շարք ձեռնարկումներ.

- ՏՀՏ ոլորտը ՀՀ կառավարության կողմից ճանաչվել է որպես տնտեսության ամենաարագ զարգացող և ամենաբարձր հավելյալ արժեք ձևավորող [3, 2-7]:

Ինստիտուցիոնալ տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունեցավ 2004 թ. կրթության ոլորտում ՏՀՏ ծրագրերը համակարգող պետական կառույցի՝ «Կրթական տեխնոլոգիաների ազգային կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի (www.ktak.am), ստեղծումը, ինչը թույլ տվեց հանրակրթության ոլորտում ՏՀՏ-ի ներդրման գործողությունները դարձնել առավել ուղղորդված և համակարգված:

- Ստեղծվել և արդյունավետ գործում է «Հայկական կրթական միջավայր» պորտալը (www.armedu.am):

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Թվայնացվել են միջին և ավագ դպրոցի հիմնական առարկաների գրեթե բոլոր դասագրքերը, որոնք հասանելի են առցանց:
- ՏՀՏ-ի ներդրմանը զուգահեռ ընթացել են տարբեր առարկաների ուսուցիչների վերապատրաստումներ՝ ՏՀՏ գրագիտության և ՏՀՏ-ն որպես ուսուցման նոր միջոց ուսումնական գործընթացում կիրառելու ուղղությամբ:
- Մշակվել է «Պաշարների շտեմարան» կայքը (<http://lib.armedu.am>), որում, ըստ դասակարգված բաժինների, տեղադրված են փաստաթղթեր և կրթական գործընթացում կիրառվող բազմազան ուսումնամեթոդական նյութեր, այդ թվում՝ պետական և առարկայական չափորոշիչներն ու ծրագրերը, դպրոցական դասագրքեր, ուսուցչի ձեռնարկներ, ուղեցույցներ, շտեմարաններ, դասերի նմուշօրինակներ և այլն: Բացի այդ, ստեղծվել է հեռավար ուսուցման www.learning.armedu.am կայքը [4]:

Այսօր հեռավար ուսուցում կազմակերպելն ավելի դյուրին է դառնում այն պարզ պատճառով, որ ներկայիս սերունդը մեծացել է տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների միջավայրում: Մեր օրերում երեխաները շատ վաղ, դեռևս նախադպրոցական տարիքից են ընկղմվում ՏՀՏ աշխարհը: Կրթության մասնագետներն ու հետազոտողները տարբեր երկրներում ընդունում են, որ 21-րդ դարի երեխաների մոտ զարգացել է ներըմբռնում՝ ինտուիցիա, և որ նրանց ճանաչողական ու մտավոր պրոցեսները տարբերվում են նախորդ սերունդներից: Ներկայիս երեխաներին հիրավի համարում են «տեխնոգեն» երեխաներ, «թվային բնիկներ», քանի որ ՏՀՏ-ի օգտագործումը ներդաշնակ և «օրգանական» է նրանց մտածողությանը, և նրանք շատ ավելի արդյունավետ են օգտագործում ՏՀՏ-ն՝ որպես ապրելու, սովորելու ու շփվելու միջոց:

Մանկավարժագետների մեծամասնությունը պնդում է, որ հեռավար կրթությունը փողերի զուր վատնում է: Ավանդական կրթական հաստատություններում սովորողները, նրանց կարծիքով, գիտելիներ են ձեռք բերում ոչ միայն դասախոսությունների ժամանակ, այլև ուսուցչի-դասախոսի հետ շփվելու արդյունքում: Բացի այդ, ուսուցման հեռավար ձևերը չեն կարող համապատասխան հսկողություն ապահովել սովորողի կողմից ինքնուրույն կատարվող թեստային և ստուգողական աշխատանքների վրա (չէ՞ որ սովորողին հասանելի են համացանցի ընձեռած հնարավորությունները): Հնարավոր է՝ նրանք իրավացի են, հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է պրակտիկ մասնագիտություններին և այն առարկաներին, որոնք ավելի գործնական ուղղվածություն ունեն: Սակայն հեռավար ուսուցման վերաբերյալ կանխատեսումները միանշանակ են, երբ խոսքը վերաբերում է համաճարակների պայմաններում ուսուցում կազմակերպելուն:

Հեռավար ուսուցում կազմակերպելը ձեռնառու է նրանով, որ ուսումնական տարածքների խնդիր չկա: Առկա ուսուցման դեպքում տարածքների վարձակալման ծախսերն ավելի մեծ են, քան հեռավար ուսուցման համար անհրաժեշտ հաշվողական տեխնիկայի հզորացման ծախսերը: Ծախսերը մեծ են

միայն հեռավար ուսուցման ծրագրերի ստեղծման փուլում: Երբ դրանք արդեն մշակված են, իսկ դասավանդման, ստուգման և գնահատման մեթոդները՝ ներդրված, այլևս սկզբունքային տարբերություն չկա, թե քանի մարդ է սովորում այդ մեթոդով՝ 100, թե 1000: Պրակտիկան ցույց է տալիս, որ շատ ուսումնական հաստատություններում հեռավար ուսուցմամբ սովորողների թիվը հավասար է կամ էլ մի քանի անգամ գերազանցում է առկա ուսուցմամբ սովորողների թիվը:

Հառավար ուսուցումը՝

1) հնարավորություն է ընձեռում սովորել ցանկացած ուսումնական հաստատությունում՝ չհեռանալով հիմնական բնակության վայրից,

2) ավելի էժան է, քան առկան,

3) համացանցային տեխնոլոգիաների կիրառմամբ ուսուցումը սահմանափակ տեղաշարժման հնարավորություններ ունեցող և հաշմանդամ անձանց համար ճանապարհ է բացում դեպի բարձրագույն կրթություն (այդ թվում արտասահմանյան բուհերում), ինչը բոլոր զարգացած երկրների սոցիալական քաղաքականության, սոցիալական խնդիրների լուծման գերակա ուղղություններից է:

Հեռավար ուսուցման դեպքում սովորողը՝

1) ինքն է ընտրում իր համար ամենահարմար ուսուցման ժամանակը,

2) կարող է սովորել «իր սեփական արագությամբ» և իրեն հարմար ռեժիմով,

3) կարող է կենտրոնանալ ուսումնական նյութի որոշակի մասերի վրա,

4) կարող է ամեն օր ստուգել իր գիտելիքները,

5) կարող է ավելի շատ համագործակցել դասախոսի հետ,

6) կարող է ավելի արագ ստանալ անհրաժեշտ տեղեկությունները:

Համացանցային ուսուցման համատեքստում «կենդանի» դասերի նպատակն է.

1) օգնել սովորողներին՝ ավելի լավ յուրացնելու դասընթացը,

2) ապահովել դրական հետադարձ կապ և խթանել ուսուցումը,

3) ուսուցումը կազմակերպելիս հաշվի առնել յուրաքանչյուր սովորողի հույզերը,

4) օգտագործել ուսուցման հոգևոր բաղադրիչներ,

5) օգնել սովորողներին ճիշտ հարցադրումներ կատարելու,

6) որոշել սովորողի ուսուցման պահանջարկը:

Նշված գործոնների համադրումը թույլ է տալիս նորովի իմաստավորել և գնահատել հեռավար ուսուցման պոտենցիալ հնարավորությունները: Սակայն չպետք է մոռանալ համակարգչային անվտանգության խնդիրների մասին, և այս հարցերը սովորողների հետ անընդհատ քննարկման առարկա պետք է լինեն [5, էջ 5]:

Այս գործընթացն ավելի դյուրին և հարթ կրնա լինել, եթե ուսուցիչները ճիշտ ընտրեն համապատասխան ուղիներ, ուսումնառության համապատասխան մեթոդներ, որոնք որոնք թույլ կտան հեռավար ուսուցման դրական կողմերը ծառայեցնել կրթության որակի ապահովմանը:

Շրջված դասարան

«Շրջված դասարան» մեթոդը հեռավար ակտիվ ուսուցման մոդելներից է, որը հնարավորություն է տալիս ավանդական ձևով անցկացվող դասախոսությանը մասնակցել տանից՝ մուլտիմեդիա տեխնոլոգիաների միջոցով, այնուհետ ուսուցչի օգնությամբ արդեն աշխատել ստացված տեղեկատվության յուրացման, վերլուծության ու կիրառման վրա:

«Շրջված դասարան» մեթոդի կիրառման ժամանակ տեսական մասի յուրացումը կատարվում է տանը, որը դասավանդողին հնարավորություն է տալիս սովորողների հետ ակտիվ և ինտերակտիվ ուսուցման համար ավելի շատ ժամանակ շահել: Այս դեպքում փոխվում է նրա դերը՝ գիտելիքներ փոխանցողի դերից նա ստանձնում է միջնորդի, խորհրդատուի, ինչպես նաև սովորողներին ակտիվացնողի, փոխազդեցության ստեղծողի և ղեկավարողի դերի, ով ներառում է սովորողներին իր դասընթացի պատրաստմանը:

Երբ ուսուցիչն առաջարկում է սովորողներին կարդալ տեքստը դասից առաջ, ներկայացնելու համար թեմայի շուրջ ինքնուրույն նյութ պատրաստել, նյութեր որոնել, դա այնքան էլ նոր մեթոդ չէ, և շատ ուսուցիչներ այն կիրառել են ամեն օր: Օրինակ, այն ուսումնական հաստատությունները, որոնցում մինչ համավարակը գործել է Google Classroom /Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ/, Moodle /ՀՀ ԳԱԱ/, կիրառել են այս մեթոդը, և, ճիշտ կիրառելու դեպքում, /ըստ սովորողների ու դասավանդողների շրջանում անցկացված հարցումների/ բարձրացել է կրթության որակը: Տեղեկատվական և հաղորդակցության տեխնոլոգիաները ավելի ու ավելի մատչելի են դառնում իրենց հեշտ օգտագործման, ցածր գնի կամ անվճար լինելու շնորհիվ, իսկ դրանց զարգացումը խթանում է «Շրջված դասարան» մեթոդի, հեռավար ուսուցման, տարբեր զանգվածային բաց առցանց դասընթացների ստեղծումը՝ ներգրավելով հազարավոր սովորողների: Առավելություն է նաև, որ այն լավ միջոց է ուսուցման գործընթացի փուլերը անհատականացնելու համար: Սովորողներն այս դեպքում հետևում են դասին իրենց համար ցանկալի տեմպով, կարող են դիտել տեսանյութն այնքան անգամ, որքան ցանկանում են, կարող են դանդաղեցնել կամ արագացնել իրենց ուսուցման տեմպը: Կարելի է ավելի շատ ժամանակ տրամադրել անհատապես կամ սովորողների փոքր խմբերի հետ աշխատու համար՝ նրանց առաջարկելով իրենց կարիքներին համապատասխան ուսուցում: Արդյունքում ավելի շատ ժամանակ է հատկացվում հմտություններ ձևավորելուն, զարգացնելուն և խորացնելուն՝ կատարելով ավելի բարձր մակարդակի ճանաչողական առաջադրանքներ, որոնք ավանդական դասաժամերի դեպքում կատարվել են դասերից հետո: «Եթե հաշվի չառնենք տեխնիկական, երբեմն նաև համապատասխան սարքավորումների բացակայության պատճառով առաջացող դժվարությունները, «Շրջված դասարան» մեթոդի կիրառման դեպքում սովորողը դառնում է իր ուսուցման ակտիվ դերակատարը և մասնակցում է դասընթացի համաստեղծմանը» [6, էջ 27]:

ՎԵՔ որոնում (Web-Wuest)

WEB որոնումը /համացանցային որոնումը/ հետազոտության վրա հիմնված ուսումնական գործունեություն է, որի ընթացքում սովորողի ձեռք բերած տեղեկույթը, գիտելիքները ստացվում են համացանցային աղբյուրներից՝ կայքեր, գրադարաններ, էլեկտրոնային ուսումնական ռեսուրսներ: Այս մեթոդով ուսուցումը ենթադրում է ելակետային մի հարցադրում կամ խնդիր, որի լուծման նպատակով առաջարկվում է հետազոտել գոյություն ունեցող վարկածները, մոդել կառուցել կամ խնդիր լուծել: Իսկ խնդիրը լուծելու համար անհրաժեշտ է համապատասխան տեղեկատվություն: Մեթոդը չի բացառում համացանցից բացի տեղեկատվության այլ աղբյուրների /գրքեր, հոդվածներ, շտեմարաններ և այլն/ օգտագործումը:

Որպեսզի հետազոտությունը չդառնա սոսկ թարգմանելու կամ աղբյուրները ներկայացնելու գործընթաց, սովորողներին տրվում են այնպիսի հարցեր, որոնց հնարավոր չէ պատասխանել սոսկ տեղեկություն հավաքելով կամ պատճենելով: Օգտակար կլինի տվյալ թեմայի մասին հնարավորինս շատ փաստեր, կարծիքներ, օրինակներ պարունակող տեղեկություն տալ սովորողներին, որոնք կարող են ընտրել, վերլուծել, համեմատել:

Վեք որոնումը հնարավորություն է տալիս սովորողներին որոնել, վերամշակել այդ տեղեկությունները՝ ստեղծելով նոր արդյունք՝ համեմատել, սեփական վարկածներ առաջադրել, լուծման ճանապարհներ առաջարկել և այլն: Դա հնարավորություն է տալիս նոր տեղեկությունը ոչ թե մեխանիկորեն ավելացնել նախկին գիտելիքներին, այլ կառուցել մտավոր գործունեության նոր՝ տրամաբանական մոդել, որը հետագայում հնարավոր կլինի կիրառել նման հետազոտական աշխատանքների ընթացքում: Առանց համացանցի դժվար կլինի լուծել նման խնդիրը, քանի որ գրեթե անհնար է յուրաքանչյուր թեմայի մասին լայնամասշտաբ և բազմաբնույթ տեղեկություն հավաքել: Վեք որոնման հետազոտությունները կարելի է համատեղել խմբային ուսուցման հետ՝ նախապես հստակեցնելով խմբի յուրաքանչյուր անդամի պարտականությունները /հաշվի առնելով յուրաքանչյուրի առանձնահատկությունը/ և քայլերը: Մեթոդը կիրառելիս պետք է ավելի ուշադիր լինել, քանի որ համացանցում տեղեկույթը ոչ միշտ է հավաստի, և ոչ հստակ չափանիշներով որոնումը կարող է սովորողին շեղել որոնման հիմնական ուղղություններից /այստեղ մեծանում է ուսուցչի ուղղորդող դերը/ [7, էջ 105-106]:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ սովորողները դեռևս չեն տիրապետում առցանց ուսուցում կազմակերպելու բոլոր համակարգերին, ինչպես նաև տարբեր է համակարգչային, տեխնիկական սարքերին տնօրինելու, տիրապետելու մակարդակն ու փորձառությունը, յուրաքանչյուր ուսումնական հաստատություն ինքն է ընտրում սովորողներին, տվյալ համայնքին հարմար համակարգ, միասնական հարթակ, պայմանով, որ բոլոր մասնակիցները/ սուբյեկտները կունենան այդ հարթակում տեղադրված բոլոր առարկաների ռեսուրսները /էլեկտրոնային/, առցանց հանդիպումների, տեսադասերի համար ընտրվի

տեսազանգի այն միջոցը, որը հասանելի կլինի բոլոր սովորողներին:

Գրականություն

1. Բեգիրջյան Խ. և այլք, Հեռավար ուսուցման կազմակերպումը և իրականացումը կանոնակարգող փաստաթղթերի ժողովածու, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա, Ասողիկ, Երևան, 2017:
2. ՀՀ օրենքը «Կրթության մասին», հոդված 12:
3. ՀՀ կառավարության որոշումը «SS ոլորտի խթանման ծառայությունների 2015 թվականի ծրագիրը հաստատելու մասին», 15.01. 2015 թ. N 27-Ն
4. Հեռավար ուսուցման համալիր էջ (armedu.am)
5. Ստեփանյան Ռ., Երեխաների առցանց անվտանգության ապահովումը, Երևան, 2017, Ասողիկ
6. Ստեփանյան Ռ., «Շրջված դասարան» մեթոդի ընդհանուր նկարագիրը, «Մարդ և հասարակություն» գիտամեթոդական վերլուծական ամսագիր, N 5 -2017, էջ 24-30:
7. Սարուխանյան Ս., Միրումյան Մ., Դիշաղաջյան Ն., Փուլային ուսուցման եղանակ, Երևան, «Զանգակ-97», 2014 թ.:

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ КАК ИМПЕРАТИВ ИННОВАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

¹К.М. Папикян, ²Л.Г. Акопян

¹Ереванский университет Айбусак, ²Ширакский госуниверситет, Гюмри

Аннотация Статья посвящена использованию технологий ИКТ в образовательной системе, улучшению качества образования и повышению его эффективности. Изучен опыт применения новейших технологий в образовательной сфере. Представлены несколько методов и технологий, имеющих более широкое применение. Подчеркнуты преимущества дистанционного обучения, эффективность его использования в условиях совместимости.

DISTANCE LEARNING IN THE REPUBLIC OF ARMENIA IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

¹K.M. Papikyan, ²L.H. Hakobyan

¹Yerevan Haybusak University, ²Shirak State University, Gyumri

Summary: The article is dedicated to the correct organization of distance learning, its expediency in the conditions of the epidemic, the improvement of the quality of education as a result of the use of information and communication technologies, and the increase of efficiency. The experience of using the latest technologies in the field of education has been studied. Here are some of the most commonly used methods and technologies. The benefits of distance learning are emphasized.

**ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ
ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՌԻՍՈՒՑԶԻ ԱՆՁԻ
ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՈՒՄ**

Արմինե Վահանյան

*Երևանի «Հայթուսակ» համալսարան, «Մանկավարժության և հոգեբանության»
ամբիոն, դասախոս*

Թեհմինա Գոմցյան

Երևանի «Հայթուսակ» համալսարան, մագիստրոս

Ամփոփագիր ժամանակակից ուսուցիչն աշխատում է մասնագիտական վերապատրաստման և մասնագիտական արդյունավետություն ակնկալող բարձր պահանջների պայմաններում. անհատական առանձնահատկություններ և հաղորդակցման հմտություններ, գործնական խնդիրների լուծման համար փոխգործակցության կարողություններ, գործունեության փարբեր տեսակները պլանավորելու և արդյունավետորեն իրականացնելու ունակություններ: Ուսուցչի մասնագիտական գործունեության մեջ ի հայտ եկած նոր պայմանները պահանջում են արդյունավետ մանկավարժական աշխատանքի անձնական պատրաստակամության փարբեր կողմերի ուսումնասիրություն և, իհարկե, գործունեության ներկա պայմաններում մասնագետի հոգեբանական աջակցության իրական հնարավորություններ:

Առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում ուսուցչի անհատականության ձևավորումը և զարգացումը նրա գործունեության մեջ՝ ժամանակակից կրթական պայմանների համապատասխանում, որի փուլերն ու առանձնահատկությունները կարող են լուրջ ազդեցություն ունենալ ինչպես կրթական գործունեության արդյունավետության, այպես էլ ուսուցչի հոգեբանական առողջության պահպանման ցուցանիշների վրա:

Հիմնաբառեր: Մանկավարժական գործունեություն, անհատական առանձնահատկություններ, ուսումնական գործունեության սուբյեկտ, կրթական պարադիգմ, մանկավարժական կողմնորոշում, մանկավարժական նպատակադրումներ, մանկավարժական մրատրոլություն, մանկավարժական արտացոլում, մանկավարժական մարտավարություն, ուսուցչի անձ, ճգնաժամային իրավիճակ:

Սուբյեկտի կատեգորիան առաջատարներից է հոգեբանության մեջ և ընդգծում է մարդու մեջ գործունեության սկիզբը, առարկաների կամ այլ սուբյեկտների վրա ազդելու կարողությունը, նպատակների սահմանումը, գործողությունների պլանավորումը, դրանց իրականացումը, վերահսկումը և գնահատումը, արդյունքների ձեռքբերումը, գործունեության մեջ նրանց ստեղծագործական ներուժի իրականացումը: Ուսուցիչը համատեղում է իր մեջ ուսումնական գործընթացի անհատական սուբյեկտին և հասարակական սուբյեկտին՝ որպես սոցիալական արժեքների և գիտելիքների յուրօրինակ համակարգող:

Դպրոցում կրթական գործընթացի առանձին սուբյեկտներն են ուսուցիչները և աշակերտները: Աշակերտների ծնողներն իրականացնում են կրթա-

կան գործառույթներ և օգնում են կրթական գործունեության կազմակերպմանը: Ավելի լայն իմաստով՝ դպրոցի ուսուցչական կազմը հանդես է գալիս որպես ուսումնական գործընթացի սուբյեկտ: Ուսուցիչը՝ որպես ուսումնական գործունեության սուբյեկտ, հանդես է գալիս որպես սերունդների հանդիպման համակարգող, կազմակերպիչ և անմիջական մասնակից, որոշակի անձնային բնութագրիչների կրող, որը ենթադրում է ազատ և գիտակցված ինքնորոշում մանկավարժական պրակտիկայում՝ պատասխանատվություն ստանձնելով մատաղ սերնդի ուսման և դաստիարակության արդյունքների համար: Նրա գիտակցության մեջ կրթության արժեքներն արդիականացվում և վերափոխվում են նպատակների, որոնք իրականացվում են համարժեք միջոցներով :

Ներկայումս, մանկավարժության մեջ առանձնացվում են երկու հիմնական կրթական պարադիգմներ՝ *դիդակտակենտրոն* (կամ գիտելիքային, տեղեկատվական, ավտորիտար) և *հումանիստական* (անհատականությանը միտված):

Դիդակտակենտրոն կրթական պարադիգմը, որը ենթադրում է ավտորիտար մոտեցում ուսմանը և դրա գերակշռող տեղեկատվական կողմնորոշմանը, ուղղված չէ սովորողի և ուսուցչի հետաքրքրությունների և կարիքների համակարգը հաշվի առնելուն, նրանց անձնական ներուժի բացահայտմանը և ուսումնական գործընթացում համատեղ ստեղծմանը: Դիդակտակենտրոն կրթական պարադիգմը սովորողին ներկայացնում է որպես առարկայի ուսուցչի, ուսուցման և կրթական ազդեցությունների օբյեկտ, ըստ էության, հանդես է գալիս որպես հարկադրանքի մանկավարժություն: Նա, ինչպես նշել է Գ.Կ. Սելևկոն [1], կենտրոնացած է բացատրական-նկարագրական մեթոդի գերակշռման վրա, պատրաստի գիտելիքներ ստանալու, օրինակներով սովորելու, նյութի ներկայացման բանավոր ձևերի, սովորեցրածը մտապահելու և հասկանալու վրա: *Դիդակտակենտրոն* կրթական պարադիգմի մարմնացումը ավանդական ուսուցումն է, որն իրականացնում է պահանջների ավտորիտար մանկավարժություն:

Ավտորիտարիզմն արտահայտվում է սովորողի գործունեության կարգավորման, դասավանդման ընթացակարգերի հարկադրանքի, վերահսկողության կենտրոնացման կողմնորոշման մեջ: Եթե սովորողի դիրքը ավանդական ուսուցման դեպքում ուսուցչի դասավանդման ազդեցության օբյեկտն է, ապա ուսուցչի դիրքը մանկավարժական գործունեության սուբյեկտն է, հրամանատարը, դատավորը, միակ նախաձեռնող անձը, ավտորիտար ղեկավարը: Դասերին գերակշռում է միջակ մոտեցումը, որպես կանոն, անհատականացում չկա, հետադարձ կապը թուլանում է, չնայած հայտարարվում է հակառակը. ուսուցչի գործունեությունը հիմնականում պաշտոնականացված է:

Հումանիստական կրթական պարադիգմը ենթադրում է մանկավարժական հաղորդակցության ժողովրդավարացում, պարտադրանքի մերժում, յուրաքանչյուր երեխային բնորոշող տաղանդի որոնում, դրական խթանման առաջնահերթություն և երեխայի ազատ ընտրության, սխալվելու, իր տեսա-

կետն ունենալու իրավունք: Աշակերտն ու ուսուցիչը ուսումնական գործընթացի լիարժեք սուբյեկտներ են:

Առանց պարտադրանքի պահանջմունքը հիմնված էսովորողի վստահության, խանդավառության վրա, շեշտը դրվում է նրա անկախության և նախաձեռնողականության վրա: Կրթական մոտեցման հիմքը յուրաքանչյուր երեխայի համար դրական Ես-հայեցակարգի ձևավորումն է, կրթական գործընթացում ստեղծագործականության համակողմանի խթանումը, աշակերտների ստեղծագործական ինքնաբացահայտման ցանկությունը: Աշակերտակենտրոն տեխնոլոգիաներում դասի մեթոդաբանությունը բազմազան է. դրա բնութագրական առանձնահատկությունները ուսանողի և ուսուցչի համագործակցությունն է (ուսուցիչը գործում է հավասարների մեջ առաջինի դիրքում), գերակշռում են ստեղծագործական գործունեության տեսակները, օգտագործվում են ուսուցման ակտիվ մեթոդներ (խմբային քննարկումներ, խաղերի մոդելավորման մեթոդներ, խնդիրներ- առաջադրանքներ): Իրականացվում են հեղինակության, կրթական երկխոսության, դիրքորոշման, բազմակարծության մոտեցումների, էքսկուրսիայի (ճանապարհորդության) սկզբունքները՝ որպես խանդավառ և անկողմնակալ մուտք գիտելիքների աշխարհ:

Ուսանողներին տրվում է ընտրության իրավունք: Նրանք կարող են ընտրել դժվարության մակարդակը, բնույթը, առաջադրանքների քանակը, ուսումնական աշխատանքի արդյունքների ներկայացման ձևը և ժամանակը: Այս դեպքում, ուսուցիչն ավագ դաստիարակ է, փորձագետ, համակարգող, խնդիրների կազմակերպման ղեկավար և ոգեշնչող:

Ուսուցչի ստեղծագործական ինքնաիրացումը մասնագիտական աշխատանքում շատ ավելի լայն մասշտաբներ է ստանում, քան դիդակտակենտրոն կրթության մեջ: Չնայած ավանդական ուսուցման մեջ ուսուցիչը հանդես է գալիս որպես ուսումնական գործընթացի սուբյեկտ, նրա սուբյեկտիվ դիրքը հիմնականում սահմանափակ է: Նա կախված է մանկավարժական աշխատանքի կազմակերպման գերակշռող նորմերից և կարծրատիպերից, դպրոցի ղեկավարության կարծիքից, որը մեծապես կարգավորում է իր աշխատանքը և պահանջում է հրատապորեն հետևել հրահանգներին՝ ելնելով կրթության որակի ֆորմալ ցուցանիշների ապահովման անհրաժեշտությունից (ակադեմիական կատարում), որոնք հաճախ կեղծվում են:

Ուսուցչի սուբյեկտիվ հատկությունների կառուցվածքի առաջատար բաղադրիչը մանկավարժական կողմնորոշման տեսակն է [2;3;4;5]՝ արտացոլելով ուսուցչի մասնագիտական գործունեության շարժառիթային և իմաստային ասպեկտները: Ա.Բ. Օրլովը [6]: սահմանում է ուսուցչի «կենտրոնացման» տեսակները. իրենց սեփական շահերի, վարչակազմի, ծնողների, գործընկերների, առարկայի (մանկավարժական գործընթացի մեթոդաբանական կողմը), երեխայի շահերի վրա: Հեղինակը նշում է, որ կենտրոնացման այս տեսակները, բացի վերջինից, «մոնոսուբյեկտիվ, ավտորիտար, ոչ անձային

մանկավարժության» դրսևորում են [6; էջ 160]:

Ուսուցչի մանկավարժական կողմնորոշումը դիդակտակենտրոն կրթական պարադիգմի իրականացման համատեքստում հաճախ ենթադրում է կենտրոնացում վարչակազմի շահերի կամ դասավանդման մեթոդական ասպեկտների վրա, ինչը խախտում է ուսուցչի ստեղծագործական ինքնաբացահայտումը և սովորողի շահերը, ով հանդես է գալիս բացառապես որպես մանկավարժական ազդեցության օբյեկտ: Միննույն ժամանակ, ուսուցիչը սահմանափակ է մանկավարժական նպատակ դնելու հարցում (նպատակները որոշվում են «վերևից» կամ կոշտ ամրագրվում են մեթոդական ձեռնարկներում նշվածների կողմից), գործունեության պլանավորումը, դրա վերահսկումը և գնահատումը նույնպես որոշվում են արտաքին սահմանված ցուցիչներով և չափանիշներով: Մանկավարժական աշխատանքի իմաստը մասնագիտական համայնքում ինքնահաստատումն է, գերակշռող նորմերին և կարծրատիպերին համապատասխանության հաստատումը: Հետագայում անհատականության ձևավորումը իջեցվեց սոցիալական և օբյեկտիվ նորմերի ներքնայնացմանը, կանոնների նման վարքի ձևավորմանը, որոնք անտեսում էին զարգացման կենսական և էքզիստենցիալ կողմերը: Վերջապես, տեղի ունեցավ կրթական նպատակների պրագմատիկ սահմանափակում՝ գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների (CAS), բարոյական նորմերի յուրացման և հոգու և հոգևորության ամբողջական զսպման մեջ: Մանկավարժական գործունեության առանձնահատկությունն այն է, որ ոչ միայն ուսուցչի մասնագիտական հմտությունները, այլև *նրա անձը* որպես ամբողջություն, գործում են որպես միջոց, որն ուղղակիորեն ապահովում է դրա արդյունավետությունը:

Անհատականությանն ուղղված պարադիգմը ենթադրում է, որ կրթական առաջատար գործոնը ուսուցիչն է՝ որպես մշակույթի, համընդհանուր արժեքների, հոգևոր սկզբունքների, բարձր բարոյականության, ստեղծագործական, վերափոխիչ գործունեության մեթոդների կրող՝ բնական, մշակութային-առարկայական, սոցիալական և ներքին աշխարհներում: Ուսուցիչը ոչ միայն պլանավորված և վերահսկվող մանկավարժական գործունեության սուբյեկտ է, այլև դիտարկվում է ավելի մեծ հարթության մեջ, ներառյալ կյանքի լայն պլանը և ուսուցչի դրական ինքնավերափոխումը: Ուսուցչի կողմից ուսման էֆեկտն ապահովելու փաստի հետ մեկտեղ նա սովորողներին ցույց է տալիս գիտելիքի նկատմամբ հետաքրքրված վերաբերմունքի օրինակ, աշխատանքի՝ որպես այդպիսին, ուրախ ընդունման օրինակ, հատկապես դրա ստեղծագործական տարբերակների, կենսունակկության, սիրո և այլոց անվերապահ ընդունումը: Անհատականությանն ուղղված մանկավարժության գաղափարներն իրականացվում են շատ ժամանակակից կրթական տեխնոլոգիաներում: «Մշակույթների երկխոսության» տեխնոլոգիան, որը մշակվել է Վ.Ս. Բիբլերի և Ս. Յու. Կուրգանովի կողմից, երկխոսությունը համարում է որպես մարդու ներքին բովանդակության անբաժանելի բաղադրիչ և նրա ազատության պայ-

ման, սովորեցնում է հասկանալ «աշխարհի բազմաձայնությունը» [7; էջ 134], և պահանջում է, որ ուսուցիչը կարողանա ունենդրել, ինչպես նաև տարբեր դիրքորոշումների, մշակութային հասկացությունների ընդունում և արտացոլում: Այս և անհատականությանը միտված այլ կրթական տեխնոլոգիաներում ուսուցիչը հուզական ներշնչող է, ստեղծագործական, ազատ, զարգացող, հոգևոր սկզբունքի կրող և սովորողի մեջ նրա ստացող: Ուսուցիչը, որպես մանկավարժական գործունեության սուբյեկտ, գործում է ըստ Ա. Կ. Մարկովայի [8] երեք հիմնական ասպեկտներով՝ մանկավարժական գործունեություն, մանկավարժական հաղորդակցություն, ուսուցչի անհատականություն: Վերջինս որոշում է մանկավարժական գործունեության և հաղորդակցության մեջ արտահայտված մասնագիտական դիրքը. արժեքային կողմնորոշումներ, իդեալներ, աշխատանքի ներքին իմաստներ: Մանկավարժական գործունեությունը մասնագիտական աշխատանքի տեխնոլոգիական ասպեկտն է, մանկավարժական հաղորդակցությունը՝ դրա կլիման և մթնոլորտը:

Ա.Կ. Մարկովայի [8] և Լ.Մ. Միտինան [9] առանձնացնում են հինգ հիմնական մասնագիտական հատկություններ՝ ուսուցչի սուբյեկտիվ հատկությունների կառուցվածքում. *մանկավարժական կողմնորոշում, մանկավարժական նպատակադրումներ, մանկավարժական մտածողություն, մանկավարժական արտացոլում, մանկավարժական մարտավարություն*: Այս որակները ներկայացնում են հոգեբանական մոտեցման, մասնագիտական գիտելիքների և հմտությունների սինթեզ: Ն.Վ. Կուզմինան [10] առանձնացնում է մանկավարժական ունակությունների երկու փոխկապակցված մակարդակ. ռեֆլեկտիվ-ընկալողական, մանկավարժական ազդեցության առարկայի (ուսանող) և նախագծի վերաբերյալ բողոքն արտացոլող՝ իրականացնելով սովորողների վրա մանկավարժական ազդեցության մեթոդների գրավչությունը: Ի.Ա. Զիմնյայան [11] ինտեգրելով և ներկայացված սխեմաները, փոխկապակցում է մանկավարժական կողմնորոշումը, արտացոլումն ու մարտավարությունը ռեֆլեկտիվ-ընկալողական ունակությունների մակարդակի մեջ [11; էջ 184]:

Ուսուցչի սուբյեկտիվ դերը ենթադրում է ոչ միայն սովորողի վրա նրա կազմակերպչական և զարգացող ազդեցությունն է, այլև ինքնավերափոխման անընդհատ գիտակցումը, ինքնակատարելագործման ցանկությունը, որը ուսումնական գործընթացի առաջատար գործոններից մեկն է: Ինքնազարգացումը ուսուցչի մասնագիտական որակների ձևավորման և ուսանողների համար ստանդարտ պայման է, նրանց ինքնաշարժը խթանելու աղբյուր, մանկավարժական փոխազդեցության կարևոր կրթական տարր: Ի. Ա. Զիմնյայան նշում է, որ կրթական գործընթացի առանձնահատկությունը կայանում է դրա սուբյեկտների զարգացման փոխադարձության մեջ. «Աշակերտի զարգացումը ենթադրում է ուսուցչի անընդհատ ինքնազարգացում, ինչը ովորողի զարգացման պայման է» [11; էջ 170]: Սովորողի անհատականության հարստացումը ենթադրում է, մասնավորապես, դրանում ուսուցչի անհատականության

իդեալական ներկայացում:

Առանձնացնում է ուսուցիչների մասնագիտական զարգացման հետևյալ մակարդակները.

- «Նորամուծություններ փնտրող»- ապահովում է սովորողների զարգացման առավել հասանելի և համակարգային արդյունքները, շոշափելի ներդրում է ունենում մանկավարժության զարգացման գործում;
- «Մասնագիտական» - զարգացման նպատակների անբաժանելի համակարգը համահունչ է գործընկերների նպատակներին, մանկավարժական գործիքների համակարգը համարժեք է նպատակներին, բարձր և կայուն արդյունքները ներդաշնակորեն ընդգրկում են սովորողի անհատականության բոլոր ոլորտները;
- «Փորձարար» - գիտակցաբար փորձում է նոր բաներ, օգտագործում է համարժեք միջոցներ զարգացման նպատակների իրականացման համար, այնուամենայնիվ, նպատակների տաքսոնոմիան չի կառուցում, գործունեության արդյունքներն անկայուն են և չեն հանգեցնում ուսանողի անհատականության ամբողջական զարգացմանը;
- «Ողջամիտ- պահպանողական» ուսուցիչն ուղղված է սովորողի անհատականության զարգացմանը, սակայն նպատակին հասնելու համար նա օգտագործում է ավանդական միջոցներ, որոնք աղեկվատ չեն զարգացման նոր առաջադրանքներին, գործունեության նախատեսված արդյունքները չեն հասնում ամբողջությամբ: Ուսուցիչը չի համարում ուսանողի անհատականության զարգացումը իր գործունեության հիմնական նպատակը, կենտրոնացած է ուսանողի գիտելիքների, հմտությունների և կարողությունների ձևավորման վրա, օգտագործում է ավանդական մեթոդական :
- «Ուսուցիչ անձ» կատեգորիան տարբեր հեղինակների կողմից միանշանակ չի ընդունվում: Առանձնանում են հետևյալ հոգեբանական կառույցները՝ կողմնորոշումը, բնավորությունը, ինքնագիտակցության ունակությունը: Իրենց հերթին, դրանցից յուրաքանչյուրը ներառում է որակների, հատկությունների, բնութագրերի մի ամբողջ համակարգ: Ուսուցչի անձնավորության ուսումնասիրության ավանդական մոտեցումը ոչ թե բաղկացուցիչ կառույցների ուսումնասիրությունն է, այլ դրանց հետևողական կապը միմյանց հետ: Մասերն ուսումնասիրվում են առանձին, ապա դրանք ամբողջականացվում են: Այնուամենայնիվ, ոչ իրենց կողմից վերցված անհատական նկարագրությունները, ոչ էլ նրանց ամբողջությունը ի վիճակի չեն ներկայացնել կենդանի մարդու ամբողջականության գաղափարը: Կենդանի համակարգերում ամբողջությունն է որոշում մասերը, ոչ թե մասերը՝ ամբողջությունը:

Անձի հոգեբանության մեջ կա այլընտրանքային մոտեցում՝ առանձնացում նրանից, ինչն իրականում կապված է անհատականության հետ: Ոչ թե ուսու-

ցջի, գիտնականի, բժշկի, ինժեների անհատականության հետ, այլ անհատականության՝ որպես միանգամայն հատուկ հոգեբանական երևույթի, որը տարբեր կերպ կարտահայտվի տարբեր մասնագիտությունների տեր մարդկանց մոտ: Հետագայում կկիրառվի անձնավորության, որպես ֆունկցիոնալ օրգանիզմի, ամբողջական մոտեցում: Անհատականության էությունը չի համընկնում ոչ խառնվածքի, ոչ էլ բնավորության հետ: Անձնավորության հիմքը մարդու դիրքն է աշխարհում, որը դրված է ընդհանուր իմաստային կազմավորումների համակարգի կողմից: Հումանիստական հոգեբանության մեջ ակնկալվում է անցում դեպի մարդու ամբողջական ընկալումը՝ ուսուցչի անձի խնդրին նայելով այլ՝ ոչ ավանդական տեսանկյունից:

Հումանիստական հոգեբանության հիմնական հոսքում Բ.Ս. Բրատուսը [12] մշակել է անձնական իմաստների մասշտաբ, որն ունի հինգ մակարդակային կառուցվածք և բովանդակություն (ըստ աճման կարգի)։

1. *գրեթե անանձնական* - չկա անձնական վերաբերմունք կատարված գործողությունների նկատմամբ,

2. *էպոգենտրիկ* - իմաստային նկրտումներն են անձնական շահը, հաջողությունը, հեղինակությունը, հարմարավետությունը, մնացած բոլոր մարդիկ՝ կախված դրանից, լավն են կամ հարմար,

3. *խմբակենտրոն* - մարդ իրեն նույնականացնում է խմբի հետ, խմբի հաջողությունը դառնում է գլխավորը, մարդն արժեքավոր է ոչ թե ինքն իրենով, այլ խմբի պատկանելությամբ,

4. *հումանիստական* - ընդհանուր մարդկային ուղղվածության իմաստային նկրտումներ. յուրաքանչյուր անձի համար դա ենթադրում է իրավունքների, ազատության և պարտավորությունների հավասարություն, արդյունք ստեղծելու ձգտում, ինչը հավասարապես օգուտ կբերի ուրիշներին,

5. *հոգևոր* - մարդը որոշում է իր սուբյեկտիվ հարաբերությունները Աստծո հետ, իսկ նրա աչքում դիմացինը սրբազան արժեք է ձեռք բերում՝ ըստ Աստծո պատկերի և նմանության:

Բացի անձնական իմաստների աստիճանակարգից, նկատի է առնվում յուրաքանչյուր մակարդակի յուրացման ինտենսիվությունը: Մակարդակների այս կամ այն քանակը առկա է յուրաքանչյուր մարդու մոտ, և իրավիճակայնորեն ինչ-որ պահի նրանցից մեկը շահում է: Բայց մենք կարող ենք խոսել տվյալ անձին բնորոշ մակարդակի մասին: Անհատական-իմաստային մակարդակի փոփոխությունները ուղեկցվում են խորը ճգնաժամով, հնարավոր են փոփոխություններ՝ զարգացման հետ կապված աճ և ռեգրեսի հետ կապված նվազում: Իմաստաբանական կառույցների բովանդակության փոփոխություններն ընդհանուր հոգեբանական օրինաչափություն են:

Իմաստային ուղղահայացը ուսուցչի զարգացած անհատականության մոդելի կառուցման հիմքն է: Այս մոտեցումը, կիրառական ոլորտում մոդել կառուցելիս և օգտագործելիս, համապատասխանում է «ամբողջը որոշում է

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

մասերը» սկզբունքին և չի հավակնում անձայրաժիր անձի ճանաչման վերջնականությանը: Առաջարկվող մոդելը հիպոթետիկ է և զարգացման ունիվերսալ ձև, հետևողական տեղակայում պարուրածն կոորդինատային համակարգում:

Այսպիսով, մարդու կյանքի յուրաքանչյուր պահը վերապրում է այս կամ այն մակարդակի զարգացումը, գտնվում է զարգացման այս կամ այն փուլում, ընդ որում այն ունի արդեն իսկ յուրացված բոլոր մակարդակները: Բայց ոչ բոլոր մարդիկ են հասնում հումանիստական և բարձրագույն հոգևոր մակարդակի առավելագույն բարձունքներին: Ուսուցչի անհատականության մոդելի վերաբերյալ այս գաղափարները բավարար են հետագա վերլուծության համար:

Գրեթե ոչ անձնական մակարդակում, մարդն անձնական հարաբերություն չունի կատարված գործողությունների հետ, նա ինքն իրեն նույնացնում է ուրիշի հետ՝ առանց ունենալու իր «սեփական դեմքը» միասնության մեջ, հարաբերությունների փոխարեն ամրացված կոշտ կապերով: Հոգեբանության մեջ նկարագրված համատեղելիության շարքում սիմբիոտիկ համախմբվածությունն ունի այդպիսի հատկություններ, ուստի մակարդակը կարելի է անվանել նաև սիմբիոտիկ:

Ընդհանուր մոդելը նախագծելով ուսուցչի անհատականության կիրառական խնդրի վրա, կարելի է ասել, որ գերակշռում է գրեթե ոչ անանձնական մակարդակը, ապա ուսուցիչը ծագում է սիմբիոտիկ միասնության իր աշակերտների հետ: Հնարավոր են մի քանի տարբերակներ: Առաջինը՝ երբ ուսուցիչը խաղում է «հոգեբանական մոր» դերը՝ նույնականացնելով աշակերտին նորածնի հետ, որը պետք է «սնվի հուզական կաթով»: Նման միասնությունը չի համապատասխանում աշակերտի հոգեբանական տարիքին և բարդացնում է նրա զարգացումը, իսկ ուսուցչի համար այն վերածվում է հուզական ոչնչացման:

Մեկ այլ դեպքում, ուսուցիչը, ով իրեն նույնացնում է վաղ մանկության տարիքի երեխայի մոր հետ, անքննադատորեն կրկնօրինակում է իր անհատականությունը սովորողի մեջ (ըստ սիմբիոզի գոյություն ունեցող սահմանումներից մեկի՝ հուզական-իմաստային միասնություն): Ավտորիտարիզմը՝ իր հայեցողությամբ երեխայի ճակատագիր կերտող ուսուցչի դիրքը, չնայած երեխայի ինքնահաստատման ցանկությանը, նույնպես կապված է անձի այս մակարդակի հետ: Հնարավոր տարբերակ է նաև, երբ սիմբիոզի մեջ ուսուցիչն ինքն է դառնում հոգեբանական երեխա և օգտագործում է սովորողներին որպես «հուզական կաթի» աղբյուր, որն աստիճանաբար իջնում է նրանց անձնային մակարդակին: Բոլոր տարբերակներում և աշակերտը, և ուսուցիչը հոգեբանորեն չափազանց կախված են միմյանցից, և որ ամենակարևորն է, երկուսն էլ ունեն հավանականություն բոլոր երեք շեղումների, որոնց հարուցիչը սիմբիոզն է:

Էգոցենտրիկ մակարդակը մարդուն դարձնում է ավելի մեծ նեգենտրո-

պիայի աղբյուր. կատարողականությունը մի փոքր ավելի բարձր է, նա ունակ է ստեղծագործելու, բայց գործունեության ուղղությունը միայն միակողմանի է՝ դեպի իրեն: Այս մակարդակում գտնվող մարդն իր կարիքների օգտագործման համար օգտագործում է մշակույթի օբյեկտներ, նրան կարելի է անվանել «մշակույթ սպառող»: Վերլուծելով ուսուցչի անձն այս տեսանկյունից, հարկ է նշել, որ միայն մշակութային առարկաներ սպառելով, նա դրանից դուրս է. այս մակարդակում սովորողներին մշակութային արժեքների փոխանցումն անհնար է: Եթե մակարդակը ծայրահեղ է, ապա ուսուցիչը չի կարող իրականում կատարել իր մասնագիտական պարտականությունները:

Խմբակենտրոն մակարդակը բնութագրվում է ավելի բարձր անձնական նեգենտրոպիայով: Իրականացման, ստեղծագործական հնարավորությունը արտահայտվում է նրանով, որ մարդն ի վիճակի է յուրացնել հասարակության և մշակույթի իրեն պատկանող բարոյական արժեքները, պահպանել դրանք և փոխանցել դրանք. դա մշակութային պատկանելության /մշակույթին պատկանելու/ մակարդակն է: Բայց նրա օգնությամբ անհնար է գերազանցել արդեն գոյություն ունեցող այդ ստանդարտները, նորմերը, կանոնները, օրենքները, մեթոդները, անել նոր բան, կատարել ինքնաբավ ընտրություն: Սա պահանջում է ավելի բարձր անձնական նեգենտրոպիա: Վերադառնալով ուսուցչին. նա սովորողներին թույլ է տալիս մշակույթի այն արժեքները, որոնցում ուսուցիչը ինքնորոշվել է:

Հումանիստական մակարդակում նեգենտրոպիան արդեն այնքան մեծ է, որ մարդն ունակ է էության ներուժի և կյանքի իրացման այնպիսի աստիճանի, ինչպիսին է նորի ստեղծում, որն իրականացվում է ի շահ բոլորի: Գտնելով իր սեփական, նոր իմաստները՝ մարդն այս մակարդակի օգնությամբ ստեղծում է նոր մշակույթ, որը երկխոսության մեջ է մտնում այլ մշակույթների հետ: Այս մակարդակը թույլ է տալիս ստեղծել և պահպանել իր յուրահատկությունը, և մինևույն ժամանակ, միասնության մեջ լինելով ներկայի և անցյալի այլ անձնային մշակույթների հետ, դիմակայելով համաշխարհային քաոսին: Ըստ այդմ, այս մակարդակը կնշանակվի որպես «մշակույթ ստեղծող»: Նման ուսուցչի աշակերտները կկարողանան բարձրանալ նրա մակարդակին: Հումանիստական մակարդակի ուսուցչի ներդրումը որոշվում է աշխատանքում հեղինակային, նոր ուղղություններով, բայց այնուամենայնիվ, իսկական մանկավարժական ստեղծագործությունը որոշվում է ոչ միայն մանկավարժական մշակույթի մեջ ներդրման, այլ նաև այն բանի միջոցով, ինչը կարելի է անվանել սովորողի անձնական մշակույթի ստեղծում, համաշխարհային քաոսին դիմակայելու արդյունք:

Հոգևոր մակարդակում անձնական նեգենտրոպիան այնքան մեծ է, որ այստեղ մահվանը դիմակայելու աստիճանն ունի այլ, արդեն գերանձնային ինտենսիվություն, բնորոշ ուժերի իրականացման հնարավորությունը մոտ է բացարձակին: Ուստի մշակույթի հանդեպ վերաբերմունքի առումով այս

մակարդակը կարելի է անվանել որպես գերմշակութային: Այս մակարդակի ուսուցիչը գերստեղծագործ է, և «նպատակակետին» հասնելուն պես նրա աշակերտները կկարողանան դառնալ իմաստուններ, փիլիսոփաներ, ստեղծագործ մարդիկ, որոնց միջոցով բարձր գաղափարները հասանելի կդառնան:

Մենք տեսնում ենք, որ կարևոր է ոչ միայն մակարդակների քանակի առավելագույն յուրացումը, այլ նաև դրանց գերակայության հարցը:

Ուսուցչի անձնական զարգացման գործընթացը սովորաբար չի դադարում մինչև մազերի ճերմակելը. դա ճշմարտություն է, բայց դրա իրական իմաստը չի գիտակցվում: Այն բաղկացած է ոչ թե մասնագիտական ունակությունների բարձրացումից, այլ ճգնաժամային իրավիճակում նոր իմաստային մակարդակների բարձրացումից, որոնք ակտիվ մասնագիտական կյանքի ընթացքում կարող են լինել մի քանիսը: *Յուրաքանչյուր վերելք տեղի է ունենում ներքին և արտաքին ոչնչացման, «ժամանակավոր մահվան» և «արյունալի ծննդյան» փորձի գնով:* Արդյունավետ ելքի հավանականությունը կարող է մեծացվել. անհրաժեշտ է մասնագիտացված, և ոչ թե ցանկացած հոգեբանական օգնություն, յուրօրինակ «մանկաբարձական» ծառայություն, իսկ դա իրական է և հնարավոր:

Գրականություն

1. Селевко, Г. К. Технологии педагогических советов // Школьные технологии. - 1998. - № 3. - Ч. 2. - С. 105-119
2. Кузьмина, Н. В. Методы исследования педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина. - Л.: ЛГУ, 1970.
3. Кузьмина, Н. В. Очерки психологии труда учителя - Л.: ЛГУ, 1967.
4. Кузьмина, Н. В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся // Вопросы психологии. - 1984. - № 1. - С. 20-26.
5. Кузьмина, Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Н. В. Кузьмина. - Л.: Знание, 1985
6. Орлов, А. Б. Психология личности и сущности человека: Парадигмы, проекции, практики / А. Б. Орлов. - М.: Академия, 2002. 128. Орлова, Т. В. Теоретические основы становления и развития современных образовательных учреждений // Завуч. - 2000. - № 3. - С. 86-95.
7. Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии: учеб. пособие / Г. К. Селевко. - М.: Народное образование, 1998.
8. Маркова, А. К. Психологические особенности индивидуального стиля деятельности // Вопросы психологии. - 1987. - № 5. - С. 40
9. Митина, Л. М. Учитель как личность и профессионал - М.: Дело, 1994
10. Кузьмина, Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Н. В. Кузьмина. - Л.: Знание, 1985
11. Зимняя, И. А. Педагогическая психология - Ростов-н/Д.: Феникс, 1997.
12. Знаков, В. В. Психология понимания и нарративная психология // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ. - Вып. 1. - / под общ. ред. Б. С. Братуся, Д. А. Леонтьева. - И.: Смысл, 2002. - С. 37-44.

ВАЖНЕЙШИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ УЧИТЕЛЯ

Армине Ваганян, Техмина Гомцян

«Айбусак» Университет, каф. «Психологии и педагогики»

Резюме Новые условия, возникшие в профессиональной деятельности учителя, требуют изучения различных аспектов личной готовности к эффективной педагогической работе и, конечно, реальных возможностей психологической поддержки специалиста в современных условиях деятельности. Особый интерес представляет развитие личности учителя в его деятельности в контексте современных образовательных условий, этапы и особенности которого могут серьезно повлиять как на эффективность учебной деятельности, так и на поддержание психологической подготовки учителей.

Ключевые слова: кризисная ситуация, педагогические цели, направленность мышление, рефлексия, тактика, деятельность, индивидуальные особенности, субъект учебной деятельности, образовательная парадигма, педагог

THE MOST IMPORTANT PROFESSIONAL QUALITIES IN THE STRUCTURE OF THE TEACHER'S PERSONALITY

Armine Vahanyan, Tehmina Gomtsyan

Yerevan "HAYBUSAK" University, Dep.. of Psychology and Pedagogy

Summary New conditions that have arisen in the teacher's professional activity require the study of various aspects of personal readiness for effective pedagogical work and, of course, the real possibilities of psychological support for a specialist in modern conditions of activity. Of particular interest is the development of the teacher's personality in his activities in the context of modern educational conditions, the stages and features of which can seriously affect both the effectiveness of educational activities and the maintenance of the psychological training of teachers.

Key words: Pedagogical activity, individual characteristics, subject of educational activity, educational paradigm, pedagogical orientation, pedagogical goals, pedagogical thinking, pedagogical reflection, pedagogical tactics, teacher, crisis.

ՄՏԱՎՈՐ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԿԱՄՉԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

Քրիստինե Արարատի Պետրոսյան

Երևանի «Հայրուսակ» համալսարան, դասախոս

Ամփոփագիր. Սույն հետազոտության նպատակն է՝ սահմանել, թե ովքեր են համարվում թեթև մտավոր խնդիրներ ունեցող աշակերտներ, և արդի ժամանակաշրջանում ինչ մեթոդներ են կիրառելի այդ աշակերտների ուսուցման արդյունավետ կազմակերպման համար: Կարևոր է այս ուսումնասիրության ընթացքում հաշվի առնել՝ տարիքային առանձնահատկությունները, ներառական համակարգ ունեցող դպրոցների բազմամասնագիտական խմբի ճիշտ կազմակերպված աշխատանքը, ինչպես նաև յուրաքանչյուր աշակերտին տրամադրվող սահմանված ժամանակահատվածը: Նման խնդիրներով երեխաների ծնողների հետ դպրոցներում անհրաժեշտ է կազմակերպել տեղեկատվական սեմինար քննարկումներ և կարևորել ուսուցման գործընթացի կազմակերպման եռակողմ հետադարձ կապը՝ ծնող, մանկավարժ, մասնագիտական խումբ: Անհրաժեշտ է աշխատանքը շարունակաբար իրականացնել նախապես սահմանված ծրագրով՝ տարիքային առանձնահատկություններին, նախատեսվող գիտելիքներին, կարողություններին, սպասվող վերջնարդյունքին համապատասխան: Նման աշակերտները ունեն բավականին մեծ պոպուլյար իրենց անհատական կարողությունների զարգացման համար, պարզապես անհրաժեշտ է ուղղորդել և որոշակիորեն խրախուսման ճիշտ մեթոդներ կիրառել:

Հիմնաբառեր՝ Թեթև մտավոր խնդիրներ, ուսուցում, կարողություն, հմտություն, վերջնարդյունք, մեթոդ:

Մտավոր խնդիրներ ունեցող աշակերտներ

Մտավոր զարգացման խանգարումները կարող են ի հայտ գալ ինչպես ի ծնե, այնպես էլ սոցիալականացման ընթացքում: Իրենց բնույթով արտահայտվում են՝ հոգեկան զարգացման հապաղմամբ, կամ հետամնացությամբ, որոնք ուղեկցվում են հոգեկան գործընթացների մասնակի կամ ամբողջական խաթարմամբ: Առանձնացնում ենք մտավոր զարգացման խանգարումների չորս տեսակներ՝ թեթև, չափավոր, ծանր և խորը:

Այսպիսի աշակերտների հետ կրթական հաստատություններում աշխատանքը կատարվում է բազմամասնագիտական խմբի կողմից՝ ներառական համակարգի հաստատած ծրագրով: Մասնագետի հիմնական խնդիրն է նման աշակերտների զգայական, ճանաչողական, հոգեկան գործընթացների զարգացման և վերականգնողական միջոցառումների իրագործումը /2/:

Օլիգոֆրենիա (հուն *ὀλίγος* - սակավ + *φρήν* - միտք), առաջանում է ի ծնե, կամ վաղ տարիքում: Մտավոր խնդիրները, երբ լինում են ձեռքբերովի ինտելեկտը նվազում է, իսկ օլիգոֆրենիայի ժամանակ հասուն տարիքում ինտելեկտը չի հասնում նորմալ մակարդակի:

Որոշ գիտնականներ այս ամենը բնորոշում են, որպես անհատ, ով ընդունակ չէ՝ անկախ սոցիալական ադապտացիայի առկայությունից /4/: Սովորաբար նման աշակերտները ունեն իրենց, ներսում թաքնված, անհատական կարողություններն ու հմտությունները, որոնք պետք է զարգացվեն այն անձի կողմից՝ ում վստահում է նման խնդրով երեխան: Անկախ բազմամասնագիտական խմբի առկայությունից, շատ կարևոր է խնամատար անձի դրական անդրադարձը:

Թեթև մտավոր խնդիրների շարքին են դասվում էմոցիոնալ և վարքային խանգարումները: Հոգեբանական խնդիրներից զատ շատ կարևոր է նաև դիտարկել նման երեխաների մանկավարժական խնդիրները, հիմնականում ճիշտ և գրագետ կազմակերպել ուսումնական գործընթացը, քանի որ նման երեխաները ունեն բավականին մեծ պոտենցիալ՝ լավ մասնագետներ դառնալու: Աշխատանքը, պարզապես, ժամանակատար է և մասնագետից պահանջում է նրբանկատ վերաբերմունք և անձնային պատրաստվածություն:

Մտավոր զարգացման խնդիրներով աշակերտների ուսումնական գործընթացի կազմակերպումը

Հայաստանում «Կրթության մասին ՀՀ 1999 թ. ապրիլի 14-ի թիվ ՀՕ-297 օրենք»-ը սկիզբ դրեց հատուկ կրթության համակարգի բարեփոխումների ներառական կրթության հիմնադրման, որի հիմքում յուրաքանչյուր երեխայի կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքի գնահատումն է, կրթության կազմակերպումն իր համայնքում՝ առանց ընտանիքից մեկուսացնելու, և կրթության գործընթացին երեխայի ակտիվ մասնակցության խրախուսման սկզբունքների ապահովման: Ներառական կրթությունը կարևոր քայլ էր հաշմանդամություն ունեցող երեխաների խնդիրների լուծման ուղղությամբ: /1/

Ուսուցման գործընթացի կազմակերպման համար շատ կարևոր է բազմամասնագիտական խմբի կողմից ծանոթանալ մտավոր խնդիր ունեցող աշակերտի՝ բժշկական և կրթական փաստաթղթերին: Այդ ամենը հնրավորություն է տալիս աշակերտի ուսումնական գործընթացը ճիշտ կազմակերպել՝ հաշվի առնելով նրա անհատական կարողություններն ու հմտությունները:

Յուրաքանչյուր առարկայի համար շատ կարևոր է մասնագետի կողմից կազմակերպված և ճիշտ ընտրված խաղային մեթոդների կիրառումը: Սոցիալականացման խնդիրները հաշվի առնելով ցանկալի է կազմակերպել նաև խմբակային խաղեր, որտեղ նման աշակերտը կզգա իր կատարած աշխատանքը և կխրախուսվի մասնագետի կողմից: Ուսումնական առարկայի կողմից հանձնարարված առաջադրանքը ևս կարելի է կազմակերպել խաղային մեթոդով՝ աշակերտի պատասխանը կլինի իր համար հետաքրքիր և ուսուցողական /3/:

Կան հատուկ մեթոդիկաներ, որոնք օգտագործվում են աշակերտի մտավոր գործընթացները զարգացնելու համար /2,3 /: Դրանք են.

Ընկալման հեղազոտման մեթոդիկաներ

1. Ծանոթ առարկաների մասեր, եզրագծեր, ուրվագծեր պարունակող քարտեր, Խառնված պատկերներ (մեկը մյուսի վրա նկարված առարկաներ - Ուլյթեր Փոփեյլրեյթորիֆի մեթոդիկան):
2. Պատկերների արկղիկ (Չաբրամնայայի մեթոդիկան):
3. Կոոսի խորանարդիկները:
4. Սեգենի տախտակներ՝ տարբեր բարդության:
5. Անավարտ պատկերներ (Գոլովինայի մեթոդիկան):
6. Առարկայական նկարներ՝ բաժանված 2-3-4 մասերի:
7. Նկարներ՝ աջ, ձախ, վերև, ներքև, մեջտեղը որոշելու համար /3/:

Ուշադրության հեղազոտման մեթոդիկաներ

1. Բրդոնի, Պիերոն-Ռեզերի բլանկերը:
2. Շլտեի աղյուսակները/3/:

Հիշողության հեղազոտման մեթոդիկաներ

1. Ծանոթ առարկաների պատկերներով աղյուսակներ՝ մտապահման համար մեթոդիկան (հնարավոր են մի քանի տարբերակներ՝ թվերի, տառերի, բառերի, երկրաչափական պատկերների, առարկայական նկարների մտապահում և այլն):
2. 10 բառի մտապահում մեթոդիկա (Ա.Ռ. Լուրիա): Օբյեկտվան: Նա գրուցել է երեխաների հետ.
Հարց. Ինչո՞ւ աստղերը չեն ընկնում:
Պատասխան. Նրանք շատ փոքր են թեթև:
Հարց. Ինչ ո՞ւ է քամին փչում:
Պատասխան. Որպեսզի օգնի նավերին:
Հարց. Որտեղի՞ց է լուսինը երկնքում հայտնվել:
Պատասխան. Երևի նրան կառուցել են, կամ էլ ինքնուրույն է աճել:
Հարց. Ինչ ո՞ւ լուսինը չի ընկնում:
Պատասխան. Որովհետև պարաններով կապված է:/3/

Մրաժողության հեղազոտման մեթոդիկաներ

1. Պատկերներով քարտեր, որոնցից մեկը չի վերաբերվում մյուսներին, այս կամ այն հատկությունով չի համապատասխանում (մեծությամբ, ձևով, գույնով կամ ըստ դասակարգման խմբի) կամ« Չորրորդն ավելորդ է մեթոդիկան:
2. Առաջադրանքներ, որտեղ պետք է գտնել այն հասկացությունը, որը չի վերաբերվում մյուսներին:
3. Առաջադրանքներ, որոնք պահանջում են տրամաբանական լուծում, կամ գտնել օրինաչափությունները (Գտիր օրինաչափությունը և շարունակիր շարքը)/3/:

Գրականության ցանկ

1. «Կրթության մասին» ՀՀ օրենք, 6-րդ հոդված, մաս 6:
2. Ռ. Ն. Ազարյան. Հատուկ կրթության հանրագիտարան /խմբ./, «Զանգակ-97», Եր., 2012, 248 էջ:
3. Հ.Ադամյան, Լ.Մարգարյան, Մանկավարժահոգեբանական գնահատման և աջակցության գործընթացների կազմակերպումը աջակցման կենտրոններում, ուսումնական ձեռնարկ;
4. https://hy.wikipedia.org/wiki/%D5%84%D5%BF%D5%A1%D5%BE%D5%B8%D6%80_%D5%B0%D5%A5%D5%BF%D5%

ОРГАНИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С ПРОБЛЕМАМИ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

К. Петросян

Ереванский университет «Айбусак», преподаватель

Резюме Цель исследования - определить, кого считать ребенком с легкими проблемами психического развития и какие методы в настоящее время используются для эффективной организации их обучения. В исследовании учтены возрастные особенности, слаженная работа многопрофильной группы школ с инклюзивной системой, а также время, отведенное каждому ученику. В целом необходимо проводить информационные семинары с родителями детей с такими проблемами, использовать трехстороннюю обратную связь учебного процесса: родитель, педагог, профессиональная группа. У таких учеников достаточно большой потенциал для развития своих индивидуальных способностей, их просто нужно направлять, использовать правильные методы поощрения.

ORGANIZATION OF THE TRAINING PROCESS OF STUDENTS WITH MENTAL PROBLEMS

K. Petrosyan

Yerevan "Haybusak" University, lecturer

Summary The purpose of this study is to determine who are considered children with mild mental health problems and what methods are currently used to effectively organize their education. This study takes into account age, peculiarities, the well-organized work of the multidisciplinary group of schools with an inclusive system, as well as the set time allotted to each student. In general, it is necessary to organize information seminars with parents of children with such problems in schools, to use the tripartite feedback on the organization of the learning process: parent, pedagogue, professional group. Such students have a great potential for developing their individual abilities, they just need to be guided to use the right methods of encouragement.

ԶԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ

Արմինե Մարտիրոսյան, Սոնյա Սիմոնյան

Վանաձորի թիվ 27 հ/դպրոց, մանկավարժներ

Ամփոփագիր 2017 թվականի ապրիլից, ըստ ՀՀ ԿԳՆ-ի և ՀՊՆ-ի միջև սպորա-գրված հուշագրի, հանրակրթական դպրոցների 2-7-րդ դասարաններում «Տեխնոլոգիա» առարկայում ներդրվեցին ձեռնարկատիրական կրթության փարրեր: Ինտեգրման արդյունքում արհեստների ուսուցման միջոցով սովորողները հնարավորություն ստացան ստեղծագործական նախագծեր կազմել, նախաձեռնել, որոնել, կյանքի կոչել նոր գաղափարները: Ինտեգրումը կնպաստի շուկայական տնտեսության պայմաններում սովորողների մասնագիտական կողմնորոշմանը, կձևավորի բազմակողմանի և ներդաշնակ զարգացած անձ, նրանց կնախապատրաստի ինքնուրույն կյանքին:

Հիմնաբառեր- տեխնոլոգիա, ձեռներեցություն, ինտեգրում, նորարարություն, նախաձեռնողականություն, ձեռնարկատիրական մրատողություն:

Արագ փոփոխվող ու զարգացող աշխարհում լուրջ դերակատարում է վերապահված հանրակրթական դպրոցին: Խիստ կարևորվում է, թե ուսումնական բնագավառների ու առարկաների միջոցով ինչ գիտելիքներ ենք հաղորդում, ինչ կարողություն-հմտություններ և արժեքներ ենք ձևավորում սովորողների մեջ: Այս իմաստով, ի լրումն հանրակրթական դպրոցում դասավանդվող մյուս առարկաների, նշանակալի դեր ունի «Տեխնոլոգիա» ուսումնական առարկան: Առերևույթ միայն ձեռքի վարժանք և բնատուր օժտվածություն ենթադրող առարկաների ճիշտ դասավանդումն էապես նպաստում է նախաձեռնողականության, ստեղծագործական մտքի ու երևակայության արդյունքով նույնքան ստեղծագործաբար պատրաստվող նմուշների ստեղծմանը:

Գործարար աշխարհի հիմքը ձեռներեցությունն է, նախաձեռնողականությունը: Դրա հիմքում այն գաղափարն է ընկած, որ սովորողն ակտիվ էակ է և կարող է ազդել կրթության գործընթացի վրա: Մինչ վերջերս թե՛ հանրակրթական դպրոցում, թե՛ մասնագիտական կրթության տիրույթում ձեռներեցություն կոմպետենցիան չէր կարևորվում, չէր խրախուսվում, ինչի արդյունքում շատ քիչ շրջանավարտներ էին ձեռներեց դառնում, ավելի հաճախ՝ վատ առաջադիմություն ունեցողները: Իսկ այսօր մարդկության հետագա առաջընթացն ու զարգացումը պահանջում է ձեռներեցության, գործարարության համար անհրաժեշտ որակների ձևավորում, որակներ, որոնք անհրաժեշտ են բոլորին. թե՛ սովորողներին՝ սկսած տարրական դպրոցից, թե՛ ուսուցիչներին. <Միայն ձեռներեց, ակտիվ, նախաձեռնող ուսուցիչները կարող են ձևավորել այդ որակները կրող երեխաներ> [3, էջ 16]: Այդպիսի երեխաները մրցունակ կլինեն, կկարողանան դիմակայել ժամանակի մարտահրավերներին: Նրանք հնարավորություն կտեսնեն այնտեղ, որտեղ մյուսները ոչինչ չեն տեսնում,

նրանք կկարողանան խնդիրը դարձնել հնարավորություն:

ՀՀ հանրակրթության նպատակներից մեկը աշխատանքային պատրաստվածություն ունեցող անձի ձևավորումն է: Գործարար ոլորտը՝ որպես գործատու, հաճախ է դժգոհում, որ դպրոցն ավարտած շատ շրջանավարտներ, որոնք ընդունվում են վարձու աշխատանքի, չեն տիրապետում աշխատանքային այնպիսի հիմնական պարզագույն հմտություններին, ինչպիսիք են, օրինակ, աշխատանքի ընթացքում որևէ խնդիր լուծելը, աշխատանքը պլանավորելը, ժամանակը ճիշտ կառավարելը, թիմային աշխատանքներում ներգրավվելը, զգացմունքները կառավարելը և այլն: Հաճախ ձեռնարկությունները ստիպված իրենք են կազմակերպում դասընթացներ՝ այդպիսի պարզագույն հմտությունները նրանց սովորեցնելու համար: Մինչդեռ այդ հմտությունները, գործարար ոլորտի կարծիքով, նրանք պետք է ձեռք բերեին հենց դպրոցում: Սա, իհարկե, վերաբերում է միայն այսօրվա խնդիրներին: Խնդիրն ավելի կբարդանա ապագայում՝ կապված տեխնոլոգիական, տնտեսական, քաղաքական, կլիմայական փոփոխությունների հետ: Այսօր պահանջարկ ունեցող շատ աշխատանքներ ապագայում պարզապես գոյություն չեն ունենալու: Այդ աշխատանքները կկատարվեն արհեստական բանականության միջոցով գործադրվող էլեկտրոնային սարքավորումների, ռոբոտների, համակարգիչների միջոցով: Ստացվում է, որ 21-րդ դարի կրթությունը սովորողներին պետք է նախապատրաստի այնպիսի աշխատանքի համար, որը դեռևս գոյություն չունի: Այսօրվա սովորողը ապագայում օգտագործելու է տեխնոլոգիական այնպիսի հնարավորություններ և օգտվելու է այնպիսի նորարարություններից, որոնք դեռևս չեն ստեղծվել: Այսպիսի հանգամանքներում հանրակրթությունը սովորողներին պետք է պատրաստի խիստ անորոշ ապագայի համար: Այդ ապագայում նրանց կօգնի Տեխնոլոգիա առարկան, իսկ ձեռնարկատիրական կրթության բաղադրիչը ինտեգրելու արդյունքում սովորողների մոտ կձևավորվեն հմտություններ, որոնք կօգնեն առավելագույնս կյանքի կոչել այդ ամենը: Ձևավորված կոմպետենցիաները նրանք կկարողանան կիրառել ողջ կյանքի ընթացքում, ամենուր՝ անկախ իրենց ընտրած մասնագիտությունից, դա կօգնի նրանց՝ դիմակայելու շուկայական հարաբերություններին: Ձեռներեցական կրթությունը հենց այն գործիքն է, որը հնարավորություն կտա և կօգնի սեփական գործ ստեղծել, զբաղվել ձեռներեցությամբ: Իսկ դա կլինի վարձու աշխատանքի օրինական և գրավիչ այլընտրանք:

2017 թվականին ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարը ստորագրեց «Տեխնոլոգիա» առարկայում ինտեգրվող ձեռնարկատիրական կրթության և <Ձեռնարկատիրություն /10-րդ դասարան/> առարկաների փորձնական ծրագրերը հաստատելու և ներդնելու մասին հրամանագիրը, որի արդյունքում Ձեռնարկատիրական տարրեր ինտեգրած «Տեխնոլոգիա» առարկան ներդրվեց հանրապետության դպրոցների մեկական երկրորդ և երրորդ դասարաններում: Ներկայումս հանրակրթական բոլոր դպրոցների 2-7-րդ դասարաններում:

րաններում «Տեխնոլոգիա» առարկայում ինտեգրվել են ձեռնարկատիրական կրթության տարրեր: Թեմաների ընտրության ժամանակ հեղինակային խումբը հաշվի է առել ոչ միայն ուսուցման սկզմունքները, այլև սովորողների տարիքը, առանջնահատկությունները, հետաքրքրությունները, հակումները:

Հանրակրթության պետական նոր չափորոշյով և տեխնոլոգիա առարկայի նոր ծրագրով /որն այժմ փորձարկման փուլում է և կգործի եկող ուսումնական տարվանից/, «Ձեռնարկատիրություն» բաղադրիչը «Տեխնոլոգիա» առարկայի հիմնական գաղափարներից մեկը դարձավ և իր հաստատուն տեղը գրավեց առարկայի բովանդակության մեջ: Եթե «Տեխնոլոգիա» առարկան երեխաներին օգնում էր՝ սեփական ձեռքերով և գեղեցիկի օրենքներով պատրաստել բազմաբնույթ առարկաներ, ապա ձեռնարկատիրական կրթության բաղադրիչը նրանց օգնում է հասկանալ, թե արդյոք այդ առարկան, իրը պիտանի՞ է գործածության, այն արդյոք պահանջարկ ունի: «Պետք է թյուր կարծիք կազմել այն մասին, թե ձեռնարկատիրական կրթության բաղադրիչի ներդրումը ենթադրում է, որ աշակերտը պետք է ինչ-որ բան իր ձեռքով պատրաստի և անպայման շտապի մոտակա խանութ՝ վաճառելու: Ձեռնարկատիրական կրթության բաղադրիչի ներդրումը ենթադրում է, որ սովորողը կարողանա հասկանալ և գնահատել իր պատրաստած առարկայի ապրանքային արժեքը: Նա պետք է հասկանա և կարողանա պատրաստել այնպիսի մի առարկա, որը կհետաքրքրի և անհրաժեշտ կլինի մարդկանց, կհամապատասխանի նրանց ճաշակին և ցանկություններին: Պարտադիր է, որ նա անպայման վաճառի իր պատրաստած առարկան կամ իրը» [3, էջ3]:

Իբրև ուսումնական առարկայի նպատակ առաջին պլան է մղվել արհեստների ուսուցման միջոցով ստեղծագործական նախագծեր կազմելու, նախաձեռնող, որոնող, սեփական մտահղացումները կյանքի կոչող, նպատակասլաց, այս ամենի արդյունքում գործարար անհատի ձևավորումը: Զարգացնելով արհեստի այն բոլոր տեսակները, որոնք սովորողն ուսումնասիրել է հիմնական դպրոցում՝ խոհարարություն, դեկորատիվ-կիրառական և ժողովրդական արհեստներ, դիզայն, նաև հաշվի առնելով տվյալ տարածաշրջանի, դպրոցի հնարավորությունները, ավագ դպրոցում սովորողը կշեշտադրի ըստ ցանկության նախագծեր կազմելու, իր տարածաշրջանին բնորոշ գյուղատնտեսական աշխատանքներ կատարելու, դեկորատիվ բույսեր, նաև դպրոցամերձ հողամասը մշակելու աշխատանքներ: Ոչ թե պարզապես արհեստի տեսակները ինքնանպատակ զարգացնելը, այլ այդ աշխատանքի ալգորիթմացումը, կառավարումը՝ կանխատեսումը, պլանավորումը, կազմակերպումը, շահադրդումն ու վերահսկողությունը դառնում է իրական, առաջնային ու կարևոր: Քանի որ ձեռներեցությունն անձի՝ իր մտահղացումը կամ գաղափարը շահույթ ստանալու նպատակով գործողության և արդյունքի վերաձեռնողությունն է, հետևաբար այս երկու ոլորտները՝ տեխնոլոգիան և ձեռնարկատիրական կրթությունը, կնպաստեն, որ սովորողների մոտ զարգանան

թե՛ բիզնես գաղափարներ ստեղծելու, թե՛ դրանք ներդնելու կարողություններ: Այդպես մենք կկարողանանք սովորողներին օգնել՝ դիմակայելու ժամանակի մարտահրավերներին և ավելի մրցունակ լինել:

Գրականության ցանկ

1. Հանրակրթական դպրոցի տնօրենի ուղեցույց, Կրթակարգ, Երևան 2004, ԿԱԻ:
2. Ազգային կրթակարգի շրջանակները, նախագիծ, Երևան, 2007թ.:
3. Հովհաննիսյան Ա., Մանուկյան Ա., Ձեռնարկատիրական կրթության ձեռնարկ, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2017թ.:

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ РА

Армине Мартиросян, Соня Симомян

Резюме: С апреля 2017 года в соответствии с меморандумом, подписанным между Министерством образования и науки Республики Армения «между Министерством образования и науки», элементы предпринимательского образования были введены в предмет «Технологии» во 2-7 классах. средние школы. В результате интеграции через профессиональную подготовку студенты получили возможность создавать творческие проекты, инициировать, искать, придумывать новые идеи, свои собственные идеи. Объединение способствует профессиональной ориентации обучающихся в условиях рыночной экономики, развивает многогранную, гармонично развитую личность, подготавливает их к самостоятельной жизни.

Ключевые слова: технологии, предпринимательство, интеграция, унификация, инновации, инициативность, предпринимательское мышление.

ENTREPRENEURSHIP EDUCATION IN SECONDARY SCHOOLS RA

Armine Martirosyan, Sonya Simonyan

Summary: From April 2017, according to the memorandum signed between the Ministry of Education and Science of the Republic of Armenia “between the Ministry of Education and Science”, elements of entrepreneurship education were introduced in the subject “Technology” in the 2nd-7th grades of secondary schools. Because of integration, through vocational training, learners had the opportunity to create creative projects, initiate, search, come up with new ideas, their own ideas. Unification promotes the professional orientation of learners in a market economy, develops a multifaceted, harmoniously developed person, and prepares them for independent life.

Keywords: Technology, Entrepreneurship, Integration, Unification, Innovation, Initiative, Entrepreneurial thinking.

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐՎԵՍՏՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՏԱՐՐԱԿԱՆ
ԴՊՐՈՑՈՒՄ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ և ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Ամալյա Սահակյան

Երևանի Հայրուսակ համալսարան, դասախոս

Հոդվածում բացահայտվում է ազգային արվեստի դերն ու նշանակությունը կրթությունը դպրոցականի ստեղծագործական կարողությունների զարգացման գործում: Անձի ազգային գիտակցության ձևավորումը: Կրթությունը դպրոցականների ակտիվ մասնակցությունը դպրոցում իրականացվող միջոցառումներին դաստիարակում է ստեղծագործող, Հայրենիքին ու ժողովրդին նվիրված քաղաքացի:

Հիմնաբառեր. *ստեղծագործական կարողություններ, ընկալում, մտավոր զարգացում, զգացմունքներ, զարգացում, արվեստ, կրթություն, դպրոցական, ազգային արվեստ*

Կրթությունը դպրոցական տարիքի երեխաների բարոյա-գեղագիտական դաստիարակության համակարգում հատուկ դեր է կատարում ազգային արվեստը, որը շատ բազմազան է ու բազմատեսակ:

Ազգային արվեստը արտացոլում է իրականության գեղագիտական երևույթները՝ կյանքի հերոսական կամ ողբերգական, վեհ կամ վսեմ և հատկապես գեղեցիկ կողմերը: Երեխաների դաստիարակությունը արվեստի միջոցով ևս կազմում է գեղարվեստական դաստիարակության առարկան:

Կրթությունը դպրոցականի գեղագիտական դաստիարակության հարցում բացառիկ նշանակություն ունի անհատի բնածին նախադրյալները, կյանքի պայմանները, դաստիարակությունը, և իհարկե միջավայրը: Ինչպես նշում է Հ.Հակոբյանը, - «Երեխայի գեղարվեստական դաստիարակությունը նպաստում է միջավայրում նրա վարքագծի ու կեցության, հասարակական օգտակար գործունեության ու բարեկիրթ փոխհարաբերությունների հաստատման գործին» [3, էջ11]: Հետևաբար օգնում է երեխաներին բնության մեջ, աշխատանքում, հասարակական կյանքում, արվեստի գործերում գեղեցիկը լիարժեք ընկալելու և ճիշտ հասկանալու: Ուստի հայ ազգային արվեստի դերը երեխայի ստեղծագործական կարողությունների զարգացման, նրա կողմից կյանքն ուրախ ընկալելու, նրա ընդհանուր զարգացման գործում մեծ է և շատ կարևոր: Հայ ազգային արվեստի գեղեցկությունը երեխաների մեջ առաջացնում է գեղագիտական զգացմունքներ, նպաստելով նրանց գեղագիտական դաստիարակությանը:

Արվեստը, նամանավանդ հայ ազգային արվեստը, մեծ է ու անգնահատելի կրթությունը դպրոցականի գեղագիտական դաստիարակության, նրա անձի, ազգային գիտակցության ձևավորման գործում:

Արվեստի յուրաքանչյուր տեսակ ունի իր յուրահատուկ նշանակությունը: Օրինակ, *կիրառական արվեստը* գեղարվեստական ճաշակ է ձևավորում ամենօրյա կյանքի իրերի ու առարկաների ընտրության մեջ:

Հայկական կրկեսային արվեստը երեխաներին սովորեցնում է համարձակություն, ճարպկություն, նրբագեղություն, սրընթացություն:

Հայ ազգային ճարտարապետությունը ապշեցնում է երեխաներին իր արտահայտչականությամբ, համաչափությամբ և ձևերի ու թմբկությամբ:

Հայկական քանդակագործությունը որպես տարածական-պատկերավոր արվեստ շարժում է հաղորդում իր մեջ միացնելով անցյալն ու ապագան:

Հայ գրականության դերը երեխայի հոգևոր աշխարհի ձևավորման գործում մեծ է և անսահման: Հատուկ է այս առումով հայկական ժողովրդական հեքիաթների նշանակությունը, որի օգնությամբ երեխան սկսում է տարբերել չարն ու բարին, արդարն ու անարդարը:

Կրտսեր դպրոցականի գեղագիտական դաստիարակության վառ, ուժեղ միջոցներից է *հայկական երաժշտությունը*: Այն առաջացնում է երեխայի մոտ դրական, գեղեցիկ հույզեր, զգացմունքներ:

Կրտսեր դպրոցականի մոտ երաժշտական տպավորությունները պահպանվում են երկար տարիներ, նրա համար, կյանքի հետաքրքիր երևույթները մատչելի և հասկանալի ձևով արտացոլվում են հայկական երգերում, գործիքային, երաժշտական ստեղծագործություններում: Այդ պատճառով էլ հայկական երգն ու երաժշտությունը սիրելի է երեխային, և անկարելի է պատկերացնել դպրոցականի, որը անտարբեր լինի երաժշտության նկատմամբ, չհուզվի, չապրի նրանով:

Հայկական երաժշտության ունկնդրումը նպաստում է կրտսեր դպրոցականների երաժշտական զգայունության, ընկալունակության զարգացմանը, ընդլայնում է երեխայի մտահորիզոնը, նպաստելով նրա բարոյա-գեղագիտական դաստիարակությանը: Երեխաները շատ սիրում են հորինել (իմպրովիզացիա), ծանոթ երգերի բառերը փոխել կամ քառյակ ավելացնել, նոր մեղեդիներ հորինել: «Երգչային իմպրովիզացիայի սիստեմիկ պարապմունքները իր հերթին նպաստում են երեխաների ստեղծագործական ունակությունների զարգացմանը»- նշում է Յու. Յուզբաշյանը [4, էջ 4]:

Երեխաների ուժերով կազմակերպված միջոցառումները հիմնականում ինքնագործ համերգներ են, որոնք զարգացնում են երեխաների ակտիվությունը, ստեղծագործական կարողությունները, ինքնուրույնությունը: Միջոցառումների ժամանակ հայկական երաժշտությունը անբաժան է երեխաներից, նրանք սիրում են վառ երաժշտական ստեղծագործություններ, որոնք ունեն պարզ հիշվող մեղեդիներ, նրանց կատարումը նոր գրավիչ, հետաքրքիր պայմաններում մեծ բավականություն և ուրախություն է պատճառում երեխաներին:

Առօրյա խաղերի ընթացքում (հայկական թատրոն, համերգ, կրկես) երեխան ի հայտ է բերում իր գիտելիքները, օրինակ «Չարի վերջը» կամ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Սևուկ ուլիկը» բեմականացման ժամանակ: Այս խաղ բեմականացումները ունեն կարևոր նշանակություն կրտսեր դպրոցականի ստեղծագործական կարողությունների զարգացման և գեղագիտական դաստիարակության մեջ:

Երեխաներին մեծ ուրախություն են պատճառում նաև *տրիկնիկային և ստվերային թատրոնները*: Այս ներկայացումների համար հիմք են ծառայում հայկական ժողովրդական հեքիաթները՝ հայկական երաժշտության ուղեկցությամբ:

Այս մանկական ներկայացումները կրտսեր դպրոցականների մեջ առաջացնում են որոշակի տրամադրություն, տխրություն, ուրախություն, նպաստում են նրանց ստեղծագործական կարողությունների զարգացմանը, գեղագիտական դաստիարակությանը:

Այսպիսով հայ երգը, երաժշտությունը մեծ տպավորություն է թողնում կրտսեր դպրոցականի վրա, ձևավորելով նրա անձը, ազգային գիտակցությունը:

Ազգային արվեստի համակարգի մեջ, մանկական գեղարվեստական գրականությունը իր վառ ու կենդանի կերպարներով մեծ ազդեցություն է թողնում երեխաների դաստիարակության վրա: Երեխային սովորեցնում է լավն ու վատը, սեր ևատելություն է առաջացնում բարու և չարի նկատմամբ:

Մանկական գրականության տիտաններից է համարվում Ղազարոս Աղայանը: Նրա ստեղծագործությունների մեջ շատ են հեքիաթները: Ղ.Աղայանը հեքիաթը համարել է իրական աշխարհի ու կյանքի ճշմարտացի պատկերման, երեխաների դաստիարակության կարևոր միջոց, հետևողականորեն պաշտպանել է չարը կռվով ոչնչացնելու սկզբունքը: Ղ.Աղայանի հեքիաթների հերոսներն անձնական բարօրությունը ստորադասում են հանրային երջանկության գաղափարին:

«Իմ նպատակն է եղել՝ հեքիաթով հեքիաթական աշխարհը մտցնել երեխային և այդ աշխարհում կրավորական դեր չտալ նրան, այլ ներգործական, որ երեխան իր երևակայությամբ մտնե հերոսի դերի մեջ, այն անե, ինչ որ հերոսն է անում, նրա պես քաջասիրտ լինի, նրա պես անվեհեր, նրա պես հնարագետ, նրա պես վեհանձն և ազնիվ» [2, էջ 213]:

«Անահիտը» Ղ.Աղայանի գեղեցիկ հեքիաթներից մեկն է: Ղ. Աղայանը որպես հմուտ մանկավարժ նպատակ ուներ զարգացնել «ուժեղ, խելոք, առաքինի» երեխաներ: Նա առաջնությունը տալիս էր բարոյական և գեղագիտական դաստիարակությանը:

Արվեստի գեղեցիկ տեսակներից է նաև *թատրոնը*: Թատերական բեմականացումները կրտսեր դպրոցականի մոտ զարգացնում են բազմազան հոգեբանական ֆունկցիաներ, ուշադրություն, դիտողականություն, երևակայություն, կամք, հիշողություն, ճաշակ: Դրա հետ միասին երեխաների մոտ ծագում են հարցեր, որոնք մշտապես կանգնում են նրանց առջև և ընտանիքում, և դպրոցում, ինչն է լավը և ինչն է վատը մարդու արարքի մեջ:

Թատերական ստեղծագործության վերլուծությունը օգնում է կրտսեր դպրոցականի մեջ ամրապնդելու լավագույն մտքեր ու զգացմունքներ: Այդ իմաստով հեքիաթները մանկավարժներին ցույց են տալիս անգնահատելի օգնություն: Հեքիաթը ստիպում է երեխաներին մտածել այն բանի մասին, թե ինչպես բարին պայքարում է չարի դեմ: Բարին սովորաբար հաղթանակում է, բայց դրա համար պետք է հանդես բերել ուժ, կամք, հնարամտություն, աշխատասիրություն, համեստություն, տոկունություն:

Հասկանալի է, որ բեմականացված խաղերում կրտսեր դպրոցականի համակրանքը բարի սկզբունքի կողմն է և դրա համար էլ նա ավելի շատ սիրում է դրական հերոսներին:

Հովհաննես Թումանյանի «Անհաղթ աքլորը» ներկայացման մեջ աքլորը սիրելի է երեխաներին, քանի որ հաղթեց չար թագավորին:

Պետք է, որ բեմում յուրաքանչյուր ելույթ հուզի և ուրախացնի երեխաներին իր բովանդակությամբ, գեղեցիկ ձևավորումով: Ներկայացման ընթացքը և բեմադրումը դրական և արդյունավետ է ազդում երեխաների մտավոր զարգացման վրա, դաստիարակելով նրանց մոտ կամք և ճաշակ:

Թատրոնը՝ տիկնիկային ներկայացումը, երեխաների կյանքում մտցնում են ուրախ ապրումներ, դրանով իսկ դաստիարակում են երեխաների զգացմունքները, որոնք ուղղակի կապ ունեն նրանց բարոյա-գեղագիտական դաստիարակության հետ:

Դրա հետ մեկտեղ մանկական կոլեկտիվում ամրապնդվում է կազմակերպվածություն, ընկերասիրություն և մտերմություն, երեխաների բառապաշարը ավելանում է, զարգանում է խոսքը, երեխաները վստահ և արտահայտիչ կերպով են ընթերցում և խոսում: Հիշենք Հ.Թումանյանի հրաշալիքներից «Փիսիկի գանգատը»: Այս ոտանավում Հ.Թումանյանը ցույց է տալիս, թե ինչ վատ բան է զրպարտությունը, որի պատճառով փիսիկը քաշվել է մի մութ անկյուն ու լաց է լինում: Կամ «Մի կաթիլ մեղրը» ոչ թե մի զվարճալի հեքիաթ է, այլ կատակերգական պատմություն է այն ողբերգության, որ ծագում է ամեն անգամ, երբ մարդու զայրույթը հաղթում է բանականությանը: Չէ, որ եթե մեղր ծախող խանութպանը գիտակցեր, որ շան պատճառով չի կարելի մարդ սպանել, ապա աղետը չէր պատահի: Իսկ փոքրիկ Գիքորի ճակատագիրը հուզում է յուրաքանչյուր երեխայի: Գիքորը գյուղից քաղաք է գալիս աշխատելու և իր խեղճ ընտանիքին օգնելու: Ծանր աշխատանքը անգույն վաճառական Բազազ Արտեմի խանութում և տանը, նրա հիվանդանալուն և մահվան պատճառ է դառնում: Այս պատմությունը լսելիս երեխան հոգեպես տխրում է, հուզվում:

Հայկական պարը, բալետը նույնպես մեծ դեր ունեն կրտսեր դպրոցականի բարոյա-գեղագիտական դաստիարակության, նրանց անձի, ազգային գիտակցության ձևավորման գործում, որոնք զարգացնում են երեխայի գեղարվեստական ընկալումը, ծանոթացնելով նրանց ճիշտ, հստակ, գեղեցիկ, պարային շարժումների հետ, սովորեցնելով ուշադրությամբ լսել երաժշտությունը:

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկական ազգային ժողովրդական պարը բոլոր տարիքի երեխաների համար սիրելի է և սրտին մոտ: Ամենավաղ տարիքից երեխան լսում է հայկական ժողովրդական երգեր, հեքիաթներ, նա ծանոթանում է իր ժողովրդի պարերի հետ: Ազգային ժողովրդական պարերը կենսալի են, բովանդակալից, հուզական, նրանք աչքի են ընկնում պարային շարժումների և պարային կերպարների ճոխությամբ: Ժողովրդական պարերում արտացոլում են գտնում ազգային բնավորության լավագույն գծերը, իր պարերում ժողովուրդը ցույց է տալիս, թե ինչպիսին պետք է լինի մարդը, երեխան:

Կրտսեր դպրոցականները նույնպես սիրում են կատարել ժողովրդական պարեր, իրենց պարային ներկայացումների ցուցադրումը հանդեսներին սովորաբար մեծ բավականություն է պատճառում ոչ միայն կատարողներին, այլև նրանց ընկերներին, հանդիսատեսներին:

Կրտսեր դպրոցական երեխաների հետ աշխատանքը ուղղված պետք է լինի հիմնական նպատակին՝ երեխայի գեղարվեստական ճաշակի սիստեմատիկ դաստիարակմանը, նրա հայեցի դաստիարակմանը: Երեխաների համար կարգ ու կանոնը պետք է դառնա բավականության աղբյուր, նրանց պատճառի գեղագիտական հաճույք:

Ազգային ոգին պահպանելու, վառ պահելու միջոցներից մեկը երեխայի մեջ սեր արթնացնելն է դեպի հայրենի ժողովրդական երգը: Հայ ժողովրդական երգը, երաժշտությունը, ազգային մշակույթի ինքնատիպ և գեղարվեստական բարձր արժեք ներկայացնող բնագավառներից է, իր բոլոր ճյուղերով (գեղջկական երգ, մանկական երգ, գուսանական-աշուղական երգ, տաղային, արվեստ, հոգևոր երգ):

Մեր ազգային արվեստի յուրահատուկ բաժիններից է հայ հոգևոր երաժշտությունը, որի հիմնադիրներն են հանդիսանում Սահակ Պարթևն ու Մեսրոպ Մաշտոցը, իսկ հետագայում Կոմիտասն ու Մ.Եկմալյանը:

«Հայոց վրա գործած իր ազդեցությամբ Կոմիտաս Վարդապետ ջնջեց հայ ժողովրդի այդ անգիտությունն ու անտարբերությունն իր սեփական երգին հանդեպ»- գրում է Ա.Չոպանյանը [7, էջ478]:

Մեսրոպ Մաշտոցի հասարակական հայացքների մեջ կարևոր է երեխային մայրենի լեզվով լուսավորելու, հայությունն ու հայրենիքը քրիստոնեական եկեղեցու և հայոց լեզվի ու հայ մատենագրության միջոցով միավորելու գաղափարը: «Այդ դպրոցներում և ամենուր աշակերտներին և ժողովրդին ուսուցանում էր իր ստղծագործություններում (երգեր, ճառեր, շարականներ, աղոթքներ..) արծարծած դրույթներով» [8, էջ31]: Անհուն սիրով կապված լինելով իր աշակերտներին, Մ.Մաշտոցը հեռու էր ամբարտավանությունից, նա հեզ էր, բարյացկամ և բարեմիտ, ուներ բեղմնավոր ու պայծառ միտք: Հայ եկեղեցին նկատի ունենալով Մ.Մաշտոցի կյանքն ու գործը, մեծ ժողովրդականությունը նրան դասել է սրբերի շարքը:

Ազգային արվեստի դաստիարակչական հնարավորությունների մեջ

ազգային ավանդույթները նույնպես կարևոր տեղ են գրավում: Ավանդույթները լինում են ստուգաբանական, բացատրական և վարքաբանական: Մեր ազգային ավանդույթները երեխաներին տալիս են աշխարհագրական, պատմական, կենցաղային, կրոնական և այլ տեղեկություններ ու գիտելիքներ:

Ունենք նաև բազմաթիվ ավանդույթներ հայկական լեռնաշխարհի տարբեր բնակավայրերի, պատմական հուշարձանների, աշխարհագրական տեղանունների մասին: «Մեր հայրենի լեզենդները, որքանով որ դրանք պահպանվել են, կրթա-դաստիարակչական մեծ ներուժ ունեն և պետք է ներկայացվեն երեխաներին, հատկապես կրտսեր դպրոցական տարիքում» [5, էջ7]:

Նոյի տապանի ավանդությունը Աստվածաշնչի մեջ հիշվում է հետևյալ ձևով. Աստծո հրամանով ջրհեղեղից ազատվելու համար Նոյը իր ընտանիքի անդամներով վաղորդք պատրաստված տապանով հանգրվանել է Արարատ լեռան գագաթի վրա:

Նախիջևան տեղանունը ըստ հայկական ավանդության մեկնաբանվում է իբրև Նոյի առաջի իջևանատեղի:

Այժմ հիշենք Միերի հետ կապված ավանդույթները: Միերը առասպելական հերոս է: Հանդես է գալիս «Սասնա Շոեր» ժողովրդական վեպում՝ պապի և թոռի զույգ կերպարով: Միերը հայ բանահյուսության, գրականության, արվեստի մեջ ըմբոստ մաքառումների, ազգային ու սոցիալական փրկության երազանքը մարմնավորողի կերպար է:

Սասունցի Դավիթը դյուցազնական ու մարդկային հարուստ գծերով օժտված ամենահերոսական կերպարն է: Նա ձևավորվել ու զարգացել է վիպական իրադարձությունների ընթացքում և օժտված էր գերբնական ուժով, հզորանում էր իր նախնիների կաթնաղբյուրի ջուրը խմելով:

Սասունցի Դավիթը անհնազանդ է, ըմբոստ, ազատատենչ է, սպանում է Մսրա Մելիքին: Սասունցի Դավիթը արդարամիտ է, շիտակ, վեհանձն ու ազնիվ, երբեմն դյուրավառ, մարդասեր է, խելացի, խորհուրդների միշտ ունկնդիր, թշնամու նկատմամբ հաճախ ներողամիտ, բայց վճռական պահերին, երբ վտանգ է սպառնում իր հայրենիքին ու ժողովրդին, դառնում է խենթ ու կատաղի, համառ ու անզիջում:

Սասունցի Դավիթը, սակայն, օժտված է նաև մարդկային թուլություններով, որով նրա հերոսական կերպարը դառնում է առավել կենդանի, իրական ու համոզիչ: Սասունցի Դավիթը հակապատկերն է իր գլխավոր թշնամու նենգ ու խարդախ, վախկոտ ու փոքրոգի, մարդատյաց ու բռնակալ Մսրա Մելիքի, որի դեմ տարած հերոսական հաղթանակով բացասվում են չարն ու անարդարը, հավաստվում և իմաստավորվում է արդար ու հայրենապաշտ հերոսի իսկական առաքելությունը: Դրանով միաժամանակ հաստատվում են բռնակալության անխուսափելի կործանումը և հերոսի կերպարում մարմնավորված ժողովրդի հարատևման իրավունքը:

Սասունցի Դավթի կերպարում կենտրոնացվել ու խտացվել են հայ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ժողովրդի բոլոր ժամանակներում ստեղծված ազգային վիպական հերոսների վավագույն հատկանիշները:

Սովորույթը նույնպես երեխայի դաստիարակչական հնարավորությունների շարքին է դասվում, որը ավանդաբար փոխանցվող հասարակության անդամների սովորություն դարձած վարքագիծ է: Ինչ է սովորույթը: Դա մարդկանց միջև հարաբերությունների հիմնական կարգավորիչն է, անհատների համար որոշակի հասարակական ու մշակութային փորձին հաղորդակցվելու միջոց է, փոխանցվում է սերնդէ սերունդ, կարգորոշում անհատների վարքը: Սովորույթի դեր կարող են խաղալ կրոնական արարողությունները, քաղաքացիական տոները և այլն: Սովորույթներն առավել «մաքուր» ձևով պահպանվում են կենցաղում, բարոյականության (բարքեր) և քաղաքացիական արարողությունների մեջ: Սովորույթները լինում են առաջադիմական և հետադիմական կամ հնացած:

Տարրակիան դպրոցներում նշվում են մի շարք տոներ, որոնք շատ հարազատ են երեխաներին: Երեխաները ուրախ տրամադրությամբ պարում են, երգում, արտասանում բանաստեղծություններ, կատարում են շուրջպարեր: Հանդեսների հաջորդ օրը կարելի է նվիրել նկարչությանը: Երեխաների ստացած վառ և բազմազան տպավորությունները երեխաները կհանձնեն թղթին, որը և կնպաստի երեխաների ինքնուրույնության և ստեղծագործական երևակայության զարգացմանը:

Վերոհիշյալից բխում է երեխայի բարոյա-գեղագիտական դաստիարակության համակարգի բազմակողմանիությունը: «Այսպես դաստիարակության նյութն ալ միշտ ուղիղ բարոյականն պիտի ըլլա, բայց կանանոքն զանազան ըստ ընդունակության կրթվողաց»[1, էջ 157]: Այստեղ շատ կարևոր է հաշվի առնել յուրաքանչյուր երեխայի ցանկությունը և ցուցաբերել անհատական մոտեցում: Մանկավարժի խնդիրն է երեխաների մեջ առաջ բերել սեր, հետաքրքրություն ազգային արվեստի և նրա պարապմունքների նկատմամբ, գտնել գիտելիքների, հմտությունների և կարողությունների ձեռք բերման ճիշտ զուգակցում երեխաների գեղագիտական զարգացման, նրանց գեղարվեստական ճաշակի և գեղարվեստական ընդունակությունների զարգացման հետ:

Այսպիսով, երեխաների հայեցի դաստիարակության հիմնահարցը ժամանակին շատ է կարևորվել մեր մի շարք հայ գրողների, մանկավարժների և մտածողների կողմից: Ինչպես նշում է Գ.Նժդեհը,- «դաստիարակություն, որ ազգային հզոր զգացումով և արթուն գիտակցությամբ զինեք հայությանը, որ արիացներ և դառնար մայրը բարձր ժողովրդասիրության և գաղափարապաշտության...» [6, էջ62]: Գ.Նժդեհը երեխայի հայեցի դաստիարակության նպատակը համարում է ազգային գիտակցությամբ Հայրենիքին ու ժողովրդին նվիրված մարդ-քաղաքացու դաստիարակումը, որի բնորոշ գծերն են հայրենասիրությունը, ժողովրդասիրությունը, մարդասիրությունը, աշխատասիրությունը, ազնվությունը, համեստությունը:

Գրականություն

1. Ալիշան Ղ. (Բնագիր, առաջաբանը և ծանոթագր. Ս. Շտիկյանի)-Եր.:Սովետ. գրող, 1981.-400էջ:
2. Աղայան Ղ. Երկերի ժողովածու չորս հատորով, հ.3, Եր., 1963, էջ213:
3. Հակոբյան Հ. Կերպարվեստը հայոց կրթարաններում.-Գիրք1.-Եր.:ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն հրատ., 1996.-էջ144:
4. Յուզբաշյան Յու. Վ.,Վեյս Պ.Ֆ. Կրտսեր դպրոցականի երաժշտական մտածողության զարգացումը: Մեթոդ. Ձեռնարկ (Խմբ.՝ Ա.Հ. Լուսինյան.- Եր.,Լույս,1982.-222էջ):
5. Նալչաջյան Ա. Էթնիկական մանկավարժություն: Բուհական դասագիրք: Պրակ 2:Եր., Զանգակ-97,2002թ.,48էջ:
6. Նժդեհ Գ. հրատ. „Հայ Դատ.,-ի Երևան 1991, էջ 107
7. Չոպանյան Ա. Երկեր /Արշակ Չոպանյան.-Եր.: Սով. գրող, 1988.-872 էջ:
8. Սիննյան Յ.Հայ մանկավարժության պատմություն Հնագույն ժամանակներից մինչև 18-րդ դարավերջ, Երևան-1998,էջ- 219:

THE APPLICATION OF NATIONAL ARTS IN ELEMENTARY SCHOOLS IN THE SYSTEM OF CREATIVE SKILLS AND AESTHETIC DEVELOPMENT

Amalya Sahakyan

Yerevan Haybusak University, Lecturer

The article examines the formation and development of creative skills in primary school using folk art. Aesthetic education is not only fostering love for art, but also fostering a sense of beauty and culture of behavior.

Key words: folk art, aesthetic education, junior schoolchildren, formation, development, folklore.

ПРИМЕНЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИСКУССТВ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ В СИСТЕМЕ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ УМЕНИЙ И ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Амалия Саакян

Ереванский Университет Айбусак, Преподаватель

В статье рассматриваются формирование и развитие творческих умений в начальной школе с помощью применения народного искусства. Эстетическое воспитание — это не только воспитание любви к искусству, но также воспитание чувства красоты и культуры поведения.

Ключевые слова: народное искусство, эстетическое воспитание, младший школьник, формирование, развитие, народный фольклор.

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻ «ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նաիրա Մելիկի Բալայան

«Հայրուսակ» համալսարան, Հայոց լեզվի ամբիոնի վարիչ, բան. գթ., դոցենտ

Ամփոփագիր Հոդվածը նվիրված է Արշակ Չոպանյանի «Ղևոնդ Ալիշան» մենագրությանը, որը լույս է տեսել 1902 թ. Փարիզում՝ «Անահիտ» հանդեսում: Հոդվածում կարևորվում են հայ մեծանուն գրականագետի՝ գրական երկը վերլուծելու ուրույն մեթոդները, շեշտադրվում են մենագրության կառուցման առանձնահատկությունները, գրականագիտական բացառիկ արժևորող այն հայացքը, որով Չոպանյանը քննում է ոչ միայն Ալիշանի գրական կյանքն ու գործունեությունը, այլև նրա սրբազանագործությունները՝ ի հայտ բերելով նոր և յուրատիպ եզրահանգումներ, որ այսօր էլ չեն կորցրել իրենց գիտական արժեքը:

Հիմնաբառեր- Արշակ Չոպանյան, Ղևոնդ Ալիշան, գրաքննադատություն, գրականագիտական մեթոդներ, գեղագիտական արժեք, կրոն և հայրենիք, հայկական ինքնություն, ազգի կրթություն, դաստիարակություն:

Արշակ Չոպանյանի գրաքննադատական հսկայական ժառանգության մեջ ուրույն տեղ ունեն Մխիթարյանների՝ հատկապես Մխիթար Սեբաստացու և Հայր Ղևոնդ Ալիշանի մասին ուսումնասիրությունները, որոնք նա հրապարակել է «Անահիտ» հանդեսում. «Նոր ժամանակներում հայոց մտավոր-գրական կյանքի սկզբնավորումը «Անահիտը» կապում է Մխիթարյանների անվան հետ: Նրանց գործունեությանը հանդեսը հաճախ է անդրադարձել ինչպես առանձին ուսումնասիրություններով (Ա. Չոպանյան, «Վենետիկի Մխիթարյանները», 1899, թիվ 12, «Մխիթարի գործը», 1901, թիվ 8, «Վիեննայի Մխիթարյանները», 1902, թիվ 8, «Մխիթար», 1901, թիվ 10-11), այնպես էլ տարբեր առիթներով արտահայտված գնահատական խոսքով» [4, էջ 94]: «Ռվիվ Անսիքլոբետիք» պարբերականի մեջ հրապարակած «Արդի հայ գրականությունը» հոդվածի առթիվ Չոպանյանը 1899 թ. «Բազմավեպից» սուր և պախարակելի պատասխան է ստանում: Ինդիքն այն էր, որ Չոպանյանը, կարևորելով Մխիթարյանների մշակութային լայն գործունեությունը, իր ֆրանսերեն հոդվածում չէր անդրադարձել Ալիշանից հետո եկող մխիթարյան գրողներին՝ համարելով, որ էական ուշադրության արժանի ստեղծագործողներ չկան: Դա է պատճառը, որ նրան վիրավորում են՝ կոչելով «հայ գրականության սիրահար արբանյակ», և մեղադրում աչառու վերաբերմունքի համար: Նույն թվին «Անահիտ» հանդեսում հրատարակած «Վենետիկի Մխիթարյանները»

պատասխան հողվածում Չոպանյանը անխնա, բայց արժանապատվորեն քննադատում է Մխիթարյանների ներկայի գործունեությունը՝ համարելով, որ Բագրատունու ու Ալիշանի նման քանքարներից հետո վանքը ամեն առումով անկում է ապրում. «Բազմավեպի» գրական բաժինը ծիծաղելի է, իսկ բանասիրականը՝ «հռի ընդօրինակում» Վեներայի «Հանդեսի» [1, էջ 365],- գտնում է Չոպանյանը: Այս, նաև ինչ-որ չափով կանխակալ վերաբերմունքը ուներ իր խորքային պատճառը: 1894-97 թթ. Հայկական ջարդերի ժամանակ, երբ ամբողջ աշխարհում անգամ օտարերկրացիները իրենց բողոքն էին արտահայտում մորթվող ժողովրդի ձայնը լսելի դարձնելու համար, Վենետիկի վանքում լռություն էր: Սասունի հայտնի դեպքերից հետո էլ, երբ Նուբար փաշան նվիրատվություն է անում վանքին՝ առաջարկելով հայ ներկան ու անցյալը համադրող, Եվրոպային ճանաչեցնող մի գործ տպագրել, կրկին լռություն է լինում: Միայն 4 տարի անց է այդ միջոցներով տպվում «Սիսուանի» ֆրանսերեն տարբերակը, որը, ինչպես Չոպանյանն է հավաստում, չի արժանանում ո՛չ ֆրանսիացի հասարակության ուշադրությանը, ո՛չ էլ հայտնի որևէ պարբերականի գնահատականի: Այս առումով հետագայում նա քննադատելու էր նաև Ալիշանին՝ հայկական ջարդերի հանդեպ դատապարտող վերաբերմունք ցուցաբերելու համար: Ահա այս լռությունն է մասամբ ենթակայական այն տեսակետի աղբյուրը, որով Չոպանյանը համարում է, որ Ալիշանից հետո վանքում ոչ մեկը ոչ մի մշակութային մնայուն ու հիմնարար արժեք չի ստեղծում:

Չնայած սուր քննադատությանը՝ վերոնշյալ հողվածում Չոպանյանը, մեծ պատկառանքով խոսելով Ալիշանի մասին, կարևորելով նրա մշակութային վաստակը, նրան համարում է Վենետիկի վանքի այն ներկայացուցիչը, որի մեջ համադրվում են Մխիթարյանների անցյալն ու ներկան, որի անձի մեջ ներդաշնակում է այն ամենը, ինչ արել են նրա նախորդներն ու ժամանակակիցները: [1, էջ 361]: Չոպանյանը շատերի անուններն ու նրանց գործերն է թվում՝ վերստին հաստատելու իր կարծիքը, որ 19-րդ դարավերջին Վենետիկի վանքում Ալիշանի կողքին չկա նրա մեծությանը հավասար որևէ մեկը: Ընդ որում, փաստում է Չոպանյանը, դա ցույց է տալիս նաև Ալիշանի գործը: «Սքանչելի ծերությունը ապշեցուցիչ աշխատասիրությամբ հոգնեցնող» Ալիշանը կարող էր իր «հաւաքող» գործին լծել իր աշակերտներին, եթե «իրեն արժանի աշակերտներ ունենար»: Այս հողվածում որոշակիորեն անդրադառնալով Ալիշանին և նրա գործունեությանը՝ գրաքննադատը միմիայն արժևորում ու մեծապես գնահատում է հայր Ղևոնդի անուրանալի հայագիտական վաստակը՝ գտնելով, որ նա պիտի դասվի եվրոպական հայտնի դեմքերի շարքում: «Հայկազեան բառարանը, Չամչեանի Հայոց պատմութիւնը, Ինճիճեանի հնախոսական, աշխարհագրական ուսումնասիրութիւնները, Բագրատունիի եւ Հիրմիւզի թարգմանութիւնները, Ալիշանի բանաստեղծութիւնները ամենենէն հզօր արտահայտութիւններէն են հայ ուղեղին... Մտաւորական ուժը զոր ցոյց

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

տուած են Չամչեան մը, Բագրատունի մը կամ Ալիշան մը, զիրենք հաւասար կը կացուցանէ եւրոպական մտաւորականութեան ազնուագոյն դէմքերուն» [1, էջ 358]:

Երեք տարի անց՝ 1902 թ., «Անահիտ» հանդեսում Չոպանյանը հրապարակում է Ալիշանի մասին արդեն համապարփակ ուսումնասիրությունը, որը հետո՝ 1924 թ., առանց փոփոխության ներառվում է նրա «Դեմքեր» ժողովածուում: Այս ուսումնասիրության մեջ քննվում են Ալիշանի մի շարք գործեր ու բանաստեղծական ժողովածուները: Ուսումնասիրությունը քննադատը կատարել է համեմատական, հոգեբանական և կենսագրական մեթոդներով՝ առանձնացնելով Ալիշանի ստեղծագործությունների հիմնական յուրահատկությունները:

Չոպանյանի գրաքննադատելու ձևը յուրօրինակ է՝ «սիրտը և միտքը միասին», այդ պատճառով էլ յուրաքանչյուր դիմանկարի մեջ երկուսն էլ նկատում ու ընդգծում է: Այսպես է վարվել Պ. Դուրյանի, Գր. Նարեկացու, Մկ. Պեշկեթաշլյանի և այլոց մասին ուսումնասիրություններում: Ալիշանի մասին ուսումնասիրության մեջ Չոպանյանը առաջնահերթորեն ընդգծում է Հայաստանի, հայ ազգի և հայ ինքնության հանդեպ Ալիշանի ջերմ սերը, խանդաղատանքը, ընդգծված պատկառանքը: «Հայաստանը աշխարհիս կեդրոնն էր իրեն համար, օրինեալ «բնագաւառը», ուր Աստուած բնակեցուց առաջին մարդը, Հայկի նախահայրը, Ադամը, որ արդէն Հայ էր, եւ կը խօսեր լեզու մը որ հայերենի նախահայրն էր» [2, էջ 70], իսկ Երկրի հիմնաքարը Արարատն էր: Ուշագրավ դիտողականությամբ է գրականագետը հայտնաբերում Ալիշանի՝ Արարատի հանդեպ մեծ զգացմունքայնությունը. սա հետո հայ գրականության մեջ պիտի տարածվեր ու առանձին գրողների ստեղծագործություններում դառնար բանաստեղծական պոետիկայի ուրույն գիծ [3, էջ 86-87]: Չոպանյանը իրավացիորեն է մատնանշում այն, որ Ալիշանի ակունքից են սնվում հայ գրողները, որոնք շատ ավելի հայտնի են, քան Ալիշանը:

Ալիշանի՝ ժողովրդի շրջանում հանրահռչակման պակասը Չոպանյանը բացատրում է նախ՝ նրա երկերի բարդ գրաբարով գրված լինելու հանգամանքով, երկրորդ՝ աշխարհից ու մարդկությունից հեռու՝ իր խցում, հանուն հայրենյաց ստեղծաբանելու յուրահատկությամբ: «...Մինչդեռ Ծերենց, Մամուրեան, Րաֆֆի Հայութեան ապագային կառուցումը կը պատրաստէին, Ալիշան իր վանականի կեանքին ու գործին մէջ փակուած, հեռու ամբոխէն, օրուան խնդիրներէն անջատ, ու իր աղօր ու անհուն երագին, իր գրեթէ միստիքական ազգասիրութեան մէջ թաղուած, կը շատանար իր երգողի, հաւաքողի դերը կատարելով, եւ իր ամբողջ ճիգը կ' ուղղեր աւելի հայ ժողովրդին անցեալը վերակենդանացնելու քան ներկան քննելու կամ ապագան հանդերձելու...» [3, էջ 97]:

Ալիշանի ստեղծագործության ընդհանուր նկարագրին անդրադառնալիս հողվածագիրը նախևառաջ ընդգծում է Աստվածաշնչի և Խորենացու հանդեպ

Ալիշանի սրբազան վերաբերմունքը, ընդ որում, նկատի ունի Խորենացուն և նրա «Հայոց պատմությունը», ոչ թե առանձին հեղինակին: «Եւ այդ երկու սէրերը Ալիշանի հոգվոյն մէջ սերտօրեն իրարու կապուած էին, կամ անելի ճիշդ՝ իրարու խառնուած, իրարու հետ ներքնապէս ընդելուզուած ու գրեթէ միակ զգացում մը դարձած էին, առանց սակայն իրենց ուրոյն անհատակա-նութիւնը բոլորովին կորսնցնելու...» [3, էջ 86]:

Չոպանյանը մասնակիորեն գտնում է, որ Ալիշանի հայտնի «Սիսուան», «Շիրակ», «Այրարատ», «Հայբուսակ» և այլ մենագրություններում պակաս է գիտականությունը, քանզի նա առաջնորդվել է զգացմունքով, իսկ հաճախ էլ կրոնապաշտությամբ համակված եզրահանգումները վերածվել են զգացա-կան կարծիքների: Հատկապես կրոնական ատաղձ ունեցող տեսակետերը, Չոպանյանի կարծիքով, Ալիշանը ձևավորել է զուտ քրիստոնեական հայեցա-կարգով. դրանք երբեմն առիթ են տվել թյուրատեսական եզրահանգումների, և դրանից էլ տուժել է նրա երկերի գիտականությունը: Բայց հակառակը, կրոնասիրությունը դրական դեր խաղում այլ գործերում, ինչպիսին «Հուշիկք հայրենեաց Հայոց»-ն է: Չոպանյանի քննադատության մեջ թերություններն ու առավելությունները միաժամանակ մատնանշելը առանցքային է, քանի որ նա համարում է, որ գրախոսությունը «ապուշ ու անգիտակից ներբողով ներկել» պետք չէ: Այս պարագայում քննադատը ճիշտ է: «Հին հաւատք հայոց»-ին մէջ, ուր քրիստոնէութենէն առաջ հայոց կրօնքը ուզած է ուսումնասիրել, իր ճիգը կը ձգտի, ոչ թէ դարերու մթութեան մէջէն ճշմարտութիւնը զանազանելու, այլ ապացուցելու թէ հայկազնեան թագաւորներու օրով հայերը միաստուածեան էին(!), թէ կռապաշտութիւնը օտարներու ձեռքով ժամանակաւորապէս Հայաս-տան մտած երևոյթ մըն էր և քրիստոնէութեան առջև ամենայն դիւրութեամբ տեղի տուաւ» [3, էջ 88-89]:

Ալիշանի՝ իրականությունից կտրված ստեղծաբանելը, ինչպես իրավամբ նկատում է Չոպանյանը, ոչ միայն նրա՝ երբևէ Հայաստանում եղած չլինելու հանգամանքով է պայմանավորված, այլ նրանով, որ Ալիշանը չէր ցանկանում եղծել հեքիաթային Հայաստանի վեհ պատկերը սոցիալական ու հասարա-րական դժնի իրականությամբ: Ժամանակակիցներից մեկը՝ Ալիշանի սանե-րից մի բանաստեղծ, Չոպանյանին ասել է, որ նա «Հիվանդ պիտի ըլլար եթէ այսօրուան ողբալի, քայքայուած, մոխրապատ Հայաստանը աչքովը տեսնէր. ան իր մտքին մէջ միշտ կենդանի ու կանգուն կը նշմարէ հին, շքեղ, ազատ Հայաստանը, և այդ տեսիլը չէ ուզած երբեք քանդել իրականութեան բիրտ բաղխումովը» [3, էջ 89]:

Եվ հետևաբար, եզրահանգում է քննադատը, այդ բոլոր աշխատություն-ները «պետք է նկատել ուրեմն բանաստեղծ-հաւաքջի, հայրենասէր-ընդհան-րացուցչի գործեր,- և իբրև այդ՝ զմայելի գործեր են անոնք» [3, էջ 89]:

Բայց և այնպես որոշ թերություններ մատնանշելը չի նշանակում, որ Չոպանյանը որևէ ձևով նսեմացնում է Ալիշանի գրական վաստակը: Իհարկե,

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Չոպանյանը գիտնական չէր. փորձառու գրաքննադատը միշտ էլ վերջնական վճիռ չի կայացնում, միտքը երբեմն էլ անգամ հակասում է նախորդ տեսակետին, բայց միշտ թերությունների կողքին ընդգծում, կարևորում է քննվող հեղինակի լավագույն կողմերն ու արժանիքները: Այս դեպքում էլ նա շեշտում է Ալիշանի բազմաբեղունությունը՝ թվարկելով գրեթե բոլոր գործերը, հպանցիկ ներկայացնելով դրանք, գտնելով, որ նրանց գիտականությամբ պիտի զբաղվեն գիտնականները, և որ Ալիշանի «անթառամ կենդանությինը» հայ պատմության, հայ ցեղի անուրանալի փառքն է:

«Յուշիկք հայրենեաց Հայոց»-ը քննելիս Չոպանյանը նկատում է, որ կրոնասիրությունը այս դեպքում այլևս չի թուլացնում անցյալի հերոսական ու արժանի դեպքերի շարադրանքը, այլ հակառակը՝ «դրդիչ մը կը դառնայ աշխատասիրութեան, քաջութեան, առողջ հայրենասիրութեան» [3, էջ 92]: Բազմաթիվ մեջբերոյթները վկայում են Չոպանյանի իրավացիությունը: Գեղեցկագիտական առումով (նա նկատի ունի գեղագիտական արժեքը) ամենից բարձր ու թանկագին համարում է «Նուագներ» բանաստեղծական շարքը: Այն չափազանց բարձր է գնահատում, չնայած որ սրանում կրկին առանցքային է համարում կրոնի ու հայրենիքի թեման, բայց և գտնում է, որ կրոնական սահմանափակում այստեղ արդեն չկա, և բանաստեղծական ներշնչանքը անհունորեն ճոխ է: Իր քննադատական գործերում Չոպանյանը երբեմն համեմատում է անհամադրելին ու միմյանցից հեռու հայ և համաշխարհային մեծությունների գրական արժեքները: Քննադատը Ալիշանի ստեղծագործությունները ևս համադրում է Բայրոնի, Պետրարկայի, Հյուգոյի և այլոց գրական գործերին: Բայց պետք է փաստել, որ սրանք սոսկական համեմատություններ չեն, գրեթե բոլորի ստեղծագործություններին քննադատը ծանոթ էր, ներկայացրել էր նրանց «Անահիտի» էջերում: Չոպանյանի գրաքննադատության մեջ համաշխարհային այդպիսի գրողների հետ համեմատությունը կատարվում էր ոչ միայն հայրենասիրության դիրքերից, ինչը ուրույն առանձնահատկություն է նրա քննադատական գործերում, այլև շատ դեպքերում առարկայական չափորոշիչներով: Ոճային առանձնահատկությունները քննելիս Չոպանյանը հենվում է Ալիշանի կենսափմաստության և լայն աշխարհայացքային որակների վրա, պոետական յուրահատկությունները բացատրում է հենց դրանցով՝ զանց առնելով միշտ կրոնական, գենային յուրահատկությունը: «Ուրեմն՝ կարելի է կարծել, որ Եվրոպացիների ազդեցությունը ունեցել է ավելի շուտ և շատ արտաքին, ձևական արտահայտություն, իսկ խորքում Ալիշանը միշտ մնացել է իր ներշնչանքի բուն տարերքում՝ հայրենիքի պաշտամունքի ու քրիստոնեական հավատքի նկատմամբ անձնուրաց սիրո մթնոլորտում» [5, էջ 178]: Արևելցու ինքնության մեջ տեսնելով պատկերների ճոխությունը, «մեծաշռինդ» բառերի կուտակումները՝ Չոպանյանը մեջբերումներ է անում՝ ցույց տալու Ալիշանի օգտագործած ոճական հնարների բազմազանությունը: Ուշագրավ է, որ Ալիշանի պոեզիայի մասին մեծաշուք մակդիրների կողքին, երբ

թվում է, թե քննադատը Ալիշանի պոեզիան անըստզյուտ ստեղծաբանություն է համարում, հրնթացս տալիս է նաև թերությունների տարբեր ձևակերպումներ՝ «Ճաշակի պակաս, ծայրահեղ ճոռոմություն, վսեմի տղայաբանություն» և այլն:

Բայց և այնպես թերություններ նկատելը և մատնանշելը ինքնանպատակ չեն, դրանք չափազատված են, քանի որ ինչպես Չոպանյանն է գտնում. «Այդպիսի խոշոր ուժի մը հանդէպ ինչպէս էր՝ անվիճելի կերպով՝ Ալիշան, աններելի պիտի ըլլար թերութիւնները միայն տեսնել, մանաւանդ որ այդ թերութիւնները կը բացատրուին միջավայրովը, ինչպէս որ փոխադարձաբար աններելի եւ անհմաստ պիտի ըլլար զանոնք քողարկել եւ ապուշ ու անգիտակից ներբողով մը ներկել իր ամբողջ գործը» [3, էջ 95]:

Չոպանյանի համար գրական գործի քննադատությունը ամենից առաջ նրանում գեղագիտական արժեքը, ինչպես ինքն է ասում գեղեցկությունը նկատելն է, արժևորել այն, այդ պարագայում արդեն հետին պլան են մղվում թերությունները, որոնք ստվեր չեն գցում երկի վրա: Սա է պատճառը, որ Չոպանյանը Ալիշանի ոճը բարձր է դասում իր տաղանդի բազմազանությամբ, մինչ ուրիշների գործերում տաղանդի լույսը ի մասնավորի է երևակվում միայն որոշակի սեռերում: Բանաստեղծական ներշնչանքը քննադատության մեջ ներդնելով՝ Չոպանյանը երբեմն չափազանցնում է՝ գտնելով, որ Ալիշանի լեզվի հարստությունն ու ճարպկությունը անգերազանցելի են: Անդրադառնալով գրական ազդեցության խնդրին՝ Չոպանյանը համարում է, որ Ալիշանը ոչ մեկից գրական ազդեցություն չի կրել: Թեպետ հողվածի սկզբում նա նշում է, որ Ալիշանը ազդվել է եվրոպական առաջադեմ մտքից, հաջորդիվ քննադատը իր խառնվածքին հարիր կերպով սա հերքում է, միևնույն ժամանակ ճշմարտորեն ընդգծում է հակառակ երևույթը. բազմաթիվ հայ գրողներ ազդվել են Ալիշանից: Գամառ-Քաթիպայի, Աղայանի, Դուրյանի ինչ-ինչ գործերում երևան է գալիս ալիշանյան «Նուագները», Ծերենցի, Մամուրյանի, Րաֆֆու գործերում նշմարվում է «Հուշիկները» հայ ժողովրդի բանահյուսական, ժողովրդական վիպերգությունների հավաքագրման առումով:

Չոպանյանը, լինելով անկեղծ ու միշտ անաչառ իր գնահատումներում, միևնույն ժամանակ սիրելի հեղինակներին վերաբերվում էր որոշակի վերապահող հարգանքով: Այս կերպ նա մատնանշում, քննադատում է Ալիշանին՝ Հայաստանի ապագան չնկատելու, չգատորոշելու, չպարզելու համար, բայց և գնահատում է նրա՝ երիտասարդությանն ուղղված վերափոխվելու դաստիարակչական հորդոր-կոչերը: Ալիշանը հայ երիտասարդի դաստիարակությունը տեսնում էր հայ կրոնի վրա հիմնված հայրենասիրության ու իմաստասիրության միասնությամբ: Միևնույն ժամանակ Ալիշանը հայ քաղաքացուն ուղղում էր դեպի հայոց լեզու և գրականություն, հայ ազգի ավանդույթներն ու ծեսերը: Հեղափոխական, խիզախ ու շրջադարձային որոշումներ կայացնող ու տեքստում անկեղծությունը արժևորող Չոպանյանը, անշուշտ, հասկանում է Ալիշանի խաղաղ, կրթական աստիճանական բարեփոխումների մղումները,

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

բայց և չի ընդունում հասարակության դաստիարակության ու առաջնղման այս մոդելը: Չոպանյանի համար այս հակասությունը աշխարհայացքային է: Պետություն և պետականություն չունեցող ազգերի պարագայում, անշուշտ, Չոպանյանի դիրքորոշումը շատերն էին ճիշտ համարում, եթե հաշվի առնենք, որ հողվածի գրման ժամանակ՝ 1902 թվականին, Հայաստանը՝ որպես պետություն, դեռ չկար, այնինչ Ալիշանի՝ ազգի դաստիարակության և կրթության համար առաջնային էին գիրը, գրականությունը, մշակույթն ու աշխարհագրությունը, որոնք հեռահար տեսլականի գրավականներն էին: Հայկական շարժման գաղափարական առանցքում, իհարկե, Չոպանյանի համար որոշակի առումով է միայն ընդունելի Ալիշանի դիրքորոշումը հայ ազգի դաստիարակության ու լուսավորության առումով: Չարմանալի հեռատեսությամբ է Չոպանյանը արժևորում հայկական շարժման պոռթկուն ծագումը, հայկական հարցի լիբերալ բնույթը: «...Հայ ազգը մեծ, հզոր, ազնիւ, ազատ, քաջ է եղած անցեալին մէջ, անուղղակի կերպով, բայց շատ հզօրապէս նպաստած է հայ ազատագրական պայքարի շարժման ծննդեանն ու աճմանը արդի հայ մտքին մէջ, որովհետև ժողովուրդ մը, երբ գիտակցութիւնը կ'ունենայ անցեալին մէջ մեծ ու ազատ եղած ըլլալուն, չի կրնար երկարօրէն հանդուրժել ստրկական անարգ կացութեան մը մէջ կապկպուած մնալու, և կը շտապէ ամէն զոհողութիւն թափել՝ այդ գեղեցիկ անցեալը դրականապէս վերանորոգելու համար» [3, էջ 100]:

Չոպանյանի քննադատական հողվածների մյուս մեթոդը կենսագրականն է, ըստ որի յուրաքանչյուր ուսումնասիրության, դիմանկարի մեջ նա ուրվագծում է հոգեբանական, բարոյական, մարդկային այն գծերը, որոնցով օժտված է քննախոսվող հեղինակը: Այս մենագրության մեջ որպես վկայություն պատմում է իր և Ալիշանի հանդիպումը, նրա հրեշտակային թեթևության ու խորախորհուրդ իմաստնության մասին, նրա մահվան պատմությունը վերապատմում որպես սրբախորհուրդ անձի մասին վկայություն: Հողվածի վերջին մասը նվիրված է Ալիշանի ապրած համեստ կյանքի որոշ դրվագներին և մահվանը, որի մասին, համարում է Չոպանյանը, շատ քիչ բան գիտենք: Այդուհանդերձ, Ղևոնդ Ալիշանի կյանքը իրավամբ պատկառանքի է արժանի. «Կեանք մը ամբողջ հոգեկան ու մտաւորական տքնութեան, կեանք մը ամբողջ Գաղափարի մը զոհուած, կեանք մը ծայրէ ծայր բացարձակ անկեղծութեան մը կնիքովը դրոշմուած: Կեանք մը ամբողջ վանքի ու դպրոցի մէջ անցած, գրքերու վրայ հակած՝ անոնցմէ վերակենդանացնելու համար նուազած անցեալին պատկերը, թարմ հոգիներու վրայ ծռած՝ անոնց մէջ ցանելու համար աշխատասիրութեան, հայրենասիրութեան, գեղեցկասիրութեան սերմերը» [3, էջ 101]:

Չոպանյանը Ալիշանի ժամանակակիցն է եղել, և ինչպես շատ տեքստերում, նրա խոսքը այս պարագայում էլ արժևորող է, առանձնացող: Ողջ կյանքում համեստ Չոպանյանի համար նույնքան սրտամոտ են այնպիսի անձինք, ինչպես Ալիշանը, որի համար եղել են «Տիտղոսները - հայ և քահանա, շքանշանները - կապան և գօտին»:

Գրականագետը տեքստի վերլուծման իր ուրույն հատկանիշով՝ մեծ զգացմունքայնությամբ էլ եզրափակում է իր մենագրությունը. «Որքան ատեն որ հայ ազգը գոյութիւն ունենայ, Ալիշանի գործը պիտի կենդանի մնայ եւ անոր հոգին պիտի յաւիտենապքս շողայ միշտ ներկայ, միշտ վառ, միշտ սիրուն, միշտ տաք. ետեւէ ետեւ եկող բոլոր հայ սերունդներին սրտին վերև...» [2, էջ 80]:

Գրականության ցանկ

- Անահիտ, հանդես ամսեայ, Ա տարի, թիվ 12, Փարիզ, 1899, հոկտեմբեր:
- Անահիտ, հանդես ամսեայ, Դ տարի, թիվ 4, Փարիզ, 1902, ապրիլ:
- Արշակ Չոպանեան, Դէմքեր, Փարիզ, 1924:
- Յուրի Ավետիսյան, Անահիտ հանդեսը, Երևան, 1999:
- Վաչագան Ավագյան, Ղեվոնդ Ալիշանը Արշակ Չոպանյանի գնահատմամբ (Ղեվոնդ Ալիշանի ծննդյան 200-ամյակի առթիվ) | Հայագիտության հարցեր, 2 (20), 172-180 էջ, Հայաստան, 2020:

МОНОГРАФИЯ АРШАКА ЧОПАНЯНА “ГЕВОНД АЛИШАН”

Наира Балаян

“Այբուսակ” университет, завкафедрой армянского языка, к.фил.н., доцент

Аннотация Статья посвящена монографии А.Чопаняна “Гевонд Алишан”, вышедшей в свет в журнале “Анаит” в 1902 году в Париже. В статье показана значимость своеобразия методов анализа литературного произведения, проведенного великим армянским литератором; акцентируется специфичность конструкции монографии, литературоведческий исключительный оценочный взгляд, которым Чопанян исследует не только литературную жизнь и деятельность Алишана, но и его произведения, обнаруживая своеобразные умозаключения, не потерявшие свою научную значимость и по сей день.

«ARSHAK CHOPANYAN’S «GHEVOND ALISHAN MONOGRAPH»

Naira Balayan

“Haybusak” University, Head of the Chair of the Armenian Language, Ph.D

Summary The article is dedicated to Arshak Chopanyan’s “Ghevond Alishan” monograph, which was published in 1902. In the magazine “Anahit”, in Paris. The article uses the unique methods of the great Armenian literary critic to analyze the literary work, emphasizes the peculiarities of constructing a monograph, the uniquely valued literary view with which Chopanyan examines not only Alishan’s literary career and activities, but also his works, revealing new and unique conclusions. They have not lost their scientific value even today.

РУССКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ОТРИЦАТЕЛЬНОЕ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ЧЕЛОВЕКА

Мальвина Артуровна Мидоян

Ереванский университет «Айбусак»

Аннотация: В статье анализируются фразеологические единицы русского языка, отражающие отрицательное психоэмоциональное состояние человека. Подробно рассматриваются такие чувства, как гнев, стыд, печаль, страх.

Ключевые слова: фразеологические единицы, эмотивность, семантическое поле, национальное мировоззрение.

Лексика и фразеология любого языка обладает огромным потенциалом. В системе фразеологии можно выделить группы фразеологизмов, основы тематической классификации которых составляют другие семантические признаки, и большинство из них принадлежат к семантическому полю «человек». Во фразеологических выражениях всех языков находят отражение самые разнообразные эмоции и чувства человека. Общее эмоциональное пространство человечества предполагает существование общего смыслового поля, которое “кодируется и воспроизводится в лексических и фразеологических знаках языков” [1, стр 558].

А.В. Кунин полагает, что эмоции - это одна из форм отражения действительности и её познания. При этом эмоции, как правило, сопровождаются оценкой [2, 178]. Эмоции могут быть выражены междометиями, эмоционально-оценочной лексикой, эмотивными предложениями, образными средствами языка. Одним из средств выражения эмоций является использование говорящим в речи фразеологических единиц, которые придают речи силу и убедительность, красочность и образность.

Группа фразеологизмов, выражающих эмоциональное состояние человека, многочисленна, экспрессивна и богата на внутренние образы. Фразеологизмы описывают такие чувства и эмоции, которые являются универсальными и свойственны всем людям вне зависимости от их национальности или расовой принадлежности: любовь, счастье, гнев, страх и т.д. [3].

Эмоции представляют собой сложную систему, поскольку в их возникновении и развитии участвуют все системы человека. Эмоции представляют собой реакцию души на внешние и внутренние воздействия. На этой основе происходит уподобление эмоций и состояний тела. Так, в состоянии страха душа чувствует то, что ощущает тело, когда ему холодно, а тело реагирует на страх, как на холод. В языке в результате такого уподобления ощущениям тела образуются ФЕ, обозначающие эмоцию «страх»: *кровь, стынет (леденеет,*

холодеет) в жилах. При этом эмоции могут проявляться в двух формах:

а) неконтролируемые реакции тела, например, расширение глаз в случае удивления (*делать большие глаза, глаза на шесть копеек*); блеск глаз при сильном желании (*глаза разгорелись*);

б) контролируемые реакции, например, движения из стороны в сторону головой, пальцем при несогласии или неодобрении (*грозить пальцем, крутить носом*); восклицание в случае восторга (*пальчики оближешь! фу ты ну ты, ножки гнуты!* (ироническое выражение восхищения женщиной)) [4, 136].

Изучая фразеологических единиц, пришли к выводу, что ФЕ, выражающие эмоции и чувства человека, можно разделить на отрицательные и положительные психоэмоциональные состояния. Но в этой статье мы будем рассматривать только ФЕ, выражающие отрицательное психоэмоциональное состояние. К отрицательным психоэмоциональным состояниям человека, выражаемым фразеологизмами, в русском языке, можно отнести *сидеть как на иголках* (здесь выражается волнение, тревога, беспокойство), *белый свет не мил кому* (здесь выражается подавленность, напряженность, измождение), *ходить как туча* (мрачное, плохое настроение, расстройство, грусть, тоска), *душа уходит в пятки* (страх, ужас, испуг, чувство опасности), *не знать куда глаза девать* (смущение, стыд, угрызения совести, вина), *сорваться с петель* (потеря самообладания, исступление, неистовство, состояние аффекта). Как пишет О.М. Дорогокупец, фразеологические единицы отражают национальное мировоззрение. В русском языке можно выделить ФЕ, демонстрирующие специфические способы представлений о гневном или яростном состоянии человека. Они являются речевой реакцией, выражающейся в виде проклятий, реплик или целых высказываний (*чёрт возьми, будь ты неладен, убирайся к чертям, катись ко всем чертям, к чертовой матери, к чертям собачьим, дьявол вселился, черт меня побрал*). Для выражения гневного состояния человека в русских фразеологизмах используется чаще всего слово *черт* или его заменители (например, “леший”) [3]. Как далее пишет Дорогокупец, фразеологизмами подгруппы возмущения, гнева и ярости передается разная степень проявления данных состояний: от раздражения до приступов ярости - и фиксируются различные формы проявления этого состояния: словесное возмущение (*не укладывается в голове; ни в какие ворота*) и молчаливое раздражение (*вне себя; кровь бросилась в голову*). Данной подгруппе свойственна яркая экспрессивность, так как значение большинства ФЕ мотивировано внутренними образами, посредством которых передается поведенческая реакция человека [3].

В русских ФЕ в состоянии гнева человек может также уподобляться природным явлениям, например, огню или молнии. Подобные ФЕ выражают сильную степень раздражения: *метать молнии*. Среди фразеологизмов, выражающих гневное состояние человека, встречаются такие, основным компонентом которых

являются соматизмы зуб (зубы), сердце: *скрежетать зубами, скрипеть зубами, точить зубы* (выражают гнев, испытание, недовольство чем-либо или кем-либо), *держат сердце на кого-либо, срывают сердце, с сердцем* [3]. В русском языке образная основа фразеологизмов с компонентом зуб, выражающих гнев, восходит к древней форме мирознания. В основу образа лежит метафора, которая уподобляет человека хищному животному, которое точит зуб (зубы) для нападения или защиты. Образ фразеологизма связан также с древнейшими мифологическими представлениями: в славянском фольклоре Баба-Яга точит затупившиеся зубы, чтобы съесть свою жертву [3].

Существует стереотип, согласно которому отличительными чертами русского народа считается его «природная склонность к пассивности, фатализму, пессимизму, глубокому унынию, беспричинной тоске и грусти, повышенной эмоциональности» [5, стр 33]. Это находит выражение во фразеологических единицах. При этом эмоции радость и печаль метафорически противопоставлены как «верх» и «низ». Как пишет И.В. Сироткина, этой метафоре дается физическая мотивировка: человек поднимает голову, когда радуется, и опускает, когда грустит. На данной метафоре построены следующие русские фразеологизмы: *вешать/повесить нос, вешать/повесить нос на квинту, вешать/ повесить голову, с опущенной/пониженной головой, опустить руки, опустить крылья/крылышки, упасть духом*. При этом фразеологизм *вешать/повесить нос* образован не только метафорой, но и метонимией. Положение носа как выдающейся вперед части лица в образе фразеологизма метонимически обозначает положение головы; опущенная голова - знак скорби, печали [6, стр 308].

Следует также отметить, что эмоция печаль в русской лингвокультуре и метафоризируется, и персонифицируется. Состояние печали в русском репрезентируется образом живого существа, обладающего властью над субъектом, о чем свидетельствуют следующие ФЕ: *печаль/тоска угнетает, тоска наваливается, уныние одолевает, хандра накатывает*. То есть печаль в русской языковой картине мира предстает как хищный зверь, о чем свидетельствуют фразеологизмы *тоска гложет, тоска сосет* и пр. [6, 309].

По мнению Э. Нойманна, «идея пожирательства» легла в основу многочисленных метафорических описаний различных фрагментов мира, в том числе и эмоциональных [7, 41,42]. Эмоции способны физиологически поглощать человека: *тоска заедает, тоска поедом ест, печаль съедает/точит сердце* и пр. В русском языковом сознании печаль ассоциируется также с образом тучи, о чем свидетельствуют фразеологизмы *смотреть тучей/сентябрём, чернее тучи, дымка/облако печали, подернуться/затуманиться печалью, печаль туманит/застилает глаза/лицо*. Печаль выражается также во фразеологизмах: *навевать уныние, нагонять/нагнать уныние/тоску, наводить тоску/уныние, разогнать/*

развять/рассеять тоску, разводить/развести грусть-тоску. При печали кровеносные сосуды сужаются, что приводит к оттоку крови из легких, в результате этого ухудшается поступление кислорода в организм и человек начинает ощущать недостаток воздуха, стеснение и тяжесть в груди, что находит отражение в следующих фразеологизмах: *стеснить грудь/сердце, печаль теснит/щемит грудь/ сердце, тоска сжимает /давит/теснит сердце/грудь/душу* [6, 309].

Фразеологизмы *камень на душе/на сердце, с камнем на душе, с тяжелым сердцем*, содержат стереотипные представления о печали как тяжком, гнетущим душу или сердце эмоциональном грузе. В основе ФЕ лежит метафора, уподобляющая тяжелые переживания, угнетенность, подавленность камню. Характерным признаком образного осмысления печали является ее ассоциации с цветом: *тоска зеленая, темное уныние, черная меланхолия*. Следует отметить, что во всех языках народом создавалась определенная связь между символическим значением цвета и разными предметами, явлениями и человеческими отношениями, создавалось множество фразеологизмов, в качестве компонентов которых выступали наименования цветов, при этом с одним цветом связывалась удача, радость, с другим - неудача, несчастье. Так, фразеологизм *тоска зеленая* употребляется для выражения гнетущего чувства, отсутствия интереса к окружающему, скуки. При этом эпитету «зеленый» в речи носителей русского языка свойственна негативная эмоциональная окраска. Специфика употребления прилагательного «зеленый» в русском языке обусловлена его исторической связью со словом зелье: цветообозначение связывается с понятием горечи, яда, с пьянством. В русском языковом сознании зеленый цвет также ассоциируется с цветом мха, тины, болота: *тоска затягивает, как болото*. Раньше считалось, что в болотах живут девы, которые нагоняют на человека тоску. Фразеологизмы *черная меланхолия, черная тоска* выражают очень мрачное подавленное настроение. Черный цвет в европейской культуре соотносится с «тьмой» в противопоставлении «белый - черный»: «свет - тьма». «Тьма» воспринимается как пространство демонических сил [8, 99].

Чувство «печаль, досада» в русском языке может также реализовываться посредством метафоры, которая может быть представлена следующим образом «печалиться, досадовать - причинять себе боль»: *кусать себе локти* (досадовать, сожалеть о непоправимом); *рвать на себе волосы* (сильно досадовать, приходиться в отчаяние) и пр. Как пишет Т.В. Луговая, состояние угнетённости в русском может ассоциироваться с образом «быть зажатым каким-либо инструментом». Для русских - это, например, клещи (*брать (зажимать) в клещи*). Как далее пишет автор, с физиологическими ощущениями и проявлениями человека в печали связаны фразеологизмы *в груди давит, вспотеть от напряжения*. Психическое состояние человека отражено во фразеологизмах *держаться на нервах, на грани срыва* [9, 101].

При страхе человек чувствует озноб (*дрожь пробежала по спине*), дрожь (*дрожать как в ознобе, коленки дрожат*), холод (*страх леденит кровь*), жар (*обдало жаром*); замирание (*обмереть от страха*). Страх может ассоциироваться с поведением животных: *как овечий хвост дрожать, поджать хвост, бежать как олень, убежать как заяц*. Выражение *волосы дыбом встают* мотивировано рефлекторным актом, наблюдаемым при страхе от большой или неожиданной угрозы. Этот акт выработан животными как предохранительная мера к подготовке к самозащите приданием себе устрашающего вида. Выражение *небо с овчинку показалось* является народным сравнением, основанном на представлении, что при болевых ощущениях, страхе и т.п. человек почти не воспринимает окружающий мир (ср. *света божьего невзвидеть*). С овчинку здесь - «величиной с небольшую овчину». Страх отражается также и на способности человека говорить: *лишаться языка*. От страха лицо человека становится бледным. Русские бледность лица видят, как отсутствие крови: *кровинки в лице не осталось* [9, 119]. Рассматривая такую эмоцию, как стыд, и ее отражение во фразеологизмах, следует отметить, что стыд - это чувство, которое возникает у человека при совершении им поступков, противоречащих требованиям морали, унижающих достоинство личности. Он может выражаться посредством осуждения своего поведения. Переживание стыда может иметь отчетливые телесные симптомы - покраснение лица, опускание глаз и т. п. К фразеологизмам о стыде можно отнести следующие: *потерять стыд, отбросить стыд, сгорать от стыда* и др. Как пишет Луговая, состояние смущения, стыда отражаются на лице человека: человек *краснеет от стыда*, у человека *уши горят*. Опущенные глаза человека говорят о том, что ему стыдно или он смущён: *не знать куда глаза девать*.

Смущенного человека сравнивают с поведением рыбы, которая оказалась вне своей среды обитания: *чувствовать себя как рыба на песке*. Испытывая вину, человек хочет убежать от неё, чтобы никто его не видел в таком состоянии: *не знать куда деваться, готов сквозь землю провалиться, не знать, куда руки девать*, или совершает определённые поступки: *броситься на колени перед кем, бить себя кулаком в грудь* (в знак раскаяния), *рассыпаться в извинениях* и др. Русским человеком его вина воспринимается как грех: *Есть такой грех! Что греха таить! Грешный человек!* и др. [9, 120]. Подытоживая вышеизложенное, можно констатировать, что эмоциональная сфера личности является многогранным образованием, в которое, кроме эмоций, входят разные эмоциональные явления, получившее самое разнообразное отражение в фразеологизмах русского языка. Отметим также, что существуют доминантные, ключевые эмоции, носящие универсальный характер, способы выражения которых могут иметь национальную специфику.

Литература

1. *Мокрова О.Р.* Полистатусная презентация категории эмотивности в эмотиологии // Вестник Башкирского университета. -2008. - Т. 13, № 3
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. - М.: Высшая школа, 1996
3. *Дорогокупец О.М., Кырмач К.* Фразеологизмы, выражающие отрицательные эмоции и чувства человека в русском и турецком языках // Карповские научные чтения (сборник научных статей), выпуск 8, часть 2, Минск «ИВЦ Минфина», 2014
4. *Петрова Л.И.* Человеческое тело и эмоции в контексте лингвокультурологии// Вестник Псковского государственного университета. Серия Социально-гуманитарные науки, 2007 год, №1
5. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание - М.: Русские словари, 1997
6. *Мокрова О.Р.* Полистатусная презентация категории эмотивности в эмотиологии // Вестник Башкирского университета. -2008. - Т. 13, № 3
7. *Нойманн Э.* Происхождение и развитие сознания [Текст] / Э. Нойманн. - М., 1998. - 463с
8. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий [Текст] / отв. ред. д-р филол. наук В. Н. Телия. - М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. - 784 с.
9. *Луговая Т.В.* Национально-культурные особенности фразеологических единиц сферы психоэмоционального состояния человека (на материале русского и французского языков), дис. канд. фил. наук, Краснодар, 2007

RUSSIAN PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING THE NEGATIVE PSYCHOEMOTIONAL STATE OF A PERSON

Malvina Midoyan

Yerevan “Haybusak” University, Lecturer

Abstract: The article analyses the phraseological units of the Russian language, reflecting the negative psychoemotional state of a person. Feelings such as anger, shame, sadness, fear are discussed in detail.

ԱՆՁԻ ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ՀՈԳԵՀՈՒՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՑ ԼԵՋՎԻ ԴԱՐՁՎԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐՈՒՄ

Մալվինա Միդոյան

Երևանի «Հայրուսակ» համալսարան, դասախոս

Ամփոփում. Հոդվածում վերլուծվում են ոռուսաց լեզվի դարձվածաբանական միավորները, որոնք արտացոլում են մարդու բացասական հոգեբանական-հուզական վիճակը: Մանրամասն ուսումնասիրվում են այնպիսի գացմունքներն, ինչպիսիք են զայրույթը, ամոթը, տխրությունը, վախը:

**ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ
ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ.
(мит-ап группы как средство обучения иностранному языку)**

М.А. Балоян

Ереванский университет “Айбусак”, к.ф.н., доцент

Резюме: *Сегодня в сфере образования все более важное место занимает неформальное образование, все большее предпочтение отдается коннективным способам обучения. Таким образом, обучение становится повсеместным, всеобъемлющим, происходит трансформация педагогических технологий и методик, и многие вузы переходят на модель смешанного обучения. В настоящей работе нами исследуются методы неформального обучения иностранному языку, в частности организация мит-ап групп. Ранее нами проводились экспериментальные занятия со студентами-иностранцами, обучающимися в том же вузе. Наш опыт показал, что студенты легко вовлекаются в групповую работу, где ключевым моментом является принцип равенства - равный обучает равного. Таким образом имитируется языковая среда, именно в языковой среде возможно достичь “интуитивного типа” владения языком*

Ключевые слова: *современное образование, иформальное, неформальное, коннективное, формальное обучение, мит-ап группы.*

В современном мире, в условиях глобальной информатизации, важно организовать учебный процесс согласно требованиям времени, тенденций и, конечно, с учетом интересов самих учащихся. По мере проникновения информационных технологий в различные сферы нашей жизни, все больше растет влияние их на социализацию детей, формирование взглядов и ценностей молодежи. Современная молодежь самостоятельно ищет способы взаимодействия, производит контент, использует медиа-технологии.

Раличают термины «абориген цифрового мира» и «цифровой иммигрант» [1]. Под первым подразумеваются молодые люди, рожденные в век цифровых технологий и выросшие с интернетом, они действуют в рамках этой культуры иначе, чем “иммигранты”, в чью жизнь компьютеры, Интернет и цифровые игры вошли, когда они уже достигли зрелого возраста. Сегодня в сфере образования, как замечаем, все более важное место занимает неформальное образование, все большее предпочтение отдается коннективным способам обучения [2]. Таким образом, обучение становится повсеместным, всеобъемлю-

щим, происходит трансформация педагогических технологий и методик, и многие вузы переходят на модель смешанного обучения. Отметим, что повсеместное обучение подразумевает различные виды получения образования: формальное обучение (очные занятия - лекции, семинары, лабораторные и практические работы); неформальное - просмотры видеолекций, участие в вебинарах, организация мит-апов и др. и и инфирмальные - это самостоятельно направляемая поисковоаналитическая деятельность.

Наша целевая аудитория - это поколение так называемых “информационных аборигенов”, и в этом смысле нам следует пересмотреть традиционные представления о методах обучения.

Так, формальное обучение иностранному языку предполагает в первую очередь аудиторные занятия. При изучении иностранного языка принято выделять рецептивный и продуктивный виды речевой деятельности, что и, собственно говоря, предполагает устную и письменную форму данных видов, т.е, аудирование, письмо, и устные виды - говорение и чтение.

Рассмотрим, формы общения на иностранном языке (письменная и устная формы) в конкретных условиях группового обучения иностранному языку:

1. Устное общение (диалог) между преподавателем и учащимся. Эта форма коммуникации мало эффективна (особенно в условиях многочисленной группы), потому что на каждого учащегося приходится минимальное количество времени активной речевой деятельности

2. Устное общение (диалог) между учащимися группы, так называемая парная работа всех учащихся одновременно. При этом время активной речевой деятельности каждого учащегося возрастает до 50% времени аудиторных занятий. Однако при такой организации работы сводится почти к нулю возможность исправления преподавателем ошибок, допускаемых учащимися.

3. Аудирование, как одностороннее восприятие учащимися устной речи преподавателя или диктора (при аппаратурном воспроизведении иноязычной речи). Данный вид речевой деятельности предполагает снижение речевой активности учащихся.

4. Чтение как восприятие и понимание письменной иноязычной речи столь же односторонний акт коммуникации, исключая активное говорение учащегося. При чтении учащийся чаще воспроизводит прочитанное, конечно, возможна вариативность при данном виде речевой деятельности.

Но представляются ли эти 2 компонента достаточными для владения иностранным языком, дают ли они возможность для «речевого творчества», ведь речь всегда разнообразна и уникальна, выходит за рамки автоматизированных навыков.

На занятиях по языку возможны, конечно, и некоторые другие формы общения (в виде различных монологических высказываний, активного письма

и т. п.).

Наиболее высокий уровень активной речевой деятельности учащихся обеспечивается второй формой работы, т. е. парным диалогом, охватывающим всех учащихся группы одновременно.

Естественно, что в эпоху непрерывно развивающейся и меняющейся медиасреды, такой вид обучения иностранным языкам крайне неэффективен. И целесообразным считаем сочетание аудиторных занятий с внеаудиторными (чаты, вебинары, просмотры фильмов) - словом создать условия для повсеместного обучения. В данном случае нами было предложено использование некоторых видов неформальной модели обучения конкретно китайскому языку. Отметим, что при таком обучении вполне успешно усваиваются студентами такие языковые аспекты, как грамматика, лексика, фонетика, лингвострановедение. Предложенная нами модель обучения в условиях нашего университета применима для английского языка.

Беляев выделял 2 способа овладения иностранным языком - интуитивный, в условиях языкового общения и школьный [3]. Обучения языку вне языковой среды зачастую сводится к заучиванию студентами клишированных фраз из учебников, усвоению типовых конструкций, фактически развивается репродуктивная речь. В то же самое время, даже работа с преподавателями-носителями языка кажется недостаточным условием для понимания носителя в рамках только аудиторных занятий. Для овладения иностранной речью необходимо развивать языковую интуицию, ее же можно развивать только при условии иноязычно-речевой практики. Нельзя отрицать и тот факт, что в преподавании часто сталкиваемся с проблемой низкой вовлеченности студентов в учебный процесс, и поэтому необходимо учитывать потребности целевой аудитории.

В связи с этим нами были проведены экспериментальные занятия совместно с китайскими коллегами. Ранее нашими коллегами из КНР (Балоян М.А.) были организованы так называемые языковые клубы, подразумевающие живое общение с носителями языка - со студентами того же вуза [4]. Отметим, что организация таких клубов возможна лишь при наличии иностранных студентов в вузе. В нашем случае, было решено предпринять организацию так называемого мит-апа с использованием ИКТ (информационно-коммуникационных технологий) с участием студентов из Армении с одной стороны, и Китая с другой. Важно учесть, что деятельность группы основана на идее "равный обучает равного". Таким образом, ученик, студент вовлекается в некое сообщество, где отождествляет себя и свой опыт с представителями того же сообщества. Такие виртуальные встречи помогают не только в усвоении фонетики, лексики, грамматики иностранного языка, но и в понимании языка носителя и овладении молодежным сленгом. По сути происходит межкуль-

турный обмен и, следовательно, усвоение модели поведения и новых мыслей. Проведение таких мит-апов возможно только в группах с сертификационным уровнем В1, В2, С, С1) базовый уровень, продвинутый.

Работу в группе необходимо контролировать, исключая спонтанность. Преподавателями либо ассистентами заранее разрабатываются темы обсуждения, в соответствии с темой дается новая лексика. Это всеого рода имитация языковой среды, так как именно в языковой среде возможно достичь “интуитивного типа” владения языком, развивать творческое мышление. В рамках такого рода неформального обучения нами проводились также тестовые задания (фонетические, предполагающие правильное произношение фонем, тонов) с дальнейшей взаимопроверкой, осуществляемой целевой группой, или просмотр фильмов на китайском с русскими субтитрами и наоборот, в зависимости от изучаемого языка, и обсуждения в группе.

Организация и проведение вебинаров, чатов, мит-апов безусловно представляется сложным в силу нескольких причин: во-первых, своевременное техническое обеспечение их, во-вторых, необходимость в технической и методической поддержке преподавателей. Поэтому, как некую альтернативу можно рассмотреть работу группы в социальных сетях, модератором назначается кто-либо из группы и, конечно, контролируется преподавателем. Студентам, заранее предлагается задание, например, на лексику, фонетику или грамматику и осуществляется взаимопроверка. На выполнение задания дается определенное время. Такой формат работы в группах дает возможность не только повысить уровень владения иностранным языком, но и обогатить знания по страноведению, вместе с тем, - это отличная практика для студентов и своего рода подготовка к дальнейшей учебе в стране изучаемого языка.

Цель проведения такого типа неформального обучения - обеспечить высокое вовлечение студентов в работу помимо аудиторных занятий, где студент, в зависимости, конечно, от степени заинтересованности, нередко оказывается в роли пассивного слушателя, создать для них более привычные условия. Необходимо учитывать, что наша аудитория - дети «цифровой эпохи», которых не удовлетворяет классическая модель обучения «учитель-ученик», им нужна новая модель развития, они усваивают новую информацию, идеи, мысли новые мысли друг у друга легче, чем у взрослых.

Наш опыт показал, что студенты с большим энтузиазмом включаются в работу группы, самостоятельно ищут темы для обсуждений, задания, таким образом, обеспечивается также неформальное обучение. В дальнейшем мы планируем развивать работу мит-ап группы, расширить область взаимодействия. Для этого необходимо разрешить некоторые проблемы технического характера, проблемы совместимости форматов, и, главное, повысить уровень медийной грамотности преподавателей.

Լուրեր

1. Информационные и коммуникационные технологии в образовании. Институт Юнеско. М. 2013. // UR: <https://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214728.pdf> . дата обращения 15.05.2021.
2. Информатизация образования и методика электронного обучения. Сборник статей. Красноярск. СФУ.2016г.URL:// conf.sfu-kras.ru/uploads/materialy%20trudov%202016.pdf дата обращения: 15.05.2021.
3. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. С.33. Изд. 2-е. - М.: Просвещение, 1965. - 228с.
4. Балоян М.А. Языковые клубы в системе преподавания РКИ. С.178- 182. Актуальные проблемы современной методики преподавания русского языка в школе и вузе. Сборник статей. Рязань. 2018. 400 с.

INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

(meet-up groups as a means of teaching a foreign language)

Marianna Baloyan

Yerevan “Haybusak” University, PhD, assist Professor, head of chair

Summary In this work, we investigate the methods of informal teaching of a foreign language, in particular, the organization of meet-up groups. Previously, we conducted experimental classes with foreign students studying at this university. Our experience has shown that students are easily involved in group work, where the principle of equality is the key point - an equal teaches an equal. Thus, the linguistic environment is imitated, it is in the linguistic environment that it is possible to achieve an “intuitive type” of language proficiency.

ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԿՈՆԵԿՏԻՎ ԵՂԱՆԱԿԸ՝ՈՐՊԵՍ ՈՋ ՖՈՐՄԱԼ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿ

Մարիաննա Բալոյան

Երևանի Հայրուսակ համալսարան, Բան. գթ, դոցենտ, ամբ. վարիչ

Ամփոփագիր. Այս աշխատանքում ուսումնասիրում ենք օտար լեզվի ոչ ֆորմալ ուսուցման մեթոդները, մասնավորապես՝ meet-up (հանդիպում) խմբերի կազմակերպումը: Նախկինում մենք փորձարարական դասեր էինք անցկացրել նույն համալսարանում սովորող օտարերկրյա ուսանողների հետ: Մեր փորձը ցույց է տվել, որ ուսանողները հեշտությամբ ներգրավվում են խմբային աշխատանքի մեջ, որտեղ կարևորագույնը՝ հավասարության սկզբունքն է: Հավասարը սովորեցնում է հավասարին: Այսպիսով, ընդօրինակում է լեզվական միջավայրը, հենց լեզվական միջավայրում է, որ հնարավոր է հասնել լեզվի իմացությունը «ինտուիտիվ տիպի»:

RP AS AN ACCENT AND THE CHANGES IT HAS UNDERGONE.

Yeran Khachatian

Yerevan "Haybusak" University, Armenian State Agrarian University

Summary: *This article examines the changes in the Standard British English Accent that have occurred over time. The accent we are studying is called RP (Common Pronunciation) and was adopted by the upper class of 19th century society. Contemporary British society lends some negative connotation to RP, which is why some linguists use a different term instead: Standard South British English (SSBE). RP (like any accent) has changed over time. Due to a phenomenon called dithering, some of the triads and consonants became monotonous, the pronunciation of the vowel sound [v] was changed to [w], due to which the general speech acquired a "childish" pronunciation. One of the changes in RP is the proclamation at the end of affirmative sentences, which is also common in Australian and New Zealand English.*

Key words: *Standard British English Accent, RP, pronunciation, dithering*

When non-native speakers of English come to Britain they are usually surprised to find out that they understand very little of the English they hear. At first they think that people seem to speak faster than expected. The English most British people speak is very different in many ways from the English the visitor has learned. The visitors of Britain are surprised with the differences of pronunciation, grammar and vocabulary.

They think that most of the English, Welsh, Scottish and Irish people cannot speak or don't speak English correctly. So they try to understand what they hear, regardless of whether it is 'correct' or not. Those who fail to understand what is being said think that perhaps what they learned in their own country was not 'real' English. Surely, it isn't true. The learners with comprehension problems should realize that English, like their native language, like every living natural language - is subject to variation, which can be very complex and subtle. Sometimes the native speakers, even those who teach the language, often find it difficult to explain the things that puzzle the learners.

This is to be explained by the existence of two important things, **dialect** and **accent**. A dialect is a language variety distinguished from other varieties by differences of grammar and vocabulary. Standard English is a dialect of English, just as the other standard dialects of the language (Standard Scottish English, American English, etc.) are, and all the non-standard dialects of the language, too. Accent refers just to variations in pronunciation. Many linguists do not distinguish between the meanings of the two terms. Especially in North American texts on linguistics the term 'dialect' refers to a combination of phonetic features (i.e. what we call an accent). Whenever the American English is taught to overseas, the accent

presented as a model for the learner will most typically be **Received Pronunciation**, (RP). ‘Received’ here means the nineteenth-century sense of ‘accepted in the most polite circles of society’. The introduction of the term *Received Pronunciation* is usually credited to the British phonetician Daniel Jones. In the first edition of the *English Pronouncing Dictionary* (1917) he named the accent “*Public School Pronunciation*” but for the second edition in 1926 he wrote: “In what follows I call it Received Pronunciation, for want of a better term.” The term had been used much earlier by P. S. Du Ponceau in 1818. A similar term, *received standard*, was coined by Henry C. K. Wyld in 1927. RP has most in common with the dialects of South East Midlands, namely London, Oxford and Cambridge.

It should be mentioned that RP is an accent, so the study of RP is concerned only with matters of pronunciation; other areas relevant to the study of language standards such as vocabulary, grammar and style are not considered. The label RP has acquired a rather negative coloring in contemporary British society, and many linguists prefer the less evaluative term *Standard Southern British English* (SSBE). In England RP has remained the accent of upper class and the reaches of the social scale, as measured by education, income, profession or title. It has traditionally been the accent of those educated at public schools, which in the UK are private. RP, unlike prestige accents in other countries, is not the accent of any particular region, except historically: its origins were in the speech of London and the surrounding area. RP enjoys the highest prestige in England, and is accepted differently in the other countries of the UK. In Scotland it is considered very much an ‘English’ accent and its speakers are not necessarily always accorded greater respect than are speakers of other accents, while in northern England RP is viewed as a ‘southern’ accent even if the RP speaker comes from the local area. At the beginning of the twenty-first century, only about three to five per cent of the population of England spoke RP.

Whether this proportion has stayed the same or it has increased isn’t measured, as language is a living phenomenon and accent is likely to undergo changes, so it is hard to decide who is and is not an RP speaker. One may ask a question- if RP may be a minority accent, why, then, is it the only British accent taught to foreign learners. Its previous high prestige has been talked about. It isn’t surprising that the learners want to learn and the teachers want to teach the accent that is considered to be “correct” and “the best”. As it is used on radio and television within Britain RP has become probably the most widely understood of all accents. This means that the learner, who succeeds in speaking and understanding it, has the best chance of being understood wherever he or she goes in the British Isles. Another justified reason for learning RP is that it is the most thoroughly described of British accents.

Learners who have been taught RP as a model, visiting Britain should not think that speech they hear which is somehow different from that model is necessarily something other than RP. They should keep in mind those accents, like the other

components of living languages, change with time. In RP, for example, there has been a tendency for about a century, through the process of *smoothing*, that certain triphthongs (vowels with three distinct qualities) and diphthongs (two qualities) were becoming monophthongs (so called ‘pure’ vowels with a single quality). Thus the word *tyre*, which was once most commonly pronounced [tʰaɪə] (with a triphthong), came to be pronounced [tʰɑə] (with a diphthong), and is now increasingly reduced to [tʰɑ:] (with a monophthong, such that it is homophonous with - has the same pronunciation as - the word *tar*). We can find this smoothing to [ɑ:] in the traditional RP triphthong /aʊə/, as in *tower* or *hour*, or in the word ‘firepower’ pronounced as [fɑ:pʰɑ:]. Smoothing of vowels is very common among younger RP speakers; it is not a matter of age though. We can’t say there is one fixed form of the accent, since at any stage the accent is a mixture of traditional and advanced features. Nowadays English is influenced by non-standard, ‘ethnic’ and non-native accents and the deterioration in standards in other modes of behaviour (dress, manners, literacy, class-consciousness, respect for elders, etc.), have created some sort of ‘sloppiness’ in pronunciation and disregard for ‘proper grammar’. Many media experts think that the Standard English and RP decline and a new replacement variety ‘*Estuary English*’ emerge.

David Rosewarne, an EFL teacher, coined the term ‘Estuary English’ as long ago as 1984. He characterized it as ‘a variety of modified regional speech, a mixture of non-regional and local south-eastern English pronunciation and intonation. If one imagines a continuum with RP and London speech at either end, “Estuary English” speakers are to be found grouped in the middle ground.’ Rosewarne claims that Estuary English, named after the ‘banks of the Thames and its estuary’, is to be heard in the House of Commons, the City, the Civil Service, local government, the media, advertising, and the medical and teaching professions in the south-east. Phonetician John C. *Wells* proposed a definition of Estuary English as “*Standard English* spoken with the *accent* of the southeast of England”.

Estuary English is a compromise between or a mixture of RP and working-class London speech (*Cockney*), and thus it may be considered as a ‘neutral’ variety, which provides the opportunity for low class speakers to appear higher status than they are, and for middle and upper class speakers to appear lower status than they are.

Another feature evident in modern RP, which probably has its origins in a non-standard accent, is the [w]-like labio-dental approximant [ʋ] (as a pronunciation of /ɹ/) that has spread fast into a large number of varieties of British English. While RP speakers can be heard to produce words like *road*, *brown*, *very* and so on using this pronunciation of /ɹ/, it is much more usual to hear it used by young RP speakers than by older ones.

In most parts of England, it would be true to say that the use of [ʋ] is no longer regarded by schoolteachers and speech therapists as defective - a ‘speech

impediment' - as it once was, except perhaps where it occurred in upper-class speech, in which it seems to have been tolerated as a foppish affectation. As the stigma of [ʊ] recedes, then, so its adoption is all the more likely by a new generation of speakers. It is possible that the labio-dental pronunciation, which is common in infantile speech, owes its current spread to the relaxation of the stigma of childishness associated with it. That is, children no longer learn to stop using the 'childish' [ʊ] pronunciation when they reach adolescence and adulthood, because the social pressure to switch to a more adult pronunciation has been removed.

Another example of a change that is still at a relatively early stage in its progress is the phenomenon known variously as the *high-rising tone*, the *high-rise terminal* (HRT), *Australian Question Intonation* (AQI) or 'uptalk'.

This phenomenon is often defined as the use, in statements, of the rising intonation pattern normally associated with questions (in RP, at any rate; other accents of British English, such as those of Glasgow or Belfast, have quite different statement and question intonation patterns from those used in RP). Some commentators - usually journalists rather than linguists - interpret high-rising tone as an indication of uncertainty and lack of confidence. Australian and New Zealand English, both share this property.

While speaking to non-native speakers the native English speakers have a tendency to raise the pitch of their voice towards the end of utterances more frequently than they would when talking to other native speakers, as a means of checking that their utterances are being understood. In some cases, the use of high-rising tone may mean as a badge of 'well-travelled' or 'worldly' status.

The claim that the use of HRT patterns indicates 'uncertainty' is somehow defective, taken into accounts the statements giving information about which the speaker cannot have any doubt (e.g. when telling someone his or her name, the telephone number and address). In addition, of course, any similarity to southern hemisphere intonation patterns may be nothing more than coincidence. This kind of patterns have been used in American English for a long time, for instance, and American varieties may equally well be the source of HRT in British English, if it is a contact-based phenomenon.

Bibliography

1. Crystal, David "The Stories of English", Penguin , 2005
2. Elmes, Simon "Talking for Britain: A journey through the voices of our nation", Penguin, 2005
3. Gimson, Alfred C. "An Introduction to the pronunciation of English", London: 1970
4. Gimson, Alfred C. "An Introduction to the Pronunciation of English" 1980
5. P. Foulkes, G.J. Docherty Another chapter in the story of /r/: 'Labiodental' variants in British English - Journal of sociolinguistics, 2000
6. Alan Cruttenden, "Intonation". NewYork, Cambridge University Press, 1997

**ԸՆԴՈՒՆՎԱԾ ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ (RP-Ն) և ԴՐԱ ՈՐՈՇ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Երան Խաչատրյան

Yerevan “Haybusak” University, Armenian State Agrarian University

Հոդվածն անդրադառնում է ստանդարտ բրիտանական անգլերենի առոգանությանը և այն փոփոխություններին, որոնց ենթարկվել է ժամանակի ընթացքում: Այն առոգանությունը, որ մենք սովորում ենք, կոչվում է RP (ընդունված արտասանություն): Այն ընդունված է եղել 19-րդ դարի հասարակության բարձր խավի շրջանում: Ժամանակակից բրիտանական հասարակությունը որոշ բացասական երանգավորում է տալիս RP-ին, և այդ պատճառով որոշ լեզվաբաններ փոխարենը կիրառում են այլ տերմին՝ *Սկանդարտ Հարավային Բրիտանական Անգլերեն (SSBE)*:

RP-ն (ինչպես և ցանկացած առոգանություն) ժամանակի ընթացքում ենթարկվել է փոփոխությունների: Smoothing (հարթեցում, հղկում) կոչվող երևույթի շնորհիվ որոշ եռահնչյուններ ու երկհնչյուններ դարձել են միահնչյուն, շրթնատամնային [v] հնչյունի արտասանությունը փոխարկվել է [w]-ի, ինչի շնորհիվ ընդհանուր խոսվածքը ձեռք է բերել «երեխայական» արտասանություն: RP-ի փոփոխություններից է նաև հաստատական նախադասությունների վերջում բարձրացող տոնայությունը (uptalk), ինչը բնորոշ է նաև ավստրալական և նորզելանդական անգլերենին:

ПРИНЯТОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ (RP) И НЕКОТОРЫЕ ЕГО ИЗМЕНЕНИЯ

Еран Хачатрян

*Ереванский университет Айбусак, Армянский Государственный Аграрный
Университет*

В статье рассматриваются изменения стандартного британского английского акцента, произошедшие с течением времени. Акцент, который мы изучаем, называется RP (общепринятое произношение), он был принят высшим классом общества 19 века. Современное британское общество придает некоторую негативную окраску RP, поэтому некоторые лингвисты вместо этого используют другой термин: Standard South British English (SSBE).

RP (как и любой акцент) со временем изменился. Из-за явления, называемого сглаживанием, некоторые трезвучия и согласные стали монотонными, произношение гласного звука [v] было изменено на [w], из-за чего общая речь приобрела «детское» произношение. Одно из изменений в RP - воззвание в конце утвердительных предложений, что также характерно для австралийского и новозеландского английского.

КАКОЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ЛУЧШЕ ВЫБРАТЬ: ОНЛАЙН ИЛИ ОФЛАЙН?

Недда Робертовна Арзуманян

Ереванский университет “Айбусак”, к. мед. наук

Резюме. Пандемия COVID-19 лишила около полутора миллиарда человек возможности непосредственно посещать образовательные учреждения. В результате, быстрое развитие получили разные формы дистанционного обучения. В настоящей статье приводится краткое сравнение онлайн и офлайн обучения, преимущества и недостатки каждого из. Офлайн обучение может стать серьезным дополнением к традиционному фундаментальному обучению. Рассматривается также роль преподавателя в дистанционном обучении.

Ключевые слова: студент; офлайн; обучение; преподаватель; онлайн обучение; онлайн курс; метод обучения; процесс обучения.

Введение

По данным ЮНЕСКО, в результате пандемии COVID-19 90% всех школьников и студентов в мире, т.е. около полутора миллиарда человек, лишились возможности посещать школы, университеты, обучающие курсы [1].

Всеобщая пандемия выявила необходимость дистанционного обучения, что поставило перед преподавателями ряд задач, а именно, как работать онлайн, какие дополнительные возможности предоставляет данное обучение, насколько оно эффективно и возможно ли удерживать внимание аудитории столь продолжительное время. Конечно, все это потребовало от преподавателей много сил и энергии, и нам тоже пришлось осваивать новые навыки и методы обучения.

Мы хотим рассмотреть имеющиеся на наш взгляд преимущества и недостатки онлайн и офлайн обучения, чем они отличаются друг от друга, какие подходы более эффективны в каждом виде обучения.

Онлайн обучение

Одно из самых больших преимуществ онлайн обучения - это доступность в любое время и в любом месте, возможность использования коротких обучающих фильмов, следить по компьютеру за студентами (в случае, если количество студентов ограничено) [2].

Для студентов, владеющих иностранными языками, есть возможность слушать лекции разных специалистов, ведущих международных университетов. Помимо этого, сами студенты, заинтересованные в получении знаний, стремятся подготовить презентацию, и при этом используют те неограниченные возможности, которые предоставляют интернет и компьютер.

Однако, как и любое новшество, онлайн обучение имеет ряд недостатков.

Иногда эти онлайн курсы представляют серию видеоуроков, что не дает возможности быть в контакте одновременно со всей аудиторией. Это приводит к отсутствию связи студентов с преподавателем. Сложно выбрать хорошую программу обучения, после которой не было бы чувства “потраченного впустую времени”. Необходимо также отметить отсутствие возможности делиться опытом и впечатлениями с “однруппниками”.

Для ленивых студентов, процесс обучения затягивается на длительный срок.

Невозможно отработать онлайн полученный навык, что особенно актуально для студентов медицинских вузов.

Офлайн обучение

Основные преимущества офлайн обучения заключаются в том, что обучаясь в группе студенты учатся строить взаимоотношения с другими студентами и преподавателями. Это ценно в медицине, ибо помогает завязать полезные знакомства, которые могут быть использованы в дальнейшем, ведь, как нам всем хорошо известно, “медицина- командная игра”.

При офлайн обучении есть четкие временные рамки, быстрая обратная связь. Легче выявить уровень и успеваемость каждого студента, а это позволяет адаптировать программу. В процессе обучения студент может быстрее получить ответы на возникающие вопросы.

Преподаватель на офлайн обучении очень редко дает материал из учебников, процесс обычно сводится к рассказам о реальных пациентах. В основном преподаватель делится личным опытом.

Есть возможность попутно задавать вопросы преподавателям. В обсуждении могут одновременно участвовать несколько студентов, помимо этого возможно обучение в симмуляционном центре и на больных.

Однако офлайн обучение так же имеет ряд недостатков

Если не получается попасть на занятие, то невозможно его перенести. Проще с курсами, где есть видеозапись занятий, которые можно посмотреть в свободное время. Определенные трудности возникают для студента при совмещении работы с учебой или другой деятельностью, из-за привязанности к определенному месту, времени и группе.

Обобщая все вышеизложенное, хочется отметить, если студент желает учиться, готов усердно и много над собой работать, чтобы стать высококвалифицированным профессионалом, то результат не заставит себя ждать вне зависимости от формы обучения. В эпоху высоких технологий выбор подходящего метода образования полностью зависит от возможностей и целей студентов. В случае, когда они заинтересованы и в их планы входит освоить новые навыки быстро и эффективно, то наиболее подходящим вариантом

является офлайн обучение [3]. Онлайн курсы могут быть приятным бонусом к фундаментальному образованию.

Что же остается нам, преподавателям? На наш взгляд, самое главное, чтобы мы, как старшее поколение, смогли привить им любовь к их будущей профессии, научить пользоваться доступной информацией. Важно научить их отделять главное от второстепенного.

Онлайн обучение требует от преподавателей творческого подхода к разработке содержания, поиска более эффективных методов преподавания и переосмысления роли преподавателя, а также повышения значимости учебного материала.

Преподаватели, на основании опыта, полученного за последние годы, пришли к заключению, что традиционные формы и методы обучения могут быть дополнены альтернативными форматами. Невозможно не отметить, что некоторые студенты весьма успешно приспосабливаются к новым условиям. Для студентов, предпочитающих работать удаленно, целесообразно подумать о создании более разнообразных и смешанных моделей обучения.

Пандемия открыла новую эпоху в сфере применения цифровых технологий. В то же время она подчеркнула необходимость переосмысления подхода к обучению. Таким образом, преподаватели должны будут обладать более развитыми способностями, в частности навыками в области творческой и инновационной деятельности, а также развитым социальным и эмоциональным интеллектом, включающим жизнестойкость, способность к адаптации и стремление к росту. Для решения ряда наиболее острых проблем будущего необходимо, чтобы образовательный процесс был направлен на развитие этих навыков, а в данном контексте сочетание онлайн и офлайн обучения в будущем даст хорошие результаты [4]. Мы все переживаем поворотный момент в истории человечества. И этот момент знаменует собой пандемия. Она, конечно закончится, но жизнь уже не будет прежней.

Сейчас настало время переосмыслить образование в соответствии с нуждами будущих поколений, которые будут жить в мире после пандемии COVID-19. Для этого необходимо сотрудничество всех заинтересованных сторон. Нужно приложить все усилия для того, чтобы серьезно и добросовестно проанализировать стоящие перед ними проблемы и принять все необходимые меры для их решения.

Список литературы

1. “Исследование специфики организации онлайн-обучения в вузе”, Н.В. Иванушкина, Науки об образовании, 2021г.
2. “Дистанционное обучение в экстремальных условиях”, Науки об образовании, апреля, 2020г.
3. “Между первой и второй: онлайн-образование на волне пандемии”;

Ю.Черепанова, Forbes education staff.

4. “Дистанционное обучение. Плюсы и минусы.” А.Рывкин, Вести образования, 17 апреля 2020г.

WHICH APPROACH IS PREFERABLE TO SELECT FOR EDUCATION: ONLINE OR OFFLINE?

Nedda Robert Arzumanyan

Yerevan “Haybusak” University, PhD

Summary. The COVID-19 pandemic prevents nearly half a billion people of the opportunity to attend directly educational facilities. This promoted the rapid development of different forms of distance training. The article presents brief comparison of online and offline training, the advantages and disadvantages of each of them. Online training can be a serious complement to the traditional basic education. The role of the professor in distance training is also discussed.

ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՈՐ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆ ԸՆՏՐԵԼ. ԱՌՑԱՂՑ, ԹՇ ԱՌԿԱ

Նեդդա Ռոբերտի Արզումանյան

Երևանի «Հայբուսակ» համալսարան, բգթ

Ամփոփագիր: COVID-19 համաճարակը շուրջ մեկուկես միլիարդ մարդու զրկեց կրթական հաստատություններ անմիջականորեն այցելելու հնարավորությունից: Արդյունքում, արագորեն զարգան հեռավար ուսուցման տարբեր ձևեր: Այս հոդվածը համառոտ ներկայացնում է առցանց և առկա ուսուցումը, յուրաքանչյուրի առավելություններն ու թերությունները: Առցանց ուսուցումը կարող է էապես համալրել ավանդական հիմնարար ուսուցումը: Դիտարկվում է նաև դասավանդողի դերը հեռավար ուսուցման գործընթացում:

ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Գառնիկ Սաֆարյան

Երևանի «Հայբուսակ» համալսարան, իրավ.գիտ.դոկտոր, պրոֆեսոր
Լևոն Հարությունյան

Երևանի «Հայբուսակ» համալսարան, հայցորդ

Ամփոփում Հոդվածում հանգամանորեն քննարկված են ազգային (ներպետական) իրավունքի ձևերի տեսական-մեթոդական հիմնախնդիրները, մասնավորապես՝ իրավունքի աղբյուրների աստիճանակարգությունը և դրանց համակարգը:

Առանցքային բառեր. Իրավունք, իրավունքի աղբյուրներ, աստիճանակարգություն, իրավունքի աղբյուրների համակարգ, իրավունքի համակարգ:

Իրավական համակարգերի գլոբալացման և ինտեգրման պայմաններում տեղի են ունենում փոփոխություններ իրավունքի ֆորմալ (ձևական) աղբյուրներում, որոնք պայմանավորված են տվյալ համակարգի և կարգավորող հասարակական հարաբերությունների միջև կորելացիոն կապերի արժեքի աճով: Առավել նկատելի է դառնում քաղաքակրթական բնույթի խորքային սոցիալ-մշակութային գործոնների ազդեցությունը իրավունքի աղբյուրների համակարգի հիերարխիկ կառուցվածքի վրա: Այս առումով սրությամբ է զգացվում իրավունքի աղբյուրների համակարգի և աստիճանակարգության գիտական հետազոտության արդիականությունը:

Ընդհանուր առմամբ պետք է նշել, որ իրավունքի աղբյուրների հիերարխիայի հարցերը բոլոր ժամանակներում եղել և մնում են արդիական [1-8]: Այս առումով, գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է.

- 1) իրավունքի աղբյուրների հիերարխիայի հասկացության հստակեցում,
- 2) հասարակական հարաբերությունների բովանդակության, ձևի և տիպի հետ կապված՝ իրավունքի աղբյուրների հատկությունների միջև կորելացիոն կախվածությունների դիտարկում,
- 3) իրավունքի աղբյուրների սուբորդինացման վրա խորքային սոցիալ-մշակութային գործոնների ազդեցությունների վերլուծություն,
- 4) իրավունքի հիմնական և լրացուցիչ աղբյուրների միջև կապերի բնույթի սահմանում,
- 5) իրավունքի աղբյուրների աստիճանակարգում, որը հիմնված լինի գոյություն ունեցող պոզիտիվ իրավունքի և տեսության մեջ մշակված հիմնա-

դրույթների վրա,

6) իրավունքի աղբյուրների համակարգի և հիերարխիայի (աստիճանակարգման) իրավական ամրագրման օպտիմալ ուղղիների ընտրություն:

Իրավունքի աղբյուրների հիերարխիայի հասկացության վերլուծություն.

Ամենաընդհանուր գծերով իրավունքի աղբյուրների հիերարխիան հասկացվում է որպես իրավունքի աղբյուրների տարբեր տեսակների, խմբերի, ենթահամակարգերի և մակարդակների և դրանց միջև կապերի բացահայտումը: Հիերարխիան կապում է իրավունքի աղբյուրների առանձին տեսակներ, խմբեր և ենթահամակարգեր ամբողջական համակարգում և ապահովում հասարակական հարաբերությունների վրա իրավունքի յուրաքանչյուր աղբյուրի նպատակաուղղված ազդեցությունը: Ժամանակակից իրավունքի աղբյուրների համակարգը կազմված է ներպետական, վերազգային և միջազգային իրավունքի առանձին ենթահամակարգերից, որոնց միջև գերակայում են ուղղակի կորելացիոն կապերը: Ենթահամակարգերից յուրաքանչյուրը ներառում է իրավունքի աղբյուրների առանձին տեսակներ և մակարդակներ, որոնց միջև և որոնց ներսում առաջնություն ունեն սուբորդինացման կապերը: Քանի որ իրավունքի աղբյուրի յուրաքանչյուր տեսակում, խմբում և ենթահամակարգում առանձնացվում են հիերարխիայի սեփական մակարդակները, առկա են սուբորդինացման և կորդինացման կապեր, ապա կարելի է խոսել իրավունքի աղբյուրների համակարգի բազմաստիճանակարգության (բազմահիերարխիկ) բնույթի մասին:

Իրավունքի աղբյուրների հիերարխիայում առանձնանում են երկու հիմնական առումներ:

Առաջինը ներառում է իրավունքի աղբյուրների որոշակի տեսակների, խմբերի, ենթահամակարգերի և մակարդակների բաժանման ամբողջ համախումբը: Հիմնական բաժանման որակով սովորաբար հանդես է գալիս պետության և նրա մարմինների, պետությունների միությունների և միջազգային համապարփակ և տարածաշրջանային կազմակերպությունների, իրավաստեղծման այլ սուբյեկտների գործունեությունը, կարգավորող հասարակական հարաբերությունների առանձնահատկությունները, իրավունքի աղբյուրների որակը և այլն: Անհրաժեշտ է նշել իրավունքի աղբյուրների հիմքերի և համապատասխանաբար, նոր տեսակների, խմբերի և մակարդակների մշտական աճը: Իրավունքի աղբյուրների հիերարխիան հենվում է իրավունքի աղբյուրների դասակարգման և տիպաբանության վրա, սակայն կողմնորոշված է իրավունքի աղբյուրների տեսակների, խմբերի, ենթահամակարգերի և մակարդակների զատման հիմքում ընկած գործոնների բացահայտմանը:

Երկրորդ առումը ներառում է իրավունքի աղբյուրների տեսակների, խմբերի, ենթահամակարգերի և մակարդակների միջև ուղղակի և կորելացիոն ժամանակակից իրավունքի աղբյուրների հիերարխիան, ըստ էության, հանգեցվում է տարատեսակ կապերի, որոնք էլ ձևավորվում են իրավունքի աղ-

ԻՐԱՎՈՆՔ

բյուրների բոլոր տեսակների, խմբերի, ենթահամակարգերի և մակարդակների միջև և դրանց ներսում, հնարավորություն են տալիս սահմանել իրավունքի աղբյուրների համակարգում իրավունքի յուրաքանչյուր աղբյուրի տեղը և դերակատարումը իրավակարգավորումների ոլորտում: Ժամանակակից իրավունքի աղբյուրների համակարգում դիտարկվում է հիերարխիան կապերի տարատեսակության աճը, ինչը հնարավոր է բացատրել իրավունքի աղբյուրների նոր տեսակների, խմբերի, ենթահամակարգերի և մակարդակների ծագմամբ և իրավունքի աղբյուրների մշտական աճող թվի կառավարելիության ապահովման անհրաժեշտությամբ:

Մեր կարծիքով, ժամանակակից իրավունքի աղբյուրների հիերարխիան լիարժեք չի լինի առանց հասարակական հարաբերությունների և իրավունքի աղբյուրների համակարգի միջև կապերի հաշվառման: Այսպես, հասարակական հարաբերությունների բնույթի, բովանդակության, ձևերի, տիպերի և իրավունքի աղբյուրների որոշակի հատկությունների միջև ձևավորվում են կորելացիոն կապեր (մանրամասները տես [10]): Քաղաքակրթական բնույթի սոցիալ-մշակութային գործոնների ազդեցությամբ տեղի է ունենում իրավունքի աղբյուրների ամբողջ համակարգի բաժնում հիմնականների և լրացուցիչների, ինչպես նաև կորելացիոն կապեր են ծագում իրավունքի ձևերի միջև, որի տակ ընկալվում է փաստացի իրավական հարաբերությունները, իրավաստեղծումը, իրավունքի ձևավորումը, ինչպես նաև իրավունքի ֆորմալ աղբյուրների առանձին տեսակների՝ իրավական ավանդույթ, իրավական նախադեպ, նորմատիվ իրավական ակտ, նորմատիվ բովանդակության պայմանագիր, դոկտրինա, փոխհարաբերակցությունը: Իրավունքի աղբյուրների հիերարխիայի հասկացության ընդլայնումը դրանում իրավունքի աղբյուրների նոր խմբերի և կորելացիոն կապերի ընդգրկման հաշվին արդարացված է, քանի որ հնարավորություն է տալիս առավել լիարժեք արտահայտել իրավունքի աղբյուրների բոլոր տեսակների, խմբերի, ենթահամակարգերի և մակարդակների բարդ համագործակցությունը, առավել հստակ սահմանել իրավունքի աղբյուրների համակարգում իրավունքի յուրաքանչյուր աղբյուրի տեղը և գնահատել դրա կարգավորիչ հատկությունները: Անհրաժեշտ է միաժամանակ ընդգծել, որ իրավունքի աղբյուրների հիերարխիա հասկացության մեջ կարելի է ներառել իրավունքի աղբյուրների տեսակների, խմբերի, ենթահամակարգերի և մակարդակների այնպիսի ձևեր և դրանց միջև կորելացիոն այնպիսի կապեր, որոնք ազդեցություն ունեն իրավունքի աղբյուրների համակարգի հիերարխիկ կառուցվածքի վրա:

Միաժամանակ իրավունքի աղբյուրների, ինչպես նաև այլ սոցիալական համակարգերի հիերարխիայի հիմք նախկինի նման մնում են սուբորդինացման կապերը, քանի որ «հիերարխի համակարգի էությունը ձևավորող տարրերի կախվածության, ենթակայության, անհավասարության մեջ է: Հիերարխիան ներկայացնում է ստորադաս մակարդակներում տեղակայված տարրերի

ենթակայություն, կախվածություն վերադաս մակարդակների տարրերից» [9]:

Կորելացիան հասարակական հարաբերությունների և իրավունքի աղբյուրների հատկությունների միջև:

Իրավունքով կարգավորվող հասարակական հարաբերությունները վերաձվել են գործոնի, որն էական ազդեցություն ունի իրավունքի աղբյուրների համակարգի հիերարխիկ կառուցվածքի վրա: Տվյալ ազդեցության բովանդակությունը հաստատվում է հասարակական հարաբերությունների կայունության, դինամիզմի հատկությունների, կարևորության, դրանց հանրային, կամ մասնավոր-իրավական բնույթի և իրավունքի աղբյուրների հիմնական հատկությունների միջև կորելացիոն կապերի ուսումնասիրման ուղիով:

Իրավունքի աղբյուրների որոշ տեսակներ առավել լիարժեք արտահայտում են իրենց կարգավորիչ հնարավորությունները կայացած հասարակական հարաբերությունների վրա ազդեցության դեպքում, իսկ մյուսները՝ ձևավորող սոցիալական կապերի վրա: Հասարակության էվոլյուցիոն զարգացման պայմաններում կայուն հարաբերությունները առավել լիարժեք կարգավորում են իրավական ավանդույթները, իսկ իրավական նախադեպը՝ իրավական բովանդակության նոր սոցիալական կապերը, որոնք պետության և հասարակության կողմից պասիվացվում են համարժեք արձագանք: Սակայն եթե իրավունքի ինքնուրույն աղբյուրի ձևով իրավական նախադեպի ծագումը պայմանավորված է իրավական ավանդույթի մի շարք թերությունների հաղթահարման անհրաժեշտությամբ, ապա ժամանակակից պայմաններում իրավական նախադեպը դրսևորում է իրավունքի բոլոր ավանդական աղբյուրների հետ համագործակցությամբ՝ իրականացնելով առանց իրավունքի աղբյուրների համակարգում կոնկրետ փոփոխությունների փոփոխված իրականությանը իրավական համակարգի հարմարեցման գործառույթ:

Նորմատիվ իրավական ակտը և նորմատիվ բովանդակության պայմանագիրը առավել լիարժեք են արտահայտում իրենց կարգավորիչ հնարավորությունները դինամիկ զարգացող հասարակության պայմաններում: Նորմատիվ իրավական ակտը, որպես կանոն, կիրառվում է նրա համար, որ ընդգծի հասարակական հարաբերությունների զարգացման օրինաչափությունները, իսկ նորմատիվ բովանդակության պայմանագիրը հնարավորություն է տալիս առավել լիարժեք արտացոլել տարատեսակ կարգավորվող սոցիալական կապերը: Նորմատիվ իրավական ակտը կիրառվում է հասարակական հարաբերությունների զարգացման կայուն արտաքին ձևերի, դրանց արտաքին կառուցվածքի ամրագրման համար, իսկ նորմատիվ բովանդակության պայմանագիրը կողմնորոշված է արտաքին կառուցվածքի <<հարմարեցմանը>> և սոցիալական կապերի բովանդակության կոնկրետացմանը:

Միջազգային և վերազգային իրավունքի համակարգերում նորմատիվ բովանդակության պայմանագիրը արտահայտում է հատկությունների այլ հավաքածու, իսկ հատկապես, այնպիսի հատկություններ, որոնք նորմատիվ

ԻՐԱՎՈՆՔ

իրավական ակտը ցուցադրում է ներպետական բնույթի հասարակական հարաբերությունների հետ փոխազդեցության դեպքում:

Այսպիսով, միջազգային և ներպետական իրավունքի համակարգերում նորմատիվ իրավական ակտը և նորմատիվ բովանդակության պայմանագիրը կարծես փոխվում են տեղերով ըստ հասարակական հարաբերությունների կարգավորման մեջ դերերի՝ միևնույն ժամանակ արտահայտելով իրենց հատկությունների տարբեր խմբերը:

Կայուն սոցիալական կապերը ամրագրող իրավունքի աղբյուրները սովորաբար հայտնվում են իրավունքի աղբյուրի բուրգի գագաթում [9]:

Որպես կանոն, կայուն հասարակական հարաբերությունները հանդիսանում են նաև ամենակարևորը (էականը), սակայն պատմական բեկումային պահերին, հակառակը, ծնվող սոցիալական կապերը ձեռք են բերում առաջնային նշանակություն: Համապատասխանաբար, իրավունքի այն աղբյուրները, որոնք իրենց հատկությունների ուժով առավել հարմարեցված են ձևավորվող սոցիալական կապերի կարգավորմանը, իրավունքի աղբյուրների համակարգում առաջադրվում են գլխավոր դերերում: Իրավունքի աղբյուրների սուբորդինացիայում նման փոփոխությունները սովորաբար ուղեցվում են գործող իրավունքում համապատասխան իրավական պահանջների ամրագրմամբ:

Հասարակական հարաբերությունների կայունացումը ուղեկցվում է կայուն սոցիալական կապերի կարևորության և, համապատասխանաբար, կայուն հասարակական հարաբերությունների և իրավունքի այն տեսակների միջև կորելացիոն կախվածությունների վերականգնմամբ, որոնք վերջիններս գերադրապես կարգավորում են:

Ինչպես նշվել է, իրավունքի աղբյուրներում յուրաքանչյուր տեսակ առավել համարժեք արտացոլում և ամրագրում է հասարակական հարաբերությունների որոշակի տիպ (տիպեր): Այսպես, ներպետական բնույթի հանրային-իրավական հարաբերությունների կարգավորման համար առավել համարժեք է նորմատիվ իրավական ակտը, իսկ մասնավոր իրավական հարաբերությունները առավել լիարժեք կարելի է կարգավորել նորմատիվ բովանդակության պայմանագրի, դոկտրինայի և իրավական (դատական) նախադեպի միջոցով:

Եվ վերջում նշենք, որ իրավունքի աղբյուրները կազմում են ամբողջական և միասնական կառուցվածքային համակարգեր:

Գրականություն

1. Дрейшев Б.В. Правотворчество в советском государственном управлении. М., 1977.
2. Зевс С.Л. Источники прав. М, 1981.
3. Мицкевич А.В. Акты высших органов советского государства: юридическая природа нормативных актов высших органов государственной власти и управления СССР.
4. Поленина С.В., Силченко Н.В. Научные основы типологии нормативно-

- правовых актов в СССР, М, 1987.
5. Самошенко И.С. Иерархия и основные подразделения нормативных актов социалистического государства: Ученые записки ВНИИСЗ. Вып. 15. М, 1968, С. 24-32.
 6. Шибанова А.Ф. Форма советского права М, 1968.
 7. Бошо С.В. Форма права теоритико-правовое исследование: дис. д-ра юрид. наук. М, 2005.
 8. Марченко М.Н. Источники права, М, 2005.
 9. Толстик В. А. Российское право. Н. Новгород, 2002.
 10. Азми Д. М. Система права и ее строение: методологические подходы и решения. М., 2014
 11. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. М., 2008, С.79-80.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ИСТОЧНИКОВ ПРАВА

Г. Сафарян, Л. Арутюнян

Рассматриваются проблемы национальных источников права, в частности-иерархия источников права и их система.

PROBLEMS OF THE RELEVANCE OF SOURCES OF LAW

G. Safaryan, L. Harutyunyan

The problems associated with the peculiarity of sources of law, in particular, the nature, content and systems of hierarchy is discussed.

ԻՐԱՎԱՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԻՄԱՍՏԱՎՈՐՈՒՄ

Լիանա Մալխասյան

Երևանի «Հայրուսակ» համալսարան, Իրավագիտության և միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտ, փնտրեն, իրավ. գթ.

Սաթենիկ Տերոյան

Երևանի «Հայրուսակ» համալսարան, հայցորդ

Ամփոփում. Իրավահարաբերությունները կարևորագույն հասարակական հարաբերություններ են, որոնք ներկայացնում են հասարակական կյանքի կարգավորման միակ քաղաքակիրթ և արդյունավետ եղանակը: Դրանք երաշխավորում և պաշտպանվում են պետության կողմից և կրում են կամային բնույթ: Իրավահարաբերությունները ծագում, դադարում և փոփոխվում են իրավաբանական փաստերի արդյունքում՝ գործողություններ և իրադարձություններ, որոնցից յուրաքանչյուրը ունի սեփական մեկնաբանումը, ինչը տարբերում է մեկը մյուսից: Գործողությունները բնութագրվում են որպես մարդկային կամքից կախված իրավաբանական փաստեր, իսկ իրադարձությունները մարդկային կամքից անկախ իրավաբանական փաստեր:

Առանցքային բառեր. Իրավահարաբերություն, հասարակական հարաբերություններ, իրավունք, պետություն, իրավունքի նորմ:

Հասարակական (սոցիալական) հարաբերությունները չեն ներառում բոլոր այն հարաբերությունները, որոնք գոյություն ունեն մարդկանց միջև: Դրանք պետք է տարբերվեն անհատական հարաբերություններից, որոնք բաղկացած են մարդկանց անմիջական հոգեբանական շփումից: Ի տարբերություն դրա, հասարակական հարաբերությունները կրում են անանձնական բնույթ:

Իրավունքը՝ հասարակական հարաբերություններում հանդիսանում է համակարգող գործոն, հատուկ կայունություն է ապահովում հասարակական և պետական գործունեության համապատասխան ոլորտներում: «Իրավական արաբերություններ» կատեգորիան թույլ է տալիս հասկանալ, թե ինչպես է իրավունքն ազդում մարդկանց վարքի վրա: Իրավական հարաբերությունների շրջանակներում հասարակության կյանքը դառնում է քաղաքակիրթ, կայուն և կանխատեսելի:

Իրավական հարաբերությունը հասարակական հարաբերություն է, որն առաջանում է իրավունքի նորմերի հիման վրա, որի մասնակիցներն ունեն պետության կողմից երաշխավորած սուբյեկտիվ իրավունքներ և իրավաբանական պարտավորություններ: Սա իրավական կարգավորման մեխանիզմի կենտրոնական օղակն է, իրավունքի կիրառման հիմնական ուղին:

Ինչպես նշում է Մ.Ն. Մարչենկոն՝ «Իրավահարաբերությունները ստեղծում են օրինականության իրացման համար հիմնավոր նախադրյալներ, դրանք դարձնելով կայուն և նպատակային» :

Իրավահարաբերությանը բնորոշ է հետևյալ առանձնահատկությունները.

- Իրավունքի նորմը իրավական կարգավորման ստատիկ իրավիճակ է, իսկ իրավական հարաբերությունները՝ դինամիկ: Իրավական հարաբերությունները հնարավորություն են տալիս վերացական իրավական նորմերը «տեղափոխել» անձնավորված կապերի հարթություն, այսինքն՝ այդ սուբյեկտների համար սուբյեկտիվ իրավունքների և իրավական պարտավորությունների մակարդակ:

- Իրավահարաբերությունը կրում է օբյեկտիվ բնույթ: Այն չի կարող դիտվել որպես դրա մասնակիցների անհատական կամքի փոխազդեցության արդյունք, այնպես էլ պետության կամքի փոխազդեցություն անհատի հետ կամ հասարակական հարաբերությունների վրա դասակարգային կամային ազդեցության արդյունք:

Իրավական հարաբերությունների ստեղծման գործընթացը բարդ է, դրա հանրային փաստական հարաբերությունից իրավականի փոխակերպումը անցնում է մի քանի փուլով:

1. Առաջին փուլում քննվող հանրային փաստական եղելությունը տիպիկ, կրկնվող հարաբերությունների դասում ներկայացնելն է, երբ կարելի է փաստել, որ այն ձեռք է բերել իրավական բնույթ:

2. Երկրորդ փուլը՝ այդ հարաբերությունների գոյությունը ճանաչող դատարանի որոշումն է:

3. Երրորդ փուլը իրավունքի վերածումն է օրենքի: Դա տեղի է ունենում, երբ պետությունն արդեն պաշտոնապես ամրագրել է նորմը:

4. Իրավական հարաբերությունները ծագում, դադարում կամ փոխվում են միայն իրավական նորմերի հիման վրա: Այս երևույթների միջև կա պատճառական կապ: Եթե չկա նորմ, չկա նաև իրավահարաբերություն: Դրանք ներկայացնում են որոշակի միասնություն, ամբողջականություն: Հենց իրավական հարաբերությունների միջոցով են իրացվում իրավական նորմերի նպատակները, դրսևորվում դրանց իրական արժեքներն ու արդյունավետությունը. իրավական հարաբերություններում են նրանք սկսում «աշխատել»:

5. Իրավական հարաբերությունների սուբյեկտները որոշակի սոցիալական դերեր կրողներ են: Օրինակ, պարտատեր և պարտապան, քննիչ և կասկածյալ, գործատու և աշխատող և այլն: Հաշվի առնելով դա, հնարավոր է խոսել իրավական հարաբերությունների մասին, որպես անձանց միջև անհատականության կապի մասին՝ միայն բացառապես որոշակի պայմաններով:

6. Իրավական հարաբերությունը իրավունքի նորմերով կարգավորվող հասարակական հարաբերությունն է, որի մասնակիցներն ունեն համապատասխան սուբյեկտիվ իրավունքներ և իրավական պարտավորություններ: Բացի այդ, իրավահարաբերությունը կարող է սահմանվել որպես սուբյեկտների միջև իրավական կապ, որի հիմնական բովանդակությունը սուբյեկտիվ իրավունքներն ու իրավական պարտականություններն են, որոնք առաջանում

ԻՐԱՎՈՆՔ

են իրավունքի նորմերի հիման վրա՝ նրանց կողմից տրամադրված իրավական փաստերի առաջացման դեպքում:

Իրավական հարաբերությունները բնութագրվում են հետևյալ հատկանիշներով.

1. Դրանք հասարակական կապեր են, որոնք ներկայացնում են երկկողմ կոնկրետ կապ՝ հասարակական կարևորության ունեցող սոցիալական սուբյեկտների միջև,

2. Առաջանում են իրավունքի նորմերի հիման վրա (իրավական նորմերի ընդ-հանուր պահանջներն անհատականացվում են սուբյեկտների և դրանցում առկա իրական իրավիճակների կապակցությամբ: Հետևաբար, անմիջական կապ է հաստատվում իրավական հարաբերությունների առաջացման և իրավունքի նորմի միջև՝ որպես ընդհանուր կանոն, ծագում է միայն այդ իրավահարաբերությունը, որը նախատեսված է իրավունքի նորմով: *Չկա իրավունքի նորմ, չի լինի նաև իրավահարաբերություն:*

3. Իրավահարաբերությունը սուբյեկտիվ իրավունքների և իրավական պարտավորությունների միջոցով անձանց միջև կապն է,

4. Իրավահարաբերությունները իրական բարիքի, արժեքի համար հարաբերությունն է, որի հետ կապված սուբյեկտներն իրականացնում են իրենց սուբյեկտիվ իրավունքներն ու իրավական պարտավորությունները: (Օրինակ՝ աշխատողի և գործատուի միջև աշխատանքային իրավահարաբերությունները),

5. Իրավահարաբերությունները պետության կողմից պաշտպանվող և ապահովված հարաբերություններ են.

Իրավական հարաբերությունների առաջացման նախադրյալները, այսինքն՝ իրավական հարաբերությունների առաջացման պայմանները (գործոնները) երկու տեսակի են՝ նյութական (ընդհանուր) և իրավական (հատուկ): Նյութականին վերաբերում են մարդկանց կենսական շահերն ու կարիքները, որոնց ազդեցության տակ նրանք մտնում են համապատասխան իրավական հարաբերությունների մեջ: Լայն իմաստով, նյութական նախադրյալները հասկացվում են որպես սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և այլ հանգամանքների համակարգ, որոնք որոշում են որոշակի հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը:

Նյութական նախադրյալները կարող են վերաբերել նաև իրավական հարաբերությունների օբյեկտի առկայությունը (որի մասին անձինք այդ իրավական հարաբերությունների մեջ են մտնում), առնվազն երկու սուբյեկտ (անձը չի կարող ինքն իր հետ իրավական հարաբերությունների մեջ մտնել) և իրավական հարաբերությունների մասնակիցների համապատասխան վարքը:

Իրավահարաբերությունների առաջացման փոփոխման և դադարման նախադրյալներին են վերաբերում՝ իրավունքի նորմը, իրավասուբյեկտությունը, իրավաբանական փաստը (որպես իրական կյանքի հանգամանք): Իրավահա-

րաբերություններն անհնար են առանց այդ նախադրյալների:

Իրավունքի նորմի և իրավական հարաբերությունների միջև կապը կարող է դրսևորվել հետևյալ ձևով.

- իրավունքի նորմը և իրավահարաբերությունները հանդես են գալիս որպես իրավական կարգավորման մեխանիզմի տարրեր.
- իրավունքի նորմը՝ որպես իրավական հարաբերությունների առաջացման հիմք,
- իրավունքի նորմը սահմանում է իրավահարաբերությունների սուբյեկտների շրջանակը.
- իրավունքի նորմը հիփոթեզում նախատեսում է որոշակի իրավական հարաբերությունների առաջացման պայմաններ.
- իրավունքի նորմը դիսպոզիցիայով սահմանում է իրավական հարաբերությունների մասնակիցների սուբյեկտիվ իրավունքներն ու իրավական պարտականությունները.
- սանկցիայում իրավունքի նորմը պարունակում է ցուցումներ՝ դիսպոզիցիայի կատարման հնարավոր հետևանքների (պատիժ կամ խրախուսում) վերաբերյալ:

Ելնելով վերոշարադրյալից կարելի է ասել, որ իրավահարաբերությունը իրավունքի նորմի իրականացման ձև է: Իրավական նորմը և իրավահարաբերությունը առնչվում են որպես պատճառ և հետևանք:

Իրավական հարաբերությունն ունի տարրերի բարդ կառուցվածք՝ սուբյեկտ, օբյեկտ, և իրավական բովանդակություն:

Իրավունքի բոլոր ճյուղերի համար «Իրավական հարաբերությունների սուբյեկտ» հասկացությունը առանցքայիններից մեկն է: «Իրավունքի սուբյեկտ» կատեգորիան սոցիալ-իրավական է և գոյություն ունի միայն իրավական իրականության մեջ: Այն ստեղծել է ոչ թե կենդանի բնությունը, այլ իրավակարգը: Ժամանակակից իրավունքը որպես սուբյեկտ ճանաչում է այն մարդկանց և նրանց համախումբը, ովքեր նաև դրանք իրացնելու ունակություն:

Իրավական հարաբերությունների սուբյեկտներ են համարվում համապատասխան իրավունքներով և իրավական պարտավորություններով օժտված իրավաբանական հարաբերությունների մասնակիցները: Ա.Յու Յակիմովի մոտեցման համաձայն. «...իրավունքի սուբյեկտի ներքո նպատակահարմար է հասկանալ վերացական անձը (ֆիզիկական կամ իրավաբանական), որը նախատեսված է իրավական նորմերով, որն օժտված է որոշակի քանակությամբ վերացական իրավական իրավունքներով և պարտականություններով»:

Առանձնացվում են իրավական հարաբերությունների անհատական և խմբային սուբյեկտներ:

Անհատական սուբյեկտների թվին են դասվում՝ քաղաքացիները, երկքաղաքացիություն ունեցող անձինք, քաղաքացիություն չունեցող անձինք, օտարերկրացիները, փախստականները և այլն:

ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Այս համատեքստում յուրաքանչյուր ոք ունի իրավական կարգավիճակ, որը ներառում է բոլոր անձանց համար ընդհանուր իրավունքները, ազատությունները և պարտականությունները, ինչպես նախատեսված է ՀՀ Սահմանադրությամբ և միջազգային ակտերով: Քաղաքացիությունը իրավական կարգավիճակի էական տարր է, քանի որ քաղաքական իրավունքներն ու պարտականությունները պատկանում են միայն տվյալ պետության քաղաքացիներին:

Անհատի իրավական կարգավիճակը որոշվում է անհատական, ընդհանուր և հատուկ կարգավիճակների համադրությամբ: Ա.Ա. Ստրեմուխովը նույնացնում է իրավունքի օբյեկտի գոյության երեք ձև՝ ընդհանուր, ճյուղային և հատուկ, որոնցից յուրաքանչյուրը համապատասխանում է ընդհանուր, ճյուղային և հատուկ սուբյեկտի [6]:

Անհատական կարգավիճակը բնորոշ է յուրաքանչյուր ֆիզիկական անձի և որոշվում է ըստ սեռի, տարիքի, ընտանեկան կարգավիճակի, կրթության, գույքային դրության և այլն:

Իրավունքի սուբյեկտների ընդհանուր ձևը բնութագրվում է նրանով, որ նրանք ունեն ընդհանուր հիմնարար իրավունքներ և պարտականություններ, որոնք ամրագրված են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, մասնավորապես, անձի և քաղաքացու համար՝ հիմնարար իրավունքների և պարտականությունների համակարգ, որն ունի նույն ծավալը բոլորի և բոլորի համար, բնույթով անբաժանելի և կայուն [7]: Իրավունքների այս համակարգը որոշվում է ոչ միայն ՀՀ Սահմանադրությամբ, այլև միջազգային ակտերով:

Ճյուղային ձևի պայմաններում անձի (սուբյեկտիվ և խմբային) ընդհանուր սուբյեկտիվ իրավունքներն ու պարտականությունները հատկացվում, զարգանում և ճշգրտվում են ըստ սուբյեկտի առանձնահատկությունների և հասարակական հարաբերությունների այս ոլորտի իրավական կարգավորման եղանակի: Տարբեր ճյուղային ոլորտներում ծագում են այնպիսի սուբյեկտներ, ինչպիսիք են աշխատողն ու գործատուն՝ աշխատանքային իրավունքում, հայցվորն ու պատասխանողը՝ քաղաքացիական իրավունքում, կինը, ամուսինը և երեխաները՝ ընտանեկան իրավունքում, պաշտոնատար անձինք, պետական մարմինները՝ սահմանադրական և վարչական իրավունքում և այլն:

Խոսելով իրավահարաբերություններից չենք կարող չանրադառնալ իրավաբանական փաստերին:

Իրավաբանական փաստերը կյանքի որոշակի հանգամանքներ են (պայմաններ, իրավիճակներ), որոնց հետ իրավունքի կանոնները կապում են իրավահարաբերությունների առաջացումը, փոփոխությունը կամ դադարեցումը:

Ցանկացած իրավաբանական փաստ՝

1. ներկայացնում է կյանքի տարբեր հանգամանքներ, պայմաններ և իրողություններ.

2. ծառայում է որպես իրավական հարաբերությունների առաջացման, փոփոխման կամ դադարեցման անփոխարինելի պայման.

3. ենթադրում է իրավահարաբերությունների մասնակիցների սուբյեկտիվ իրավունքներն ու իրավական պարտականությունները.

4. ապահովված է պետական հարկադրանքով:

Իրավաբանական փաստերը դասակարգվում են՝ գործողությունների և իրադարձությունների

ա) գործողությունները իրավաբանական փաստեր են՝ ամբողջովին կախված իրավաբանական հարաբերությունների մասնակից անձանց կամքից.

բ) իրադարձությունները հանգամանքներ են, որոնք օբյեկտիվորեն կախված չեն մարդկանց կամքից և գիտակցությունից: Բ.Յա. Բլախմանը նաև առանձնացնում է *հարաբերական իրադարձությունները*. դրանք առաջանում են այն մարդկանց արարքների և գործողությունների արդյունքում, ովքեր չեն դառնում ծագող իրավական հարաբերությունների մասնակից [10]:

1. Ըստ առաջացած հետևանքների դրանք բաժանվում են.

- իրավունքի ձևավորողի (իրավահարաբերությունների ծագումը),
- իրավունքը փոխողի (փոխում են իրավահարաբերությունները, օրինակ՝ այլ աշխատանքի տեղափոխումը փոխում է կողմերի աշխատանքային իրավահարաբերությունների բովանդակությունը),
- իրավունքը դադարեցնողի (նախատեսում է իրավահարաբերությունների դադարեցում):

2. Ըստ կառուցվածքի դրանք բաժանվում են [11].

- պարզ (տարրական իրավական փաստեր);
- բարդ (փաստացի կազմ), երբ որոշակի իրավական հարաբերությունների ծագումը պահանջում է ոչ թե մեկ, այլ մի քանի պայմաններ, փաստերի համակցություն:

Իրավաբանական փաստերի շարքում հատուկ տեղ են գրավում *իրավի-ճակները*. Դրանք շարունակական հանգամանքներ են, որոնք արտացոլում են հասարակության մեջ սուբյեկտի դիրքը, նրա փոխհարաբերությունները այլ մարդկանց հետ:

Այնուամենայնիվ, ելնելով այն փաստից, որ իրավական հարաբերությունները իրավական նորմերի հետևանքներ են, դրանք արտացոլում են նրանց բոլոր անկատարությունները, ուստի դրանք իրականում դրսևորվում են, արտացոլելով բոլոր իրավական բացերը օրենսդրության մեջ: Կարծում եմ իրավահարաբերությունները կարող են և պետք է իրավական նորմերը բարելավելու համար խթան հանդիսանան:

Գրականություն

1. Բարսեղյան Տ. Կ., ՀՀ Քաղաքացիական իրավունք առաջին մաս, Երևան 2006թ.
2. Кашанина Т. В., Происхождение государства и права. М., 1999.
3. Липсет С., Политика и социология // В кн.: Социология сегодня. Проблемы и перспективы. М., 1965

ԻՐԱՇՆՆՔ

4. Марченко М. Н., Е. М. Дерябина, Теория государства и права. М., 2015.
5. Сабо И., Основы теории. М., 1974. С.169.
6. Петражицкий Л., Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Т. 1. СПб., 1907. С. 252.
7. Якимов А.Ю., Статус субъекта права (теоретические вопросы) / Государство и право. - 2003. - №4. - С.6.
8. Гражданское право. Часть 1 Изд-во "Проспект". М., 2002, стр. 95-96
9. Стремоухов А.А., Особенности специального субъекта права / Правоведение. - 2003. - №4. - С.6.
10. Бляхман Б.Я., Теория государства и права. - Кемерово, 2006. - С.189
11. Гражданское право. Часть 1 Изд-во "Юристь". М., 1997, с. 54
12. Дюги Л., Конституционное право. СПб., 1908. С. 3

ПОНИМАНИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ. АНАЛИЗ И ОСМЫСЛЕНИЕ

Л.Малхасян, С.Тероян

Правовые отношения –это важнейшие общественные отношения, являющиеся единственным цивилизованным, эффективным способом регулирования общественной жизни, гарантируются и охраняются государством, при этом носят добровольный характер. Юридические отношения возникают, прекращаются, изменяются в результате юридических фактов, действий, событий, каждое из которых имеет свою интерпретацию, отличающую одно от другого. Действия описываются как юридические факты, зависящие от воли человека, а события как юридические факты, не зависящие от воли человека.

THE UNDERSTANDING OF LEGAL RELATIONS.ANALYSIS AND COMPREHENSION

L.Malkhasyan, S.Teroyan

Legal relations are the most important public relations, which are the only civilized, effective way of regulating public life, which guarantee, are protected by the state and are voluntary. Legal relations arise, cease, and change because of legal facts, actions, events, each of which has its own interpretation that distinguishes one from the other. Actions are described as legal facts dependent on human will, and events as legal facts independent of human will.

ԵՐԵՎԱՆԻ «ՀԱՅԲՈՍԱԿ» ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԳԻՏԱՄԵԹՈԴԻԿԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ 2021
YEREVAN "HAYBUSAK" UNIVERSITY SCIENTIFIC AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

SOCIAL SCIENCES

EDIT PRINT

43 D. Malyan str., Yerevan
Tel.: (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am

ԷԴԻԹ ՊՐԻՆՏ

Երևան, Դ. Մալյան 43
հեռ.՝ (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am